

VIGILIA

47. évf. 8. szám

1982. augusztus

Borovi József **Az egyház alapjai**
a Magyar Népköztársaságban

Bánk József **A pápai enciklikák**

Szennay András

Papok és világiak

Szabó Ferenc SJ

A Laborem exercens

Gunda Béla

Mi a magyar?

A Vigilia beszélgetése

Király Istvánnal

Pomogáts Béla

Szabó T. Attiláról

Vargha Kálmán

Álom egy könyvtárról

Szentkuthy Miklós

Don Carlos rózsafüzére

MŰMELLÉKLET

BORÓVI JÓZSEF: Az egyház alapjai a Magyar Népköztársaságban	561
VASADI PÉTER: Mint a papírfal; Belül, egyszerre; Imádság (versek)	567
GUNDA BÉLA: Mi a magyar?	569
NÉMETH EMIL: A megszokott szeretet románca (vers)	575

A Vigilia beszélgetése

Király Istvánnal (<i>Bálint B. András</i>)	576
ILUH ISTVÁN: Múltbóli; Sodródó mélység (versek)	582
POMOGÁTS BÉLA: Magyar szavak tudósa. Szabó T. Attiláról	583
JUHÁSZ GÁBOR: Mint egykoron... (vers)	585
TÜZ TAMÁS: És írni kell (vers)	586
HAJDU D. DÉNES: Egy kászonszéki mesehős szakrális néprajzi kapcsolata. Tökmag Simon	588
TUDOR ARGHEZI: Remeteének (vers – fordította <i>Lükő Gábor</i>)	590

A Vigilia galériája

Csiby Mihály grafikái (<i>Tóth Sándor</i>)	592
BÁNK JÓZSEF: A pápai enciklikák és jelentőségük	593
SZABÓ FERENC SJ: A Laborem exercens enciklika visszhangja	595
SZENNAY ANDRÁS: Papok és világiak testvéri közössége	601
SZEPESI JÓZSEF: Rőzszeszedő; Valahol várnak engem (versek)	608
VARGHA KÁLMÁN: Álom egy könyvtárról. Áprily Lajos vallomásai és tanulmányai	609
UGRIN ARANKA: Áprily Lajos és Benedek Marcell levélváltása	616
NAGY SZ. PÉTER: Bevezetés Szentkuthyhoz	619
SZENTKUTHY MIKLÓS: Don Carlos rózsafüzére (<i>regényrészlet</i>)	624

Napló

Hűség önmagunkhoz, hűség a valósághoz (<i>Dékány Endre</i>)	627
Irodalom A csúcsra érkezés lírája (<i>Szeghalmi Elemér</i>) – 629; Képzőművészet Picasso (<i>Andrási Gábor</i>) – 630; Teológia A kereszt tudománya (<i>Belon Gellért</i>) – 633; Színház Csernus Mariann Károlyi-bibliája (<i>Tarbay Ede</i>) – 635; Jeles napok (<i>Cenner Mihály</i>) – 636; Tudomány „Lássátok, halljátok egymást!” (<i>Böröcz Enikő</i>) – 637; Idegen nyelvű tartalom- jegyzék – 638; <i>Haza'és nagyvilág</i> – lapunk hátsó belső borítóján.	

KÉPEK: Huszárik Zoltán grafikája a címlapon, Csiby Mihály grafikái az 568. oldalon, a műmellékleten és a 636. oldalon.

Főszerkesztő: HEGYI BÉLA

Felölös kiadó: VÁRKONYI IMRE

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest V., Kossuth Lajos u. 1. Telefon: 173-933, 177-246. Postacím: 1364 Budapest. Pf. 111. Laptulajdonos: Actio Catholica. Terjeszti, előfizetési és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk-számlaszáma: OTP 37.343–VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hirlapiroda, Budapest V., József Nádor ter 1. Postacím: 1900 Budapest. Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv- és Hírlap Kereskedelmi Vállalat, H-1389 Bpest, Pf. 149. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 16,50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (H-1850 Budapest) a Kultúra 024-7. sz. csekkzámlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. A szocialista országokban előfizethető a helyi postahivatalokban is. Egyes szám ára: 20.– Ft. Előfizetés: negyedévre: 60.– Ft, félévre: 120.– Ft, egy évre: 240.– Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921 HU ISSN 0042-6024. Készíti a Petőfi Nyomda, Kecskemét (82/20056). Szedte a Nyomdaipari Fényszedő Üzem (828890/09)

BOROVI JÓZSEF

AZ EGYHÁZ ALAPJOGAI A MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁGBAN

A katolikus egyházjog kialakulásában a római-germán jogrendszer és az angol szokásjog befolyása jelentős szerepet játszott. Kevesen gondolnak arra, hogy a XX. században egy új jogrendszer keletkezett: a szocialista jog. Ez a jogrendszer nem készen ugrott elő, mint Zeusz fejéből Pallasz Athéné; alakulóban, fejlődőben van ma is. A II. világháború befejezése után a katolikus többségű kelet-európai országok is a szocialista jogrendszert fogadták el. Az egyházjognak szűkegképpen kapcsolatba kell lépnie a szocialista jogrendszerrel úgy, mint egykor a rómaival, a germánnal vagy az angollal. Új rendszerű kapcsolatok nem alakulhatnak ki, nem fejlődhetnek, ha nem ismerjük az egyes államok jogát, amely meghatározott politikai nézetek szerint szabályozza az állam szerkezetét. Az egyházjog művelői egyre gyakrabban kerülnek kapcsolatba olyan jogászokkal, akik másfajta képzésben részesültek, mint mi, más fogalmakat használnak, a világról alkotott képük és a jogról vallott felfogásuk különbözik a miénktől.¹ Aki a szocialista jogrendszerű államokkal tárgyalásokat akar folytatni, annak ismernie kell a kánoni jogtól merőben eltérően szervezett társadalom élő gondolkodásmódját.

Történeti áttekintés

Az egyház Krisztustól kapott megszentelő-igehirdető és belső kormányzati jogainak érvényesítéséért először a római birodalom jogrendszerével küzdött. Az egyházjog rendszere a római jog nyomán fejlődött, sőt nagyon sok szabályt közvetlenül a római jogból vett át és saját jogrendszerének alkotó részévé tett.

Amikor néhány évszázaddal később – éppen a Krisztustól kapott kötelezettségek és jogok gyakorlása következtében – találkozott a germán népekkel, ott is – mint a rómaiaknál – sajátos törzsi törvényeket talált. Az egyház jogrendszere nagy figyelmet fordított a germán jogélethez és sokat merített belőle. A nyugat-római birodalom bukása után számos germán állam keletkezett. A velük és politikai-jogi életükkel való találkozás következtében az egyház a római birodalomban élvezett kiváltságai közül már többet feladni kényszerült. A germán jogból ismert hűbéri elvek alkalmazása az egyházi intézményeknél a laikus elem befolyását mozdította elő.

A Britanniában meghonosodó kereszténység joggyűjteményei is gazdag és eredeti anyagot nyújtottak az egyházjognak.

Az egyház a bizánci államegyháziság rendszeréből a karolingi egyházállamiság hatáskörébe jutott. A római-germán jogrendszeren és az angol szokásjogon alapuló egyház megteremtette az egyházállamiság korszakát.² Az egyházállamiság századaiban (1073–1303) az egyház abszolút joga különféle korlátozásokat szenvedett. II. Orbán 1098-ban Rogerius grófra ruházta a legatusi hatalmat, II. Paszkál 1117-ben újra körülírta ezt. II. Paszkál és V. Henrik megegyeztek az investitúra kérdésben. A wormszi konkordátum 1122-ben született, IV. Hadrián és I. Vilmos szicíliai király szerződése 1156-ban, és így tovább.³ Ezeknek a megegyezéseknek, megállapodásoknak, egyezményeknek és konkordátumoknak a megkötői pápák és keresztény uralkodók voltak, a világi hatalom képviselői államaikban a kereszténységnek, a katolikus vallásnak elsőbbséget biztosítottak.

A keresztény világnézetten alapuló társadalmi és politikai berendezkedésű államoknak a katolikus egyházhoz fűződő kapcsolata a XVII–XIX. században kezdett alapjában megváltozni. Ennek a változásnak a gyökerei a középkorra nyúlnak vissza, amikor a keresztény államtanba – de

nem az egyházban – bekerült némi demokratikus elem. Kálvin és Luther már az egyházban is bevette a demokratikus elveket.⁴

Az egyház és az állam szervezeti elkülönülése súrlódásokat okozott, s ezek a súrlódások sokszor az összeütközésig erősödtek, főleg akkor, amikor az egyház és az állam társadalmi, politikai célkitűzései keresztezték egymást. Minden kor a maga módján kereste a súrlódások, összeütközések feloldását; az állam az üldözés, az egyház az alkalmazkodás fegyvereivel. A polgári forradalmak a vallásszabadság gondolatának hangoztatásával próbálták feloldani és megoldani az elmentmondást. Azt hirdették, hogy az ember lelkiismerete szabad, és a közhatalomnak nincs hatalma a lelkiismeret felett. A szocialista forradalmak a közhatalom teljes visszavonulását hirdetik a vallási kérdések elől, az egyház és az állam szétválasztását iktatják alkotmányaikba.

A XX. század elején lezajlott első szocialista forradalom nemcsak a szocialista államok alakulásának sorát nyitotta meg, hanem egy új jogrendszer, a szocialista jogrendszer életbelépését és fejlődését is. A Szovjetunió első nagy jogalkotási szakasza (1921–1922) a szocialista államok jogalkotásának is példaképpül szolgált.

A szocialista jogrendszer kialakulásának megvannak a maga római, germán, angol és egyházi jogi gyökerei, amint azt az összehasonlító jogtudomány kimutatja. Ez természetesen nem olyan erőteljes, mint a római jog hatása az egyházi jogban. De ahogy az egyházi jogrendszer előbb a germán-angol jogrendszerrel való találkozáskor nem tudta régi kiváltságait megőrizni, s később mindig többet és többet feláldozott a konkordátumok oltárán, úgy a mostani szocialista jogrendszerrel való találkozáskor már nem kiváltságokat kell megőriznie, hanem a zéró ponttól kiindulva új előnyöket kell szereznie. Az egyházi jogrendszernek meg kell találnia az együttműködést és a kölcsönösséget a szocialista jogrendszerrel, így a Magyar Népköztársaság alkotmányos, társadalmi, politikai életével is. A szocialista jogrendszer az alapvető emberi jogok elismerésével és a jogi struktúrába való beépítésükkel lehetővé teszi azt, hogy az egyház eleget tudjon tenni hármas feladatának: a megszentelésnek, a tanításnak, és belső önkormányzatának. A különböző kultúrák, különböző jogrendszerek találkozásakor az egyház hármas küldetésének megvalósulása mindig új formákban, új jogi szabályozásokban nyer kifejezést. Természetesen ez nem megy máról holnapra. Az egyházjognak és képviselőinek keresniük kell a kölcsönös alapokat, a meg egyezést. Aki pedig keresi a megoldást, kapjon támogatást is.

Az egyház hármas küldetése megvalósításának nemcsak a világi hatalmak erősödése, a keresztény államiság megszűnése szab korlátokat napjainkban, hanem az egyház saját magáról vallott felfogása is hozzájárul ehhez.

Az egyház alapításától kezdve – még a II. vatikáni zsinaton is – arra a régi elméleti alapelvre hivatkozott: *csak az igazságnak van joga, a tévedésnek semmiféle joga nincsen!* Ez azt jelentette, hogy nem ismert el más vallást a magáén kívül (*Extra ecclesiam nulla salus*). Egészen a II. vatikáni zsinatig kellett várni, amíg a hivatalos római egyház ünnepélyesen elismerte a vallásszabadság elvét. (Erdély az 1557. évi tordai országgyűlésen, a királyi Magyarország az 1606-os bécsi békében már elvileg kimondotta ezt.) Sokan a II. vatikáni zsinat nyilatkozatát a vallásszabadságról úgy tekintették, mint a Zsinat legradikálisabb állásfoglalását a korábbi hivatalos egyházi felfogással szemben. Azt hangoztatták, hogy a vallásszabadság elismerése következtében a még katolikus többségű országokban is megszűnik a katolikus egyház privilegizált helyzete, és várható más vallások és vélemények előretörése is.

A vallásszabadság kérdésének szükségszerű tárgyalását a II. vatikáni zsinaton két körülmény tette indokolttá.

1. 1948-ban az Egyesült Nemzetek Szövetsége nyilatkozatba foglalta az ember vele született és elidegeníthetetlen jogait. E nyilatkozat leszögezi, hogy minden személynek joga van a gondolati, lelkiismereti és vallásszabadsághoz. Ez a jog magában foglalja a vallás változtatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben oktatás, gyakorlás és szertartások útján való kifejezésre juttatását (18. §).⁵

A katolikus egyház egészen a XIX. század végéig elutasította a liberális polgári államok által

elismert klasszikus szabadságjogok gondolatát. XIII. Leó pápa az 1891-es *Rerum novarum* kezdetű enciklikájában először körvonalazta azoknak a szociális, emberi jogoknak a körét, amelyek megvalósításában az egyház az állam közreműködését igényli. Mivel az ENSZ deklarációjában foglalt emberi jogokat egyre több állam foglalta és foglalja alkotmányába, ezért időszerű volt, hogy a katolikus egyház is foglalkozzon velük.

2. A vallásszabadság tárgyalásának második szempontja sem elhanyagolható. Ez nem volt más, mint a keresztények egységtörekvésének elősegítése. Az egységtörekvéseknek mind ez ideig igen nagy akadálya volt a katolikus egyház vallási türelmetlensége, az *extra ecclesiam nulla salus* elve. Minden új konkordátum lefaragott valamit ennek az elvnek érdességéből. Hogy az államok alkotmányuk beiktatott részévé tették az emberi szabadságjogokat, tükröződnie kellett az egyház és az állam közötti tárgyalásokon is. Az egységtörekvés jegyében kezdődtek a tárgyalások a protestáns egyházak világtanácsával, s ez csak a vallásszabadság katolikus részről való elfogadása révén volt lehetséges. A II. vatikáni zsinat bejelentése, amely ebben a kérdésben döntő fordulatot hozott, éppen a keresztények egységéért rendezett imanyolcad zárónapján, 1959. január 25-én történt. XXIII. János pápa ekkor arról beszélt, hogy a Zsinat meghívás a keresztények egységére. Fogjunk össze – mondotta a pápa –, egyesüljünk, mellőzzük a véleménykülönbségeket.⁶

A II. vatikáni zsinat azért tudta elfogadni a vallásszabadságról szóló forradalmi nyilatkozatot, a *Dignitates humanae*-t⁷, mert tisztázta az idevonatkozó fogalmakat. Jogról csak azonos természetű személyek között lehet beszélni, nem pedig személyek és szellemi értékek vagy tárgyak viszonylatában. A vallás igazsága vagy téves mivolta szellemi tényező, és mint ilyen a metafizika, az ismeretelmélet és az erkölcs tárgya, nem a jogé. A vallásszabadság jogának tárgya nem az ember vallási tevékenységének *igazsága*, *igaz* volta, *jósága*, hanem maguk a vallási tevékenységek, függetlenül azok tartalmától.

Ezeket a vallási tevékenységeket a *Dignitates humanae* nyilatkozat az egyház hármias hatalma köré csoportosítja.

Elsőként az embernek Isten felé irányuló tevékenységét, röviden: megszentelődését említi. Másodszor a vallásos meggyőződés kifejezésének és továbbadásának, azaz a tanítás, a missziós tevékenység szabadságát szögezi le. Harmadjára megemlíti, hogy az emberi személynek joga van egész életét, annak földi célkitűzéseit is vallási meggyőződése szerint irányítani, rendezni, kormányozni (D. H. 2–3–4. pontok).

A vallásszabadságnak így az „igazságtól” való elvonatkoztatása és csak a vallási tevékenységekre való leegyszerűsítése természetesen olyan következményekkel járhat, amelyek az elismeréshez hasonlóan „forradalmi” jelzővel illethetők.

A következmények többfélék lehetnek.

A legelső az, hogy a kereszténységet – a vallásszabadság alapján – mind elméletben, mind gyakorlatban sokan *csak* vallásnak tekintik. A protestáns teológusok, Karl Barth és Dietrich Bonhoeffer kifogásolták ezt. Előbb a felvilágosodás, újabban a vallásszociológia az, amely a kereszténységben egyszerűen a vallás általános jelenségeinek egyik esetét látja, és azt is az emberi természetből vezeti le. Ebből a vallás-egyenlőségesdi feltevésből mint előfeltételből nőtt ki az összehasonlító vallástudomány, amely egy sorba helyezi az összes vallási rendszereket, és azt vizsgálja, melyek bennük a közös elemek és miben különböznek egymástól. A protestáns teológusok kifogását megerősíti a katolikus hívek nagy részének felfogása és gyakorlati magatartása. Szerintük a vallás az élet külön szektora, amelyben szertartások, törvények és hittételek szabályozzák az ember viszonyát Istenhez.⁸

A keresztény embernek tudnia kell, hogy vallását nem emberi cselekedetnek, hanem *inkább* Isten művének kell tekintenie. A keresztény embert hite szerint nem szertartása, nem a törvényes előírások teljesítése üdvözíti. A kereszténység nem kizárólag a vallás sajátos világában valósul meg. Bár a vallások között tárgyalunk róla, mégis több, mert más értékrendet hordoz, mint a többi vallás. A vallásokat valóban emberek teremtették, de a keresztény vallást maga az Isten.

A vallásszabadság katolikus elismerése továbbá azzal a természetes következménnyel jár,

hogy a vallásszociológusok, valláskritikusok a keresztény vallásról is mint ideológiáról beszélnek, vitatkoznak. De a kereszténység mindenekelőtt nem ideológia – az *is* –, mert nemcsak a vallás sajátos világában valósul meg, hanem az élet valamennyi területén.⁹

A vallásszabadság katolikus elismerése végül a katolikus egyház számára azzal a következménnyel jár, hogy szükségképpen *egy* lesz a vallások között. De ha egy adott állam határai között több vallás létezik, akkor azok közül egyik vallás sem irányíthatja a másikat, egyik sem tehermenthet rendet maga és a többiek között.

Magyarországon az 1848. III. tc. fontos állomás volt az egyházak és az állam viszonyának rendezésében. Ez kimondotta a „bevett” vallások tökéletes egyenlőségét és viszonyosságát.¹⁰ Az első vallás és közoktatásügyi miniszter, báró Eötvös József 1867-ben a királynak küldött felterjesztésében vázolta terveit és nehézségeit. Ebben a következőket írta: „Mínthogy... tisztán hitfelekezeti szempontból is hét felekezetet kell figyelembe venni, tudniillik a római és görög katolikus, a szerb görög keleti és a román görög keleti, továbbá az ágostai és helvét hitvallásúakat és az unitáriusokat, és további ellenkezések csakis akkor kerülhetők el, ha hogy e felekezetek mindenben szigorúan elválaszthatnak egymástól... mert ennél fogva a létező felekezetek ellentétei mellett is... végre a kívánatos egyetértés elérhető lesz.”¹¹ Az idézett felterjesztés is igazolja, hogy már abban az időben, a „bevett” és „elismert” egyházak korában is problémát jelentett a vallások egymáshoz való viszonya és annak rendezése.

Az egyház hármasküldetése a Magyar Népköztársaságban

A felszabadulás hatalmas fordulatot hozott a magyar nép életében. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front 1944. évi programja nem tette magáévá az 1848-as polgári átalakulás követelményét, az egyház és az állam szétválasztását, hanem kimondotta, hogy „a teljes vallásszabadság” alapján áll.¹² Az egyes pártok és politikai csoportok azonban mint saját, aktuális programjukat hangoztatták az egyház és állam különválasztását, valamint a lelkiismereti szabadság követelését.¹³ A kormányzó koalíciós pártok vagy külön-külön a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjának alapján álltak, vagy nem foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Az ideiglenes nemzeti kormány ugyancsak szabályozó elvnek tekintette az egyház és állam viszonyában a vallásszabadságot.¹⁴ A vallásszabadság általában feltételezi az egyháznak az államtól való elválasztását, de ez akkor Magyarországon alkotmányjogilag még nem nyert hivatalos rögzítést. A demokratikus állami berendezkedés létrejöttével gyakorlatilag megszűntek az egyházak – különösképpen a katolikus egyház – által élvezett és gyakorolt közjogi, politikai méltóságok. A felsőház megszűnése következtében az egyházak mint intézmények kívül rekedtek a törvényhozáson. A demokratikus fejlődés világosan a fokozatos elválasztás irányába haladt. Ez végső állomásához érkezett a Magyar Népköztársaság Alkotmányában, az 1949. évi XX. törvényben.¹⁵

A magyar alkotmány nyitotta meg azoknak a népi demokratikus alaptörvényeknek a sorát, amelyeket tudatosan szocialista alkotmányként szerkesztettek és fogadtak el. Ezek már kiküszöbölték azokat az ellentmondásokat, amelyek 1945–49 között a klasszikus szabadságjogok alkotmányos kifejezésében még fennállottak. A népi demokratikus alaptörvények új, szocialista típusú állami és jogi intézményekre építették a hatalom gyakorlásának egész rendszerét. Ez határozta meg az emberi jogok alkotmányi szabályozását is. A szocialista jogfelfogás az emberi jogokat el akarja szakítani a természetfeletti vagy isteni eredet eszméjétől, az örökké érvényesség gondolatától és az elidegeníthetlenség mítoszától. A szocialista jogrendszer az emberi jogokat állampolgári jogoknak, tehát az állam által polgárai számára biztosított jogoknak, a társadalmi fejlődés egyfajta termékének tartja.

Magyarországon közvetlenül a felszabadulás után, amikor még nem dőlt el, hogy a társadalmi fejlődés szocialista irányba vagy a polgári restauráció irányába fejlődik-e, az egyházak jogállására vonatkozólag nem jelentek meg jogszabályok. 1947-ben jelent meg a XXXIII. tc., amely megszüntette a bevett és elismert vallások közötti különbségeket, és kimondotta minden felekezet

egyenjóságát. 1948-ban merült fel politikailag az egyház és állam szétválasztásának gondolata. Ekkor született meg a Gazdasági Főtanács 600/1948-as számú rendelete, amely az egyházi adók kényszerjellegét megszüntette. Ezt követte az 1948. évi XXXIII. tc. az iskolák államosításáról, és ezt a folyamatot zárta le az 1949. évi XX. törvény; a Magyar Népköztársaság Alkotmánya.

A következő években, most már az Alkotmány értelmében és következményeként megjelent az 1949. évi 5. tvr., amely fakultatívra tette az iskolai hitoktatást, az 1950. évi 34. tvr., amely a hittudományi karokat leválasztotta az egyetemekről és átadta az egyházaknak. Az 1950. évi 34. tvr. feloszlatta a szerzetesrendeket, és csak az egyházi iskolákban engedélyezte néhány rend működését.

Az egyház és állam szétválasztása abszolút elkülönülés formájában szinte sehol sem valósult meg. A szocialista jogrendszer is csak olyan értelemben realizálja, hogy az egyház és az állam között az összeköttetések – főleg a jogi vonatkozásúak – a lehető legcsekélyebb mértékre zsugorodjanak, de ne szűnjenek meg.

Az egyház és állam viszonyának rendezéseként a szocialista országokban – Magyarországon is – politikai kompromisszumok jöttek és jönnek létre.¹⁶ A vallásszabadság elve alapján a szocialista államok politikai viszonyaik, nemzeti adottságaik szerint rendezik az egyház és állam viszonyát. A főbb elvek a következők:

1. az állam nem tesz különbséget az állampolgárok között felekezethez való tartozásuk szerint;

2. az egyházak egyenjogúak;

3. elválasztva egymástól az egyházak közfeladatát nem láthatnak el;

4. az egyházak hitelveiknek megfelelően szabadon szervezhetnek – kivéve, ha azok törvényellenesek –, vallási szertartásokat tarthatnak;

5. a népi demokratikus országokban az egyházak jogi személyek és így a törvényben meghatározott vagyonuk lehet.¹⁷

Amikor a szocialista magyar törvények fakultatívra tették a hitoktatást, egyúttal biztosították néhány szerzetesrend iskolafenntartói működését, anyagi kárpótlást nyújtottak az államosított birtokokért, szükségesnek látszott, hogy ezek biztosítására, ellenőrzésére a régi Kultuszminisztérium I. ügyosztályához hasonlóan önálló hivatal létesüljön. Az 1951. évi 1. tvr. életre hívta az Állami Egyházügyi Hivatalt, az egyes egyházi tisztségviselők kinevezéséről és annak módozatairól, pedig az 1951. évi 20. tvr. rendelkezett.

Ezzel a jogszabályokkal lezárult a vallással és az egyes egyházakkal kapcsolatos törvényhozás Magyarországon. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a hozott törvények és törvényerejű rendeletek ne lennének módosíthatók, kiegészíthetők. Arra nincs lehetőség, hogy az egyházak magyarországi működésével kapcsolatosan minden jogszabályt ismertessünk. De ha az egyház hármass küldetése körül csoportosítjuk a rendelkezéseket, akkor képet adhatunk a magyar egyház belső és külső életéről, az egyház hármass hatalmának magyarországi megvalósulásáról.

A megszentelő hatalom gyakorlása Magyarországon semmiféle jogi megszorítást nem szenved. A hívő számára a kegyelmi élet gyakorlása a szentségek által szabad és lehetséges. A papi utánpótlás biztosítása nem korlátozott. A püspökök annyi teológust vehetnek fel és annyi papot szentelhetnek, amennyit tudnak. Mindenki vállalhatja a papi hivatást. Egyedül a szerzetesrendek utánpótlása van zárt számhoz kötve. A diplomákban a papok annyi szentmisét mutathatnak be, amennyit tudnak, illetve amennyit a liturgikus törvények megengednek. A keresztesítés, az első áldozás, a bérmálás, a házasság szentségének szolgáltatását nem tiltják állami törvények. A felszentelt papok az országban bárhol működhetnek, kisegíthetnek. Külföldi papok állami engedély nélkül az illetékes lelkész hozzájárulásával bármely templomban misézhetnek. A kórházakban, szeretetotthonokban nincsenek ugyan szervezett lelkészi állások, de a betegek és ápoltak el látása lehetséges és biztosított a helyileg illetékes lelkész vagy más számára. A szentségkiszolgáltatást, az istentiszteletek rendjét zavaró személyeket büntetőjogilag felelősségre vonják.

A papnövendékeknek, mint minden állampolgárnak, katonai szolgálatot kell teljesíteniük. Amíg azonban a világiak tartalékos állományba kerülnek és bármikor behívhatók, a teológiát végzett felszentelt papokat a kiképzés után többé nem hívják be katonai szolgálatra.

Az egyház tanítói hatalmának gyakorlása az a terület, amely az egyház és állam szétválasztása óta a legtöbb problémát okozta az egyház és az állam viszonyában. Az egyház küldetése Krisztus tanításának közvetítése mindenkihez és minden időben. Ezt a feladatát a magyar egyház a felszabadulás előtt iskolai oktatásban valósította meg. A vallásoktatásról szóló 1949. évi 5. tvr. az iskolai hittanítást fakultatívvá tette. Azóta az iskolai beiratkozások alkalmával nyílik lehetősége a szülőnek arra, hogy az iskolai hitoktatásra beirathassa gyermekét. Azok a hitoktatók, akik a gyermekeket az iskolában oktatják, állami óradíjban részesülnek. Az elmúlt harminc év alatt kialakult a templomi hitoktatás, az első áldozásra való előkészület és a bérmálási előkészület, amely jogilag szabályozott időkereteken belül történik. A templomokban folynak a bibliaórák és a felnőttek katekézisei. A lehetőségek adottak, de az átállás ezekre a módszerekre nehezen ment az emberek nemtörődömsége miatt. Kétségtelen, hogy voltak és előfordulnak ma is az egyházi oktatást akadályozó adminisztratív vagy egyéni túlkapások. Az ezek elleni tiltakozás, fellépés legtöbbször orvoslást nyer. Az oktatás módszereiben is tapasztalható bizonyos módszertani haladás. Ma már nem tiltott az oktatásban a vetítés és más szemléltető eszközök alkalmazása. Működik az Országos Hitoktatói Bizottság, amely hittankönyveket, filmeket, plakátokat és egyéb segédeszközöket biztosít az érdeklődő hitoktatók és plébánosok számára. Újabban a bázisközösségek kegyelmi és tanítói munkája is lehetséges a plébániai és egyházmegyei közösségekben.

Az egyház megszentelő munkája kevesebb nehézség árán valósul meg, mint az oktatás, a tanítás, a misszionálás. A harmadik küldetés teljesítésében már meg kell küzdenie a tanításban kizárólagos igényt támasztó állami hatalommal szemben. Ezért tapasztaljuk, hogy a Szentszék külön megbízottja újra és újra a hitoktatás kérdésében keresi a kölcsönös megegyezést.

A egyház *kormányzói hatalma* a Krisztustól kapott törvényhozói és törvénykezési hatalom gyakorlásával valósul meg. A magyar katolikus egyházban ennek a hatalomnak a működése az egyetemes egyházjog kánonjai, az 1950. évi megegyezés és az 1964. évi megállapodás értelmében történik. Ezeket a magas szintű és a lényegét meghatározó szabályokat kiegészítik az egyházi állások betöltésére vonatkozó újabb rendelkezések és jegyzőkönyvek. A II. vatikáni zsinat óta még nem tartottak zsinatot Magyarországon, egyelőre a régi egyházmegyei zsinatok rendelkezései vannak érvényben. Így a II. vatikáni zsinat döntései, amelyek az egyház külső, szervezeti megújulását segítenék elő, Magyarországon még nem kerültek az egyházmegyei határozatok közé. A törvénykezési hatalom gyakorlásában semmi fennakadás nincs, mert minden egyházmegyében működnek a bíróságok, sőt Esztergomban megkezdte működését a primási szentszék is.

A szocialista jogrendszerben élő magyar katolikus egyház hármasságának gyakorlásában ha vannak is megoldandó és az egyházi életre nézve hátrányos jelenségek, a harmincesztendei fejlődés biztató. Sok mindent megoldott már a szocialista jogrendszer és az egyházi jog találkozásának útján a *párbeszéd* és a *kölcsönös* megértés. Ha pedig a magyar katolikus egyház további támogatást kap az egyetemes egyházjog művelőitől, akkor hozzájárulhat a két jogrendszer *harmonizálásának* megteremtéséhez is.

Felhasznált irodalom: Általános művek: Szabó Imre: *Társadalom és jog*, Bp. 1964 – Szabó Imre: *Az emberi jogok*, Bp. 1968 – Orbán Sándor: *Egyház és Állam 1945–1950*, Bp. 1962 – Szentiványi Sándor: *A magyar vallásszabadság*, kézirat – Beer-Kovács Szamel: *Magyar Államjog*, Bp. 1969 – *Az egyházra vonatkozó állami jogszabályok*, kézirat

¹ René David: *A jelenkor jogrendszerei*, Bp. 1977 – ² Kérészy Zoltán: *Katolikus egyházi jog*, Bp. 1927, I. 192–211. old. – ³ Bánk József: *Kánoni jog*, Bp. 1960, I. 325. old. – ⁴ Gándóczy Sándor: *Hierarchia és demokrácia az egyházban*, Katolikus Szemle, 1975 – ⁵ *Emberi Jogok* 18. §.: *Az emberi jogok dokumentumokban*. Összeállította Kovács István és Szabó Imre, Bp. 1976, 376. old. – ⁶ Saád Béla: *A zsinat budapesti szemmel*, Bp. 1967, 18. old. – ⁷ Cserháti Fábrián: *A II. vatikáni zsinat tanítása*, Bp. 1975, 374–375. old. – ⁸ A. Müller: *A kereszténység – egyházi szemmel*, Bács, 1970, 18. old. – ⁹ *Uo.*, 22. old. – ¹⁰ Kérészy i. m. 248. old. – ¹¹ Beresztóczy Miklós: *A Magyar Vallás és Közoktatásiügyi Minisztérium katolikus (1) ügyosztályának története 1867–1947*, 5–7. old. – ¹² *Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához*, V. k., Bp. 1955, 242. old. – ¹³ *Polgári Demokrata Párt*, Világ, 1945. június 21. – ¹⁴ *Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója*, Bp. 1946, 23. old. – ¹⁵ *A Magyar Népköztársaság Alkotmányának (1949. évi XX. tv.) az 1972. évi I. törvénnyel megállapított és az 1975. évi I. törvénnyel módosított egységes szövege* – ¹⁶ Földi Pál: *Egyházpolitika és valláskritika*, Bp. 1975, 8. old. – ¹⁷ *Alkotmányjog*, Bp. 1976, 98–99. old.

Mint a papírfal

*Mint japánvirágos papírfal
majd az idő átszakad.
Hasadékán az ártatlan
belép, bocskorban, pizkosan.*

*Hiába futnánk lakkcipősen.
Kimosakodva hiába illatozunk.
Belép és fordul erre-arra
egy percig, gondolatnyit*

*amíg végiglobog rajtunk
sistergő ostor-ölelésként
a tisztasága. Égetni fog,
pedig szelíd. Szávát*

*sem hallani, pedig
csupa ige. Hiába nyitjuk
overálját, hogy megtapintsuk
kidudorodó mellsebét;*

*hibátlan teste van. Nem
ment meg az emlékezés.
Az sem, hogy megtanultuk!
Okosságunk ítéletünkre lesz.*

*Elég talán, ha érveinket
eldobáljuk. Marék könnyörgést
nyújtunk át neki. Ha
megmutatjuk öt sebünket.*

Belül, egyszerre

*belül, egyszerre, kis
ütemkéséssel minden
sorompóm fölemelkedik
a megszokás láncá
már nem csörög
kicsit rugózva áll
nyitott utam fölött
a karcsú rúd;
most már mindent
szabad, vagyis
csak azt teszem
amit belém sodor
e lélegző nyitottság;
bent csöndre int
a rebbenéstelen;
lent, lejjebb a
szabadság, foszlányaim
alatt, hová már idegenként
lépek be magamhoz
s nem választhatok
s nem is akarok választani;
ami nem én vagyok
az az enyém*

*

*a nemkívánatos szókra
figyeljeteK, ahogy
a szárnyatört panasz
előre vonzóódik*

*a végtelen mohó szivacsmező
ráesőzünk mindannyian
van bennünk, ami nedves
s van, ami nedvtelen*

Imádság

Óh, mennyire szeretlek téged,
ki szóra birtad egyaránt
a szív legmélyebb üregeiben
cseleit szövő, fondor magányt
s a mindenséget.

J. A.: Óda

üres kézzel
sohasem érkezem
hozom ölemben legfrissebb
omladékaim és átkelek
velük vízszintes fényeden

ez is milyen!
nem látja az sem
aki nézi
s ízekre kényes
ínyetek
nem izleli

honnan világítasz?

szobáidban járok-kelek
itt gulába rakva mankók
mint beroszdált
fegyverek
ott összekotorva a süketség
mint jó kupac
hamu
amott a dadogás
hervadt virág-
füzére

honnan világítasz?

a semmit választottad
rejtekül, mivel
hiányaink akarnak
testesülni

magas falon kopogtatok
talán...de csak a csönd
rácsárnyékos háta
remeg, ahogy lesújt
a villamoscsikorgás

a padlaton, a polcokon
aranyozott tányérok
és kupák;
ürességük tökéletes

tekintet élességű úr
ereszkedő madárt fűröszt
a szőlőtő férfillatában

MI A MAGYAR?

Mi a magyar? – ezen a címen 1939-ben Szekfű Gyula szerkesztésében könyv jelent meg, amelyben az akkori idők legkitűnőbb tudósai, gondolkodói különböző szemlélettel igyekeztek a kérdésre válaszolni. A tanulmányok eredményei, az alig összefoglalható feleletek azonban nem hozhatók közös nevezőre, azok nem ötvözhetőek össze. A szerzők gyakran ellentmondanak egymásnak. A költő, az etnográfus, az antropológus, az irodalomtörténész, az egyházi bölcselel szemléletében áthidalhatatlan szakadékok vannak, az egyik gondolat kiveti magából a másikat, ami a kérdés és a válasz bonyolultságát jelzi.

Maga a kérdésfeltevés a harmincas évek végén nem volt új. Szekfű Gyula kezdeményezését nemcsak a korszak társadalmi és politikai hangulata szülte, hanem Salvador de Madariagának akkor már egy évtizede sokat emlegetett karakterológiai munkája, az *Englishmen, Frenchmen, Spaniards* (1928) volt a könyv ihletője. Az ilyen jellegű munkáknak, gondolatoknak az előzményeit természetesen már megtaláljuk a középkorban, az újkor elején. Ezek egyike Rotterdami Erasmusnak *A balgaság dicsérete* (1511) című munkája, amelyben elmondja, hogy a britek, a gallok, Itália népe, a germánok mint vélekednek önmagukról, miben látják nemzeti sajátosságukat.

A Szekfű Gyula szerkesztette kötet előtt több mint száz évvel korábban a magyar jelleg már foglalkoztatta az írókat és tudósokat. Csupán emlékeztetőül idézem fel Bél Mátyás (1735), Mokry Benjámin (1817), Csaplovics János (1822) és mások karakterológiai megállapításait, amelyek egyaránt figyelembe veszik a nyelvet, a műveltséget, a szokásokat, az antropológiai alkatot, a magatartást s még sok egyebet. Különös figyelmet érdemel *Edvi Illés Pál* törekvése, aki 1835-ben a *Magyar Hazai Vándor* című kalendáriumban hosszabb tanulmányt írt arról, hogy melyek a magyar „nemzet” sajátosságai. A nemzeti sajátságokat mindenekelőtt a nyelven látta, de hosszasan felsorolja azokat a néprajzi jellegzetességeket, amelyek a nyelven kívül nemzeti jellemvonásainkat kifejezik. Tanulmányát tervezetnek és útmutatónak szánta a magyar etnikai sajátságokról írandó könyvéhez. A könyv sohasem készült el, de a kérdés felszínén marad. *Rónay Jácint* például a Győrben megjelent *Hazánk* kereskedelmi és szépirodalmi lapban 1847-ben *Milyen a magyar?* címmel 14 folytatásban próbál a kérdésre felelni. Szeretnének emlékeztetni Bátky Zsigmondnak 1905-ben megjelent *Magyarország néprajza* című tanulmányára, amelyben figyelemre méltóan nyújt átfogó jellemzést a magyar népi magatartásról és műveltségről. Sajnos, Bátky Zsigmond tanulmánya elkerülte a kérdéssel később foglalkozó kutatók figyelmét. Pedig a harmincas-negyvenes évek irodalmában a „népi, nemzeti” karakterológiai kérdések – nemegyszer élénk visszhangot keltve – napirenden vannak. Gondolok Prohászka Lajos *Vándor és bujdosó* (1936), Illyés Gyula *Ki a magyar?* (1939), Veres Péter *Mit ér az ember ha magyar* (1940) című munkáira. Hosszú felelet a *mi a magyar, ki a magyar, milyen legyen a magyar* kérdésére Györffy István *A néphagyomány és a nemzeti művelődés* (1939) című műve. Különböző formában foglalkozik a kérdéssel Szabó Dezső, Németh László, Karácsony Sándor, s vannak lappangó tanulmányaink, amelyek ide kíváncsoznak (pl. id. Bibó István *Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében*, 1930; Bartucz Lajos *A magyar nemzetismeretről*, 1936). Feledésbe merült Makkai Sándor *Magunk revíziója* (1931), Dékány István *A magyarság lelki arca* (1941), Márai Sándor *Röpirat a nemzetnevelés ügyében* (1942), Lükő Gábor *A magyar lélek formái* (1942) című munkája.

Ha mindezekhez még hozzávesszük a két világháború közötti ifjúsági mozgalmak (Barta Miklós Társaság, Sarló, Kelet-európai Szeminárium, Kötörő, Erdélyi Fiatalok, KALOT stb.), a Magyar Élet körül csoportosult írók s más társaságok, intézmények törekvéseit, érzékelhetjük, hogy a *mi a magyar, milyen a magyar?* kérdése ötven-hatvan évvel ezelőtt mennyire előtérben állt.

Mindaz, amit eddig elmondtam, csak mondatfoslányokba foglalt, rövid áttekintés volt.¹

A probléma – közvetve vagy közvetlenül – különböző megfogalmazásban napjainkban is felvetődik. Haladó hagyományaink, nemzeti értékeink ápolása szoros kapcsolatban van a *mi a magyar?* kérdésével is. De gyakran a távoli múltban vagy a fennmaradt, funkció nélküli reliktumokban vagyunk hajlandók meglátni magyarságunk jellemzőit. Valamiképpen nagyobb súlyt kap magyarságunk megítélésénél a regösének, a pentatónia, a cifraszűr, a szilajpásztor és a kopjafa, mint azok a gazdasági, társadalmi és szellemi áramlatok, amelyek európai nemzeté tették bennünket. Hámszan értelmezzük a *hagyomány* fogalmát, amelyet közvéleményünk és tudományunk ma is valamiféle történeti kategóriának tart és a paraszti világban gyökereztet. Le kell azonban számolnunk ezzel a – romantika talajában gyökerező – felfogással. *A hagyományt nem lehet az idő mértékével mérni!* Nemcsak az hagyományos, ami ezeréves, hanem mindaz, ami bekerül a népi kohó izzó falai közé, amit a közösség magáévá tesz, életformájába beilleszt és azt tovább formálja, alakítja, műveltségét vele színezi, de igen gyakran gazdasági és társadalmi szintjét is emeli. Ezért nemcsak a pogány ráolvasás hagyományos, hanem az a summás dal is, amelyet valamely táj népe egy közeli történeti időszakban létrehozott. Hagyományos *ideológiával* együtt az a földműves és bányász életforma, amely a gazdasági iskolák, szakkönyvek, mérnökök irányítása révén állandóan alakulva, nemzedékek tapasztalatait magába foglalva, politikai erővé kovácsolódva emberi, gazdasági és társadalmi világunk fejlődését előrelendíti s a visszahúzó erőket kiküszöböli. Ezzel érzékeltetni szeretném, hogy a *hagyomány nem történeti, hanem társadalmi fogalom*. Számptalan ősi nék vélt hagyatékunkat nem is a történeti múlt hagyta hátra, hanem a szűkös gazdasági körülmények. A politikai változások, vagy a földrajzi adottságok hozták létre. A Hortobágyon a török világ előtt falvak állottak, s pásztorvilága nem a honfoglalás előtti idők valamiféle nomadizmusának maradványa, hanem elsősorban a gazdasági és földrajzi környezet-höz való alkalmazkodás sajátosan kialakult formája. A hortobágyi „nomádok” pásztorok csak akkor létezhetek, ha mögöttük állt a jómódú, megfelelő jószágállománnyal rendelkező gazdareteg. Ezzel távolról sem akarom azt mondani, hogy pásztorokadásunkban nem maradtak meg igen ősi elemek, szokások és használati eszközök, de *az egyes elemek még nem jelentik a kultúrát*. Ősi elemek magas szinten organizált gazdasági, társadalmi és kulturális közösségekben is fennmaradhatnak. A pásztorokadás ősi műveltségi elemeit azonban a természeti környezet formálta. Minden pásztorokadás az ember és az állat nagyfokú alkalmazkodási törekvése révén alakul ki és ezért elsősorban ökológiai egység, s ezt az ökológiai egységet bonyolult jogi formulák fűzik más közösségekhez: parasztokhoz, uradalomhoz, falvak és városok közigazgatási faktoraikhoz, amelyekből az ökológiai egység léte függ. Amikor pásztorokadásunk ősi elemeinek fennmaradásánál szerepet játszott a földrajzi környezet, ezeknek az ősi elemeknek a folytonosságát gazdaságtársadalmilag is lehetővé kellett tenni. Itt két tényező jelentőségét emelhetem ki: az egyik az, hogy a pásztorfoglalkozás nemzedékről nemzedékre öröklődik, s a másik, hogy a pásztorok között érvényesült a foglalkozási endogámia, azaz a pásztor lehetőleg pásztorcsaládból választott feleséget magának. Ez a két tényező kizárta, korlátozta az oldalról, más társadalmi közösségek irányából jövő hatásokat s konzerválta mindazt, ami „ősinek” nevezhető. Az ősi elemek fennmaradásában része volt régi, napjainkra már kipusztult állatfajtáinknak (racka juh, podoliai szarvasmarha, parlagi ló) is. Elégé ismert, hogy állatfajták és tenyésztési eljárások összefüggenek egymással. Természetesen más tényezőket kell tekintetbe venni a székelyföldi és a moldvai magyarok pásztorokadásánál. Mivel a székelyeknél és a moldvai magyaroknál igen gyakran alkalmaznak román pásztorát, a hagyományok menetébe belép egy idegen etnikai faktor, amelynek kulturális lecsapódása a nyelvben, a folklórban, az etnográfiai javakban egyaránt visszatükröződik. A magyar gazdalközösségek azonban megmaradnak organizáló tényezőnek, amely a gazdasági kultúra funkcionálásának, növekedésének az alapja, döntő tényezője.

A hagyományokról beszélve szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a hagyományok láncolata kapcsolatban van egymással, de a későbbi nem feltétlenül a korábbiól alakult ki. Egyik hagyomány csak feltételezi a másikat. A későbbi éppen ellentéte lehet a korábbiak. Az egymással szinkronban lévő és vertikálisan alakuló hagyományok egymást befolyásolják, s lehetőleg az élet minden területén formákat hoznak létre. A múlt századi betyárvilág nemcsak a népköltészetben hagyott nyomot, hanem színmű- és regényirodalmunkban is. Hatott népművészetünkre, mondvilágunkra. Foglalkoztatta politikai és közigazgatási szervezeteinket.

Helytelen úton jár az, aki azt képzei, hogy a parasztság a múltban valamiféle mozdulatlan világban élt. A paraszti műveltséget, életformát, magatartást mindig a változás és újjáteremtés jellemezte. *Parasztságunk állandóan távolodott a múltjától.* Ez a távolodás, változás és újjáteremtés az elmúlt századokban sokkal lassabban ment végbe, mint korunkban, amikor a technikai civilizáció, az elektrifikáció, majd később a szocialista átalakulás a múlttól való távolodást rendkívül meggyorsította. Az etnográfusok és folkloristák által gondosan vizsgált gyógyítóvers, táltoskodó fortély vagy ősi munkaeszköz használata mindinkább funkció nélküli maradvánnyá, elavult gondolkodási és gazdasági modellek jellemzőivé zsugorodik össze. Ha egymás mellé helyezük a századvégi és a mai juhász képét, a századvégi hagyományokból csak a juhászok maradt meg, ami már nem is annyira munkaeszköz, hanem foglalkozást jelző szimbólum. Még a pásztor pulija is elkorcsosult. A pásztor ma már tranzisztoros rádiót hallgat és táltostörténeteit inkább a rádióból, mint az esti pászortüzek hangulatából meríti.

A legtöbbször nem jelentett tartós eredményt a távoli-finnugor és török népek műveltségével való kapcsolatok keresése, noha ez tiszteletre méltó filológiai apparátussal ma is folyik. Magam is végzek ilyen kutatásokat. Gyakran azonban csalódás ér bennünket! A halfogó *vejszék* különböző formáit a finnugor és ugor egység korából származtattuk s e téren a nyelvtudomány eredményeit választottuk útmutatóul. De az újabb vizsgálatok szerint *vejsze* szavunk ismeretlen eredetű, s ilyen primitív – Európa-szerte elterjedt – halászeszköz nem lehet alkalmas arra, hogy több ezer éves népközi kapcsolatokat bizonyítsunk vele, különösen akkor, ha nem kapaszkodhatunk meg a nyelvtudomány mentőövébe. Ami ezekből a kapcsolatokból esetleg megmaradt – társadalmilag, földrajzilag és szellemileg is a peremekre szorult reliktum. Ámbátor a népek kapcsolatát nemcsak sámánok és *vejszék* jelzik, hanem az *érzelmek* is, különösképpen, ha ezeket az érzelmeket táplálja a nyelv. Jó példája ennek éppen a finnekkel és észtekkel való kapcsolatunk, amely azonban semmiképpen sem a népi műveltség kapcsolatán, hasonlóságán, az azonos történeti alakuláson nyugszik, hanem a közös származási tudaton, amit csak a nyelv bizonyít. A többi bizonyítékok jórészt elvesztek a történelem homályában.

A dolgozó magyar nép a honfoglalás óta, a sokoldalú biológiai keveredés jegyeit magán viselve Európa közepén él s éppen úgy, mint az írásbeliség képviselői, a szellem kitűnőségei megtalálták a kapcsolatot a görög-római eszmevilággal, a kereszténységgel, a reneszánszsal, a barokkal – a nép is kialakította kölcsönös szellemi érintkezését, szokásrendszerének kapcsolatait a környező más etnikumokkal. Évszázadok folyamán azonban tanítómesterei révén az európai szellem legkülönbözőbb kisugárzása is befogadásra talált egyszerű hajlékában. Az antik és középkori orvostudomány tapasztalatait, korai orvosi könyveink gyógyító eljárásait őrizi népi gyógyászatunk. XVIII. századi méhészkönyveink antik gyökerű és nyugat-európai mágikus cselekmények-re oktatják a méhészeket, s tanúságuk szerint a méhek gondozója nem is annyira méhész, mint inkább varázsló. Őrizi népünk a középkori katolicizmus és a későbbi puritán protestantizmus világgépének emlékeit. A kalotaszegi fazekasok művészetében mély nyomokat hagyott a reneszánsz. A barokk vonalvezetés észrevehető építményeinken és bútorainkon. A francia-vallon telepesek és a vándor görög kőművesek új mondanivalót hoztak balladaköltészetünk számára. Népünk alkotásaiba, szellemi termékeibe éppen úgy beolvasztotta a számára újat, nemesebbet, szebbet, az élményt adót, a haladást elősegítő eszméket, gondolatokat, amint azt Berzsenyi Dániel tette verseiben a klasszikus világgal vagy a gazdálkodó Pethe Ferenc külföldi tapasztalataival. Ha az elmúlt századokban népünk elzárkózik a különböző szellemi áramlatoktól, népművészete, népköltészete, egész kultúrája végtelenül egysikű marad. Sajnos, csak a XVIII. század végétől kisértető nyomon, hogy parasztságunk lépésről lépésre mint veszi át a gazdasági újításokat és találmányokat, s ugyanakkor saját magának is megvannak a feltalálói, újítói. Minden túlzás nélkül mondhatjuk, hogy dolgozó népünk immár több mint ezer éve állandóan menetel *Európa irányába*, s erről az útról a tiszteletre méltó Julián barátok sem tudták letéríteni.

Ebben a menetelésben részt vettek és részt vesznek írók, művészek, tudósok, szabadságharcosok és politikusok is, akik a lemaradókat nem hagyják az útszélen, hanem előretámoogatják. De nemcsak csalogattak bennünket Európa fényjelei – amelyeket éppen úgy felvillanthatott Dante vagy Shakespeare, Bach vagy egy XVIII. századi szerszámkészítő –, hanem ezeket a fényeket magunk is erősíteni tudtuk, sőt új fények fakasztására is képesek voltunk és vagyunk. Ady Endrénének van egy csodálatos írása, az *Ismertetlen Korvin-kódex margójára* (1905), amelyben nemcsak

figyelmezteti az Európa ellen menőket, de Erdély történetének lapjait forgatva arról is hitet tesz, hogy mennyire mélyen tudtunk európaiak lenni.

A magyar népi műveltség egésze európai. Természetesen nem tagadom azt, hogy népi műveltségünk egyes elvékonyodott száalai nem vezetnek a finnugorok vagy a törökök irányába. Arról is bizonyos vagyok, hogy népi kultúránk nehezen követhető ősvényeken kapcsolatot tart a rég a földbe temetkezett Ó-Európával is. A szálak és ősvények azonban a már említett elavult gondolkodási és gazdaságtársadalmi modellek tartozékai, s ezenkívül egészen más gazdasági és társadalmi jelrendszerben foglalnak vagy a századfordulóig foglaltak helyet, mint sok ezer évvel ezelőtt. Sokkal világosabbak azok az utak, amelyek a környező népekkel kapcsolnak össze bennünket, illetve a környező népeket velünk kapcsolják össze. Ugyanakkor érzékelhetjük térben és időben népi műveltségünk belső fejlődésének szakadatlan láncolatát, amelyek révén különálló etnikai egységek jöttek létre (gondoljunk csak a matyókra vagy a sárközietekre).

A magyar népi műveltség az Őrségektől a moldvai csángókig, a Zobor-vidéktől a szerémségi magyarokig sajátosságosan integrálódott, egymással láncszerűen összefüggő, vonalhatárokkal el nem választható, az etnikumot is kifejező *szubkultúrák sokszínű freskója*. Lehetséges, hogy amint visszafelé haladunk az időben, ez a sokszínűség, tagoltság kevésbé volt meg. A X. századi magyar régészeti anyag mégis figyelmeztet arra, hogy már a honfoglalás korában voltak egymástól elkülönülő kulturális régióink. Lényeges különbségek vannak Göcsej és Moldva, a palócok és a székelyek népi műveltsége között. A különböző területek és etnikai egységek kultúrájában az elemek különböző forrásból integrálódtak egésszé, úgyhogy az élet minden területét magukba foglalják. Tudnunk kell, hogy az integrációban részt vevő, a műveltséget jellemző elemeknek önmagukban is külön történetük van. Az idő és a tér más szektoraival tartanak kapcsolatot. De az Őrség és Moldva, a palócok és a Szerémség *sajátosan integrálódott, egymástól eltérő, különböző gyökerű kultúráját hatalmas és hézagmentes ívben kapcsolja, tartja össze magyarságunk nélkülözhetetlen tartozéka*: – a magyar nyelv. Mindazok a lazábban vagy szorosabban összefüggő szubkultúrák, amelyeket a közös nyelv összekapcsol, a magyar népi kultúra egészéhez tartoznak, ha elemekben különböznek is, s ha ezek az elemek egyetlen etnikai, néprajzi vagy kulturális terület esetébe is eltérő eredetűek és korúak. *Talán úgy is fogalmazhatnám a fentieket, hogy a nyelvi határon belül a népi műveltség többféle területi és történeti variációjával találkozunk*. A variációk elemei pedig a nyelvi határokon túl is terjedhetnek, de ezek az elemek a nyelvvel együtt a szubkultúrák között – különböző térbeli és időbeli mélységben – összekötő szerepet is tölthetnek be. A népi műveltség jellemzője, hogy a marginális részeken a centrum felé orientálódás vehető észre. Így például a szerémségiek és mások őrzik származási tudatukat. A származási tudat – legyen az történeti hitelességű vagy mondai – a szubkultúrákat a kultúra egészébe kapcsolja bele. A centrum irányába való orientálódást egy moldvai (Lészped) magyar asszony ilyen kérdéssel fejezte ki: Ugye, Szent István országából jöttek? Ilyen mély történelmi értelmű kérdést magyar faluban még soha nem tettem fel előttem! A centrum felé orientálódás kifejezője az is, hogy a moldvai csángók népköltészetének geográfiai világa magyar: a balladákban, a bujdosó énekekben Csikot, a Tiszát, Debrecent emlegetik. Galac vára egy katonadalban előfordul ugyan, de akkor sem valamelyik moldvai fejedelem vagy Ferdinánd király üzenetére megy a legény a háborúba, hanem Ferenc Jóska hívására. A centrális részekkel kapcsolatos magatartást mutatja, hogy például a moldvaiak között megtaláljuk a múlt század végén keletkezett betyárballadáinkat. Ez pedig a kapcsolatoknak egyik szilárd láncszeme. Nagy lelki vonzódás és rokonság, kohézió és affinitás kell ahhoz, hogy ilyen balladák Moldvában gyökeret verjenek.

Az előbbieken a nyelv jelentőségét hangsúlyoztam. Meg kell azonban mondanom, hogy az organizáció magasabb szintjén a nyelven át az etnikumtól és kultúrától idegen, annak sajátosságait megtagadó eszméket is lehet terjeszteni, elültetni. Ennek tanulságos példái az Erdélyben ma használt magyar nyelvű történelemkönyvek.

Tudnunk kell, hogy az etnikai közösség nemcsak nyelvében él, hanem gondolkodásában, magatartásában, műveltségének egészében is. Ha a népnek – akár az anyanyelvén – idegen történeti eszméket tanítanak, etnikai öntudata fellazul, megszűnik kapcsolata a múltjával s kezd beolvadni. Népcsoportjaink nem válhatnak közönyössé múltjukkal szemben. Meg kell, hogy őrizzék a határainkon kívül is magatartásukat, öntudatukat. A magatartás, az öntudat, a nyelvhez való

ragaszkodás fennmaradásához azonban az is szükséges, hogy meglegyenek a megfelelő kulturális intézményeik, iskoláik, a közigazgatásban, hitéletükben is használhassák magyar nyelvüket.

Néhány gondolattal szeretném még kiegészíteni a kulturális területekről mondottakat.

Minden geográfiai elterjedés, valamint földrajzi és társadalmi életmódban vett reliktum, szórványelőfordulás valamiféle történetiséget rejt magába. Még a szemiotikai rendszereknek és a Lévi-Strauss-féle – teljesen ahisztorikusnak képzelt – struktúráknak is története van. A történetiség pedig a múltba vezet, amely éppen úgy lehet pár évtizedes, mint ezeréves. A múltba vezető ösvények természetesen nehezen járhatók. Ezért mindig csodálom a régészek merészségét, akik néhány lelőhely, cseréptöredék vagy köeszköz alapján már „kulturákról” beszélnek. Mi, etnográfusok tartózkodóbbak és szerényebbek vagyunk, noha lényegesen több anyag áll a rendelkezésünkre, mint a régészeknek, s fejtegetéseinkhez segítségül hívhatjuk a nyelvtudományt és több történeti fogódzóval is rendelkezünk. Amikor a régészek Moustérien-, Kubán-, Körös-, miolithikus pengés vagy fésűskerámia kultúráról beszélnek – sajnos mi még nem dolgoztuk ki a Szeret-, a Hargita-, a palóc-, a szerús- vagy a regös-kultúrák területét. A „megszépítő messzeségbe” bátrabban kalandozunk, mint népi műveltségünk közelmúltjába és jelenébe.

Újabbban sok felesleges energiát pazarolunk a kivándorlottak életmódjának tanulmányozására, s ehhez még külföldi segítséget is igénybe veszünk. Nem a távoli államok keretébe már beilleszkedett kivándorlottak, hanem a *helyben maradók*, a *sorsvállalók* a fontosak és lényegesek, mert ezek őrizték meg a számunkra – Pozsgay Imre szavaira gondolva – alkotóerőnk legfontosabb elemét, nemzeti kultúránkat.

A *mi a magyar* fogalma és tartalma történeti korszakoiként és társadalmi rétegek szerint változik. Más volt a magyar a honfoglalás korában, Mátyás király ragyogó udvartartása idején, a parasztmozgalmak és a jobbágyrendszer korában és más a szocialista építés folyamatában. Amikor a kérdésre keressük a feleletet, nem lehet tekintetünket csak a paraszti közösségekre fordítani. A magyarság ismertetőjegyei nemcsak a fonók, a szilajpásztorok, az ünneplő és dolgozó parasztok körében lappanganak, hanem életformánk egészében, az alkotásokban és küzdelmekben, a győztes és vesztes csatákban, a sikerekben és csalódásokban, pozitív és negatív tulajdonságainkban. A *mi a magyar?* fogalmához, tartalmához hozzájárult és hozzájárul politikusaival együtt dolgozó munkásságunk is, s ha történeti távlatban gondolkozunk, nem zárhatjuk ki azokat az alkotásokat sem, amelyeket a nemességnek és főurainknak köszönhetünk. A *mi a magyar* fogalmához hozzátartozik Berzsenyi, Petőfi, Arany, Ady, Kassák és más költők különböző utakon járó költészete éppen úgy, mint képzőművészetünk alkotásai: Szinyei Merse Pál *Majális*-a mellett Nagy-Balogh János komor, gondterhelt arcképei, Csontváry-Kosztka cédrusai. *Magyar Szépművészeti Múzeumunk*, amikor falain El Greco, id. Frans Hals és Giorgione képei függenek, mert magyar szellemi orientációt, befogadókészséget s a művészetért való áldozatunkat – vállalói legyenek akár főurak, püspökök, akár városi polgárok – is kifejezik. A magyar tudomány oszlopait lerakó Apáczai Csere János törekvései, a kollégiumok Nagyenyedtől Pápaiig, Németh László gondolatrendszere a *mi a magyar?* sokszínű freskójáról letörölhetetlenek. Erre a freskóra kerül a mérnöki és fizikai munka minden alkotása. *A haza nálunk sokféle haladó és alkotó magyart tud befogadni és megszólaltatni.* A magyar lélekkel és tájjal annyira összefonrott Juhász Gyulát éppen úgy, mint a *Jónás könyvé*-ben hitvalló Babits Mihályt. A nemzeti poézist ma már másképpen látjuk, mint Kölcseyt. Alkotóink serege nemcsak a magyar földet, a magyar szellemet gazdagítja. Az alkotások építőkövei annak az Európának is, amely évszázadokkal ezelőtt nem készítette és kényszerítette visszafordulásra a honfoglalókat.

A szocialista építés korszakában anakronizmus a magyarság lényegét a múlt olyan maradványaiban keresnünk, amelyet a parasztság már visszavonhatatlanul eltaszított magától, amelyek ma már csak fejlődést akadályozó tényezők. *A haladó hagyományokat ne tévesszük össze a hátrafelé haladó hagyományokkal.* Igazat kell adnunk Babits Mihálynak, amikor azt írta, hogy „Az a magyarság, amely bennem él, már sokkal többet és mást jelent, mint az ősi és eredeti. Én nem az ősit akarom visszaállítani, én ennek a ma létező és bennem is élő magyarságnak mibenlétét és jelentését kérdezem. Ehhez szükségem van az egész történelemre. Régire és újabb korra egyformán.”

Éppen ezért a múlt népi értékeit nem vetjük el. De azokat nem kívánjuk az elkövetkező nemzedékek számára öncélúan konzerválni, körülöttük sámánkodni, hanem *minden* múltbeli értéket

történeti tudatunkba építünk be. A történeti tudatban megőrzött hagyományok a nemzeti lét szempontjából mindig fontosabbak, mint az időlegesen színpadra kerültek vagy a falra akasztottak. A folklorizáció természetesen a népi hagyományoknak a történeti tudatba való felszívódását jelentősen elősegítheti, egészséges vérkeringést indíthat meg. Ne felejtjük el azonban, hogy a festett tányérokkal és színes himzésekkel teli szoba még nem jelenti a nép múltjával, jelenével és jövőjével való azonosulást. Korunk népművészei és az elmúlt korok népművészete között funkcionálisan lényeges különbségek vannak. A népművész a kereskedelem, a rádió, a televízió, a sznob számára termel, de a múlt századi sulyok- és guzsalyfaragó legény készítményeivel érzelmeket, szándékot, kapcsolatokat is kifejezett. A céhkorszaknak, a palóc kettős tálaknak közösségi funkciói voltak. A művészkedés jelenségei rítusokkal állottak kapcsolatban. Kifejezték az életkort, a szokások mágikus tartalmát és még sok egyebet.

A palócok szokásai, a székelykapuk faragása, a moldvaiak bujdosó éneke, a verejtékkel szántó sárréti földműves és a mecseki bányász tevékenysége történelmünk szerves része, amelyek tág teret nyújtanak a múltat feltáró tudományos bűvárkodásnak, a nép megismerésének. A velük való foglalkozás azonban nem lehet a kalmárkodás civilizáltabb formája. A közművelődésben ezek a hagyományaink pedig meg kell hogy előzzék a homokvihartól rongált piramisok és a bűbájosan tipegő antarktisi pingvinek ismeretét. Ihletet adhatnak költőknek, festőknek, zeneszerzőknek. De az alkotók azokat nem utánozhatják. A történeti értékű hagyományokat fel kell oldaniuk zsenialitásuk választóvízében s azután újabb formába önteni, amely formák természetesen közelebb lesznek zsenialitásukhoz, mint a forrásokhoz. Ezt tette Bartók a népzenevel, s távolabbi példaként Marc Chagall művészetére hivatkozhatom. A népi műveltséggel foglalkozó tudósoktól: az etnográfusoktól, folkloristáktól, nyelvészektől olyan magatartást vár el társadalmunk, amely munkájukon keresztül megmutatja, hogy a dolgozó nép életformáját, a nyelv révén kifejezett gondolkodását történelmünk és magyarságunk számára foglalták írásba. Minden munka irányjelző kell, hogy legyen a jelenben is. Ilyen munkáink bőven vannak. Ilyen munkákat az említett tudományok képviselői és intézményei az utóbbi évtizedekben rangos tartalommal tettek le az asztalra.² Éppen ezért élvezhetik és kell, hogy még jobban élvezhessék a szocialista kultúra és tudomány irányítóinak bizalmát és támogatását. Meg vagyok győződve arról – legalábbis a néprajz részéről –, hogy többet is tehetünk volna, de gyakran mintha visszavándoroltunk volna a népmesék világába, s ott mitikus harcokat folytattunk. Ilyen mitikus harc, amikor egyesek „maffiaszerű szervezkedést”, „egyéni haszonszerző akciókat” látnak ott, ahol alkotómunka folyik, s művek özöne jelzi a tevékenységet. A tehetetlenség legnagyobb bűne az eredmények elhallgatása. *A néphez való hűséget szolgáló munka során természetesen a tudósnak szinte napenként meg kell újulnia*: nem azért, hogy elveit feladja, hanem azért, hogy az új eszmeáramlatok felbukkanásához hozzámérje eddigi kutatási eredményeit, módszerét, szemléletét.

Az említett tudományok számtalan eredménye nemzetközi elismerésben részesült. Az elismerésekkel is alkotó részeseivé lettünk annak a gomolygó szellemi organizmusnak, amit Európának is nevezhetünk. Ez nem kozmopolitizmus, hanem kilépés abból a szűk világból, amelyből minden magyar alkotó igyekezett kilépni, hol keleti irányba, mint azt Kőrösi Csoma Sándor tette, hol nyugat felé, mint azt a Bolyaiak matematikai gondolkodása mutatja. Még akkor is, ha céljaikat nem érték el.

Mindig tudatában kell azonban lennünk annak, hogy a *mi a magyar?* fogalma nemcsak a múlt, hanem a jelenre vonatkozik, hanem a jövőre is. Hogy *mi lesz a magyar* a jövőben, az a ma élők-től és dolgozóktól, saját magunktól függ. Mindenekelőtt attól, hogy a jelenben milyen etikai magatartással oldja meg az egyén és a közösség szocialista hazájában a reá háruló feladatokat.

A szellem embereiben, a tudósokban, írókban, művészekben, a művelődés irányítóiban lesz-e elég alázat és hivatástudat ahhoz, hogy mindig a legmagasabb mércékhez igazodva szolgálják népünket. Népünknek azokat a csoportjait is, amelyeket a történelem a centrumtól távolabbra helyezett; – a Zobor aljára, a Fruska Gora tövébe, a Szeret mellé vagy máshová. A szocializmust nem lehet olyan spanyolfalnak tekinteni, amely mögé húzódva az elvtelenség, a kritikátlanság, a köpönyegforgatás, az ezeket leplező cimboraság és a szocializmus etikájával ellenkező magatartás kap helyet,³ mert akkor a *mi a magyar fogalma* a jövőben mindinkább eltorzul, s a *történelem-*

be kell hátr lépniünk, hogy feleletet kapjunk a mi a magyar kérdésre. A jövőben magyar mivoltunkat még inkább erősíteni kell azzal, hogy történelmünket ne hagyjuk magunk mögött, hanem azon álljunk, mert alkotásaink és alkotóink, népünk egésze a legnehezebb történelmi időkben, akkor is, amikor hozzákezdünk szocialista közösségünk kialakításához, tanúbizonyságot tettek arról, hogy nem vagyunk halottak, akik életre vannak ítélve.

Jegyzetek: ¹Tanulmányom előadásként elhangzott a Magyar Néprajzi Társaság 1981. november 11-i ülésén. A tanulmányban nem térhetek ki a *mi a magyar?* kérdésének múltjára. Csupán néhány törekvésre hivatkozom. A kérdés irodalmának értékelése, kritikája még feldolgozójára vár. – ²Csak a kollektív munkák sorából említek meg néhányat: Magyar Néprajzi Lexikon, Szolnok megye néprajzi atlasza, A magyar nyelv történeti etimológiai szótára, Új magyar tájszótár, a Magyar nyelvjárások atlasza. – ³Szeretnek itt néhány gondolatot idézni kiemelkedő fiatal fizikusunktól, *Kuti Gyulától*. De ezeket megtalálja az olvasó az *Élet és Irodalom* 1979. évi 22. számában.

A megszokott szeretet románca

*Nap: Láng-korongja éltető erő,
míg kelni látod. Minden rámered.
Oly ámulattal nézed és csodálsz,
hogy a tüztől lelked megremeg.
Aztán, mikor nincs szántenyérnyi hely,
amit be ne járt volna szent heve,
mikor az élet eltelt már veled,
mikor a hálád vágya izzik benne,
olyan már, mintha nem is lenne.*

*Eső: Az érte esdő áhitatban
a péppé lágyult nyári por felett
az első cseppek koppanásai
telítik meg csak hálával szived.
S ha áldását tovább is osztja bőven,
hogy ne csak lomb s a felszínen a gyom,
de lenn mélyen a gyökér is igyon,
akkor neked ugye nem érhető,
hogy mért estk még mindig az eső.*

*Rét: Újra zöld. Az első télfelejtő
virágszállától kábulsz önfeledten.
Letéped önzőn és viszed haza,
hogy vázádból csak mindig rád ne vessen.
S mikor a nyár dús, tarka szőttesét
terítgeti már boldogan eléd,
megúnt, mihaszna lesz a drága kincs,
átgázolsz rajta, s másfelé tekintsz.
S ha már a szépség minden célja érett,
ha hinti szét belőle szüntelen
a végtelen jövőt az őszi szél,
a száradó rét teljes gazdagsága
tenéked már semmit sem ér.*

NÉMETH EMIL

KIRÁLY ISTVÁNNAL

A hazafiság mint történelmi-társadalmi kategória kérdésével Király István már régebbi írásaiban is foglalkozott egy-egy írói életmű, történelmi korszak tárgyalása kapcsán, vagy épp a népi írók vitájában. E témakörben rendszerezett gondolatait azonban csak 1973-ban a Kortársban adta közre *Hazafiság és internacionalizmus* címmel. Tanulmányában elutasította a személyi kultusz időszakának és a később is jelentkező „balos” történelemszemléletnek a szabadságharcos patriotizmusban, s annak hagyományaiban is veszélyt sejtő elfogását, és elvetette a nemzeti érdeket mindenek fölébe helyező nacionalista, valamint a burzsoá szupranacionalizmuson – kozmopolitizmuson – alapuló törekvéseket egyaránt. De természetesen nem maradt meg a tagadás szintjén; a magyar szabadságharcos patriotizmus hagyományainak marxista elemzésén keresztül meghatározta a korszerű, szocialista hazafiság fogalmát. Ennek több összetevője van. „Elválaszthatatlanul hozzátartozik egyrészt a nemzetköziség, a történelmi látás, a messzire tekintés. A tudása annak, hogy az emberiség eddig legnagyobb történelmi vállalkozásának, a kommunista társadalom megteremtésének vagyunk részesei, a szocializmust építő népek sorába tartozunk bele, s egybeesik így nemzetünk ügye s az emberiségé... De ezek mellett az elsődlegesen az értelemhez szóló érvek, összetevők mellett van ennek a nemzet tudatnak egy mélyen ható, érzelmi jellegű komponense is: az itt és most parancsa: a kötődés, vonzódás a nekünk kiszabott cselekvési térhez, adott valósághoz, adott emberekhez. A forradalmi közelre tekintés: a hétköznapok humanizmusa.”

A tanulmány megírása óta csaknem tíz esztendő telt el. Változtak gazdasági-társadalmi viszonyaink; a történettudományi kutatások új és új eredményeket tártak fel, ugyanakkor szembe kellett néznünk az iskolai történelem-oktatásnak e téren tapasztalható hiányosságával, az ifjúság egy részének nemzeti nihilizmusával; s ki kellett terjesztenni figyelmünket a környező országokban, illetve a diaszpórában

élő magyarok sorsára, művelődési helyzetére, szervesen bevonva őket a magyarság mint nyelvi, etnikai, kulturális egység fogalmába. Egészséges nemzettudat nem létezhet a közelmúlt eseményeinek reális ismerete nélkül. Az utóbbi években az irodalom, s egyre inkább a filmművészet is igyekszik a második világháborút megelőző és követő időszak, valamint az ötvenes évek történetét górcső alá venni, s ennek köszönhetően – ha még nem teljes mértékben is – tisztábban látjuk az említett ellentmondásos korszakok belső viszonyait, összefüggésüket a mával.

– *Maradjunk az ötvenes éveknél, hiszen Hazafiság és internacionalizmus című tanulmányában javarészt ön is az akkori idők dogmatikus nemzetsszemléletével foglalkozik. Az utóbbi esztendőben kétségkívül előrelendült a személyi kultusszal foglalkozó tudományos és művészi kutató-alkotó munka. De a művek ismeretében fölmerül a kérdés: van-e elegendő távlatunk és higgadságunk az áttekintésre és a kellő következtetések levonására, a szélsőséges nézetek – a teljes negáció, illetve az illuzionisztikus értékelés – mai hatásának felmérésére. Bacsó Péter két filmje, A tanú és a Tegnapelőtt – bármilyen közönségsikerük van is – azt bizonyítják, hogy ez a távlatunk még nincs meg, azaz a távlat előnyeit nem tudjuk igazán kihasználni. Pedig a közönség érdeklődése arra utal, hogy az embegekben megvan az igény a szembenézésre az ötvenes évek politikájával.*

– Az én értékelésem eltér attól, amit a korszakot ábrázoló filmek általában mutatnak. A *Tegnapelőtt*-nek kitűnő az első része, amely 1949-ig követi nyomon az eseményeket, de második felében véleményem szerint már nem ragadja meg jól az akkori valóságot. Egyszerűsít. Hiányzik a filmből az az ellentmondás, hogy az ország nemcsak süllyedőben, hanem – bármilyen furcsának is tűnjék – egyúttal, sőt elsősorban emelkedőben volt. Amíg nem sikerül az ötvenes évek elejét mint árnyalt, sokszínű folyamatot bemutatni, amíg csupán a tragikus oldalát emeljük ki s a „sötét középkor” jelzőt aggatjuk rá, addig ne várjunk valóság-hű képet sem a filmekről, sem az irodalomtól. Ahogy a középkor látszólag statikus világában rengeteg előrevivő erő hatott, úgy a sze-

mélyi kultusz időszaka is szocialista kor volt, ekkor is tanúi lehettünk nem is jelentéktelen fejlődésnek. Hadd idézzem erről Németh Lászlót, akinek elfogulatlanságához nem férhet kétség. A nemzet iránti felelősségérzetét arra készítette, hogy amikor elkezdődött a kultusz éveinek egyoldalú, torz bírálata, cikkét írta a vívmányokra nem néző elfogultság ellen. Mert és tudott objektív lenni, sokak szubjektívizmásával szemben. Én az ötvenes évek elején írtam meg Mikszáth-könyvemet. 1950-ben kerültem ki az irodalmi életből, volt időm dolgozni, 1951–52-ben készültem el a tanulmányommal, amelyben érzésem szerint benne van azoknak az éveknek mind az árnyoldala, mind pedig az, amit értéknek éreztem. Büszke vagyok rá, hogy a könyvben egyszer sem fordul elő Rákosi vagy Sztálin neve, holott ez akkor szinte bevett sablonnak számított. Az egész monográfia Mikszáth utolsó mondatára épül: *Én csak a hazámat szerettem*... Ezzel indítottam és ezzel zártam a könyvet. Aki akkoriban igazán szerette hazáját, annak észre kellett vennie, hogy a szocializmussal – hibái ellenére – emelkedett az ország. Létrejött egy új arcú értelmiség, eltűnt a hárommillió koldus, kiszakadtunk a hagyományos kelet-európai elmaradottságból, megszűnt a ríktó, bántó egyenlőtlenség s az osztályok közti kasztszerű válaszfal, óriási mértékben megnőtt a tömegek kulturális színvonala, tanulni kezdett szinte az egész ország. Persze a süllyedést is látni kellett, így a parasztság helyzetének romlását, az erkölcsi értékek elbizonytalanodását, a hamis pátoszt, a holnapra minden szebb lesz önáltató illúzióját, és így tovább. Ezt részben láttam is. A törvénytelenégekről hallottam, a polgári sajtó sokat írt róla, de bevallom, nem hittem... A messianisztikus pátoszra Esterházy Péter *Termelési regény*-ében figyeltem föl, ezzel ő valóban rátapintott a kor szellemének egyik lényegi jegyére. A valóság fölött elhúzott egy vak, gyermeki hit.

– 1952–53 táján már sokan rádöbbenek a személyi uralom politikájának torzulásaira. Volt, akit a felismerés kétségbe ejtett, volt, akit épp ez inspirált a munkára. Ön hogyan reagált, amikor először nyílt módja felmérni a mélyből a felszínre bukó ellentmondásokat?

– 1953 januárjáig semmiféle funkcióm nem volt, akkor lettem újra a *Csillag* szerkesztője. Mindmáig büszke vagyok rá, hogy rögtön az addig elhallgattatott írók megszólaltatásával

kezdtem szerkesztői munkám. Németh László, Tamási Áron, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, Pilinszky János neve hosszú évek után az általam szerkesztett folyóirat hasábjain jelent meg újra. 53-ban, az ismert júniusi határozattal indult meg a kibontakozás, de egyúttal kialakult egyfajta kettős hatalom is, amelyben Nagy Imre kívánta képviselni a reformszellemet, Rákosi pedig kitartott visszahúzó, szektás politikája mellett. Nagy Imrét akkoriban ismertem meg. Jóindulatú ember benyomását tette rám. Sok olyasmit mondott ki, aminek szükséges és fontos volt a megfogalmazása.

Politikai érettségét azonban nem tartottam nagyra; nem tudott felnőni a reá rakódott s vállalt szerepekhez. Súlyos tragédiák okozója lett ezzel...

A feltárt hibákra való reagálás eleinte nem, de később már púsztán attól függött, hogy az eldurvuló s mindjobban éleződő frakcióharcokban kit melyik oldalra állított döntése. 1954 tavaszán Darvas Józseffel, Horváth Mártonnal, Méray Tiborral, Aczél Tamással együtt részt vettem egy politikai bizottsági ülésen, amelyen a testület első ízben nézett szembe – legalábbis irodalmi téren – a történet dolgokkal: a dogmatizmussal, a voluntarizmussal. A törvénytelenégekről akkor még nem tudtunk. Ott éreztem először Nagy Imre és Rákosi ellentétét. Az anyagot mi készítettük elő, Darvas, Horváth és én; a szabadság és felelősség kettősségét helyeztük a gyújtópontba, a kettő egységét hangsúlyoztuk. Kiemeltük, hogy korábban túl kötött, irányított volt az irodalmi élet s ezen változtatni kell, gondolatmenetünk tehát a reformmozgás irányába mutatott. Így érdekes, hogy emellett, az én hozzájárulásom mellett érvelt többek közt Nagy Imre, míg Méray és Aczél felszólalására Rákosi hivatkozott... 1954 nyarán kezdődött a törvénytelenül elítéltek szabadon bocsátása. Ez év nyarán, ha jól emlékszem, szeptemberben volt egy központi vezetőségi ülés, amely Rákosi ellen foglalt állást. Akkor történt a fordulat: ha valaki egyszer átnézi a korabeli sajtót s meg akarja érteni, hogy Méray és Aczél miért és mikor változtatott: ekkor változtatott. Amikor úgy nézett ki, hogy Rákosi végérvényesen megbukott, és úgy nézett ki, hogy a holnap embere: Nagy Imre. Jól tudjuk, Méray és Aczél azóta hol és mit képviselnek... Volt, aki megszenvedte a változást. Egy tragikus sorsot említenék erre, a Gimes Miklósét. Gon-

dolzkodó ember volt, önmagával vívódva, gyötrődve jutott el - doktrínér, absztrakt gondolkodói hajlamainak megfelelően - az egyik végtelből a másikba. Elvontsága, életidegensége kilendítette az érintő irányába, szubjektív becsületessége azonban nem kérdőjelezhető meg. De az ilyen gyötrődő, tragikus sorsok mellett nagy számban voltak pusztító vitorlaigazítók, akik csak az uralkodó szélirányra figyeltek, s vitorlát fordítva ugyanolyan hangoskodók lettek, mint előzőleg más oldalon voltak. A magam részéről azzal az emberrel, aki legközelebb állt akkor hozzám, Darvas Józseffel együtt megriadtam ezektől a gyors pályafordulásoktól s a velük együtt járó (Darvas akkori szavát idézve) heves túllicitálásoktól. Szembefordultam az 1954 őszi, valós eredményeket is könnyen lesöpörő, kritikai-önkritikai hullámmal. A frakcióharcban így kerültem a másik oldalra. Ma már nyilvánvaló, hogy tévesztett volt ez az állásfoglalás is épp úgy, mint ennek az ellenkezője. De a kor s a saját felkészületlenségünk nem kínált akkor más alternatívát. A kiélezett frakcióharc megnehezítette, szinte lehetetlenné tette a reális, helyes állásfoglalást. Vitt annak öntörvényű, tévesztett logikája.

S eddig csak a párttagokról beszéltem, de nem feledkezhetünk meg az úgynevezett újtársakról sem, akik sokszor példaszertű higadtsággal reagáltak a fordulatokra. Például Veres Péter. Neki is voltak fenntartásai, de nem voltak szélsőségbe csapó mozdulatai. Vagy Csoóri Sándor. Vele az ötvenes években ismerkedtem meg, amikor szerkeszteni kezdtem a *Csillagot*, s többek közt az ő versei hoztak elsőként hírt arról, mi van falun, mi a helyzet a parasztsággal. Mindkétten gondolkodó emberek voltak, becsületesen, belülről élték át a válságokat. Csoóri és köztem mindmáig ez az összekötő szál: tudom, hogy felelősséget érez a népért, benne tovább él az a nyílt nemzettudat, amit én a legértékesebb hagyománynak tartok. A népi írók nézeteiben vannak szélsőségek, téves gondolatok, de erkölcsi elkötelezettségük egy felkészületlen, elmaradott nép mellett - ez az emberiségben gondolkodás századában is érték marad. Ezért érzem magam szövetségesnek - túl minden vitán - Csoórral, Németh Lászlóval és mindenkivel, akiben ott érzem a nemzet sorsa iránti felelősséget.

- *A személyi kultusz torzulásaival - azt hiszem, ebben egyetérthetünk - összefügg az*

1956-os válság. Az októberi események kirobbanásában - mint a Hazafiság és internacionalizmus című tanulmányában olvasható - egyként közrejátszott a szupranacionalizmus és a nacionalizmus térhódítása.

- 1956-ot a magam részéről tragédiának látom. Szubjektív okok és a vezetés objektív bűnei miatt a nép nem tudott felelősen dönteni egy éles konfliktushelyzetben. A felelőtlenségnek több oka volt. A döntő ok: az indulat, amely jogos volt, de egy nemzet a saját sorsáról soha ne gondolkozzék az indulataival, köteles az eszével gondolkozni. Úgy vélem, hogy a tragédia okozója elsősorban a nacionalizmus. Ezen én egyfajta zárt nemzettudatot értek; a nacionalista nem nyitottan, az emberiség és a történelem felől gondolja el népe sorsát, hanem magába zárva. Ez a XX. században, amely végző soron már emberiségben gondolkodik, életveszélyes lehet bármely nemzet számára. Az önmagát jogosan féltő kis népeknek is lehet zárt nemzettudata. A kétfajta szemlélet illusztrálására hadd hozzak egy irodalomtörténeti példát. Az 1916-os román betörés hírére Szabó Dezső regényének, *Az elsodort falu*-nak író hőse, Farkas Miklós félőrlünten, indulataiba beléveszve jár és kiabálja: magyar vagyok, magyar vagyok, magyar vagyok. Fájdalma jogos, de kikapcsolja emberi relációját, az észét. Ő számomra a csak érzelmi alapon reagáló thalamosz-emberek zárt nemzet-tudatát képviseli. Ellenpéldája pedig éppen az, aki állítólag Farkas mintaképe volt: Ady Endre. Ővé az igaz válasz. A betörés után hetekig nem tudott írni, kínlódott, szenvedett - s a hetek elteltével megszületett az *Ember az ember-telességben*, amely a mindenkori magyar szellem egyik legszebb megnyilvánulása.

- *Az ember csak szűkebb kategóriáiban, nemzete tagjaként, európaiként tudja emberiségét megvalósítani. Az ön kifejezésével élve: ott-hont keres, ott-hont teremt a világban. Hazátlanul, közösségen kívül nem lehet és nem is érdemes élni. De mivel ez nem ilyen egyszerű, s mert a népek, államok érdekei ütköznek, századunk a nemzeti viták és konfliktusok százada lett...*

- A XX. századnak többek között három alapvető kérdésre kell válaszolnia véleményem szerint. Az első: mi előbbrevaló, a kapitalizmus vagy a szocializmus. Tudom, a kérdés elköptatott, ezért megfogalmazom antropológiai szempontból is: az individuális értékrend

vagy a közösségi értékrend az, amelyben az ember mint nembeli lény megfogalmazhatja és megoldhatja a maga problémáit. Az individuális értékrend csúcsa és legnagyobb reprezentánsa a fausti embertípus. Ezt azonban, éppen egyénre tekintő, csak közelre néző volta miatt, fel kell váltania a közösségi embernek. Hogy ki lesz ennek a fausti fajsúlyú, nála mégis előbbre látó képviselője, még nem tudjuk megmondani. A második kérdés, aminek megválaszolását nem lehet elodáznai: az imperializmus-antiimperializmus ellentéte, amit egyszerűen úgy emlegetnek: az észak-dél küzdelem. Lehetetlen, igazságtalan az, hogy az emberiség négyötöd része kevesebbet fogyaszt, mint egyötöde, hogy milliók éheznek s vannak kitéve a rossz táplálkozás okozta betegségeknek és egyéb veszélyeknek. A harmadik kérdés: szervezett, sőt túlszervezett gépi világunkban meg kell menteni a személyiség méltóságát, öntudatát – beillesztve természetesen a közösségi tudatba –, mielőtt teljesen elveszítené önmagát. Szükség van a hagyományos formális struktúrával szemben, amely nem véd az alkatrésszé silányítástól, valami teljesebbet nyújtó demokráciára, a mindennapok demokráciájára. Ez a három számomra axióma, amelyre – ha a vallás túlvilági megoldását nem számítom – csak a szocializmus adhatja meg a pozitív választ. A nemzeti kérdés szerintem csupán ezeknek alárendelten, velük szorosan összekapcsolva tárgyalható.

– *Ruffy Péter tanulmányából idézek, amely a győri Műhely idei első számában jelent meg. „Szűkül a tudatunk, összeszorul ismereteink világa, elhalványul történelmünk egy-egy fejezete... Noha országunk, szocialista társadalmunk nem mulasztja el megünnepelni történelmünk, irodalmunk, zeneművészetünk, nemzeti műveltségünk legnagyobbjait, s annak ellenére, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt legutóbbi kongresszusán hazánk első embere szólt arról, hogy minden harmadik magyar anyanyelvű ember más országban él – a tudatzavar, e tragikus bántalom alig oldódik és a marxista történetírás minden igyekezete, igazságkeresése, múltunk való felmutatása, a történelmi munkák, regények, visszaemlékezések példátlan sikere ellenére is akut marad.” Felmérések, szociológiai vizsgálatok igazolják, hogy a fiatalok nemzettudatából hiányzik a határainkon kívül élő ötmillió magyar. Tanári tapasztalatai szerint fennáll-e ez a tudatzavar, s ha igen, mi az oka?*

– Fogas kérdés. Van olyan nézet, amely ezt a fiatalokban ténylegesen meglévő közömbösséget az oktatás-nevelés mulasztásaival köti össze. Tény, hogy történtek mulasztások. A magam részéről azonban nem ezt érzem döntőnek. Úgy látom, hogy a fiatalság zöme sokkal kevésbé gondolkozik már nemzeti kategóriákban. Ehhez jön egy másik jelenség, amit a hetvenes években tapasztaltam először, hogy nem gondolkozik közösségi kategóriákban, tehát személyiségorientált és nem társadalomorientált; az *önmegvalósítás-etika* fontos számára, a *szolgálat-etikát* nem érzi magára nézve kötelezőnek. Konzervatívnak vél minden olyan szemléletet, magatartást, amely a közömbösséget – a nemzetet, az osztályt – tekinti elsődlegesnek. Ez bármennyire keserű tény is, de tény: számolni kell vele. Nem annyira szavakkal, moralizálón kell szólni ellene, de a személyiség önmegvalósításának és a társadalmi-közösségi feladatok megoldásának elválaszthatatlanságát kellene valahogy jobban tudatosítani. A mindennapi gyakorlatban ezt a szocialista demokratizmust a nem formális, lényegi demokratizmus kibontakoztatása révén minél többnek személyes élményévé tenni.

Másfelől pedig a nevelés fő hibájának én nem azt érzem, hogy nem tudatosítja kellő súllyal és kellő erővel, mennyi magyar él a világban, mert ez benne van minden történelem-és földrajzkönyvben; a kérdés ennél jóval bonyolultabb. A leckét 1919 körül kaptuk meg; egy addig nagyzemzet-tudattal élő nép – hiszen ez munkált legjobbjában is, talán az egy Ady Endrét kivéve – azt kényserült tudomásul venni, hogy kis nemzet. Ilyen élesen ez csak a századforduló Spanyolországában és az 1945 utáni Angliában vetődött fel. Hazánkban, ha lehet, még súlyosabb megrázkódtatással járt, mert nem az idők folyamán alakult ki ez a helyzet, hanem egy csapásra, a Trianon-palotában kötött 1920. júniusi békeszerződés által. S a trianoni koncepció az etnikai elveket alárendelte az imperialista érdekeknek, a gazdasági és stratégiai megfontolásoknak, annak a francia felfogásnak, amely a kommunizmus elleni hídfőállás kiépítését mindennél fontosabbnak tartotta. Nemcsak jogos nemzeti követeléseket elégített ki, ott hatottak benne imperialista megfontolások is.

Milyen válaszok érkeztek a trianoni döntésre? Elsősorban a hivatalos. Ez a Herczeg Ferenc-, Rákosi Jenő-féle felelet járta át legmélyebben az emberek tudatát; ha álcázottan is,

de a lényegét nézve ez továbbítte a nagymemzet-tudatot, kultúrfölényt, irredentizmust hirdetett, revíziót követelt. Ennek bornírsága ma már nyilvánvaló, a II. világháború ezt kegyetlenül bevészte az agyunkba. A haladó oldal reagálásában három típust különíthetünk el. Az egyik a Szabó Dezső-i modell. Ez a felfogás magáévá tette a kismemzet-tudatot, a kelet-európaiságot, ugyanakkor bezárta a nemzetet a saját fájalmába. Antiimperialista álláspont volt ez, amelyben egy nép felismeri valóság helyét a világág való nemzetek között. De – s ez Szabó Dezső gondolkodásának zártságát mutatja – elszakadt a demokratizmustól és a szocializmustól. Ennek következménye, ha átmenetileg is, de együttműködése az ellenforradalommal, s a tiltakozás elmulasztása a harmincas évek végén a fasizálódás, például a zsidótörvények ellen. Pedig ez a mozgalom antifasiszta volt, de mivel vezetői úgy érezték, hogy a határkiigazítások által a magyar igazság érvényesül, nem tiltakoztak.

A másik modell az, amit a baloldal polgári és szociáldemokrata szárnya követett. Ők a demokratizmus-antidemokratizmus ellentét-párban gondolkodtak, nemzettudatukban az Apáczaival kezdődő kulturális-kritikai felfogás érvényesült. A magyar polgárság túl gyenge volt ahhoz, hogy polgári forradalmat követeljen, ehelyett kulturális felnövekedést sürgett, s a kultúrember fölényével nézte le a feudális erőket. Ez a modell meg akarta mutatni azt, ami a nemzet életében torz, elhibázott. A fiatal Ady is ezt képviselte. De mivel a radikális mozgalom a demokratizmus kérdését helyezte középpontba, 1920 után elkövette legnagyobb baklövését: a Masarykkal való együttműködést. Horthy megbuktatása érdekében agyondicsérte az utódállamok demokráciáját, s így kitette magát a nemzetből való kiközösítés veszélyének. Ez volt a magyar polgári progresszió – Jászi Oszkárék – legnagyobb hibája. A harmadik válasznak két forrása volt: Ady és a lenini nemzetiségi politika. S a csoport, amely ezt kiküzdötte: a felvidéki Sarlós-mozgalom, Balogh Edgárék mozgalma. Alapeleme a kismemzet-tudat, a kelet-európaiság, s mindkettő összekötése a kérdés összemberi megoldásával, azaz a határok nemzetköziségének és a nemzetiségek hid-szerepének gondolatával. Szerintük mindezt – a fokozódó internacionalizálódást, a hid-szerepet – csak a szocializmus valósíthatja meg. Véleményem szerint ez a mindig hiteles válasz. A történelmi-

leg létrejött realitásokat tudva, vállalva, a népek közelhozása kell hogy fő cél legyen ma is számunkra: a „rendezni végre közös dolgainkat”.

– Ön a közelmúltban előadást tartott a szocialista hazafiságról, a kelet-európai nemzetek együttélésének távlatairól. Beszélt az itt élő népek múltjáról, hazaszeretetének gyökereiről, a trianoni diktátum előzményeiről, köztük a kiegyezés utáni Magyarország bűnös nemzetiségi politikájáról. Kendőzetlenül – de higgadtan, körültekintően – szolt a mai feszültségekről és kölcsönös érzékenységekről is. Mivel ön eddig a kisebbségi kérdéssel a nyilvánosság előtt nem foglalkozott, érdekelne, milyen volt a hallgatóság reagálása, hogyan fogadták nyílt, realista következtetéseit?

– Általában értő módon fogadták. De még a barátaim között is akadt, aki azt mondta: ezzel én is beálltam a thalamusz-magyarság hívei közé, segíték felszabadítani az öncélú nemzeti fájdalmat. Egyikük meg is fogalmazta: a hallgatónak elkezd fájni a szíve a határokon túli magyarokért, rádöbben tehetetlenségére, hogy sorsukba sehol és semmiképpen nem szólhat bele, nem javíthat, s úrrá lesz rajta az érzelmi betegség, a romantika kórja, a lekötő, bénító magyar szomorúság. Irreálisra cseréli ez könnyen az oly igen szükséges reális tartást. Ez a veszély szerintem is fennáll. Hisz nem lehet feledni, hogy az ENSZ-alapokmány az egyes államok kizárólagos belügyévé teszi a kisebbségi kérdés rendezését, és persze számításba kell venni az országok világpolitikai célkitűzéseit is, s nem utolsósorban magát a politikát. Mert a politika többnyire nem etikában gondolkodik, hanem a hatalmi megfontolások törvényei szerint. A történelem igen, a történelem végső soron az értékek jegyében fejlődik, de akinek történelmileg igazsága van, a jelen bonyolult viszonyaiban nem biztos, hogy igazságának érvényt tud szerezni. S ez egy nemzettel is előfordulhat.

Ez persze nem jelenti azt, hogy a jogos sérelmeket el kellene hallgatni. Szólni kell róluk, de beleágyazva az egyetemes emberi értékek és érdekek komplexumába, s főleg: alárendelve azoknak. Ezért tartottam meg az említett előadást, ezért érzem lényegesnek az ott elhangzottakat; mások következtetésével szemben én azt akartam kimondani, hogy nem szabad saját fájalmunkban megrekednünk. A bezárkózás könnyen érzelmi szemellenzőségeket von maga után, a valós feladatokat elfedi és torzít-

ja a reális helyzetmegítélést is. Csak az árnyakat látja s szem elől veszi azt, hogy öntudatra és öröme is van ok a mai magyar valóság felmérésekor. Amerikában élő barátomtól hallottam, hogy: jó érzés végre magyarnak lenni. S ő, aki a fasizmus elől emigrált, nyilván nem etnocentrikusan gondolkozik, hanem a mai Magyarország gazdasági, kulturális, nemzetközi viszonyait is figyelembe veszi, ami magyarságtudatunk szempontjából legalábbis egyenértékű az etnikai tudattal. A kettőt nem lehet, nem szabad különválasztani. Az, hogy büszkék lehetünk elért eredményeinkre, gazdasági előmenetelünkre, hazánk nemzetközi tekintélyére, mindez erősíti, konkrétá teszi a nemzethez való kötődésünket. Mai politikánk épp azáltal szolgálja a magyarságot, hogy elsősorban nem etnocentrikusan, hanem emberiségközpontúan gondolkozik és cselekszik.

– Irodalom és társadalom című könyvének tanúsága szerint a felelős, korszerű hazafiság a mindennapok forradalmiságában ölt testet. De többen azok közül, akik ezt a hatvanas években fölvetették – például Gyurkó László – ma már romantikusnak, s ezért túlhaladottnak tartják akkori álláspontjukat. . .

– Én nem. Részleteiről lehet vitázni, de a lényegét ma is igaznak tartom. Mindjárt megmagyarázom, miért. A nemzeti kérdés vizsgálatához én Ady-kutatásaim kapcsán jutottam. A szabadságharcos hazafiság szerepének felismerése révén kerültem vitába Molnár Erik nézetével, s a hetvenes évek elején döbbsentem rá, hogy egy rendkívüli félreértés áldozatai vagyunk: a távlatot, amely előttünk áll, nyilvánvalóan képzeljük el. Holott nemcsak a múltunk terhes buktatókkal és ellentmondásokkal, hanem a jövőnk is. A szocializmusnak van egy messze távlata, amelyet nem fog az idő, hiszen az össz-emberi értékek megvalósulásának ez az egyetlen reális lehetősége. A vallás megoldását most nem említem, mert az az e világi léten túlra vetíti a végső kérdések megoldását. . .

– Ezzel nem értek egyet. Szerintem a vallási felfogások jelentős részéből, így a kereszténységből is következik egy világi értékrend, sőt kritikai értékrend. A középkorban a földi siralomvölgy emlegetése ideig-óráig alkalmas volt a lelkek fölötti földi hatalom megszilárdítására, de ma már egyetlen felvilágosult hívő sem eszerint rendezzi az életét.

– Egyfajta kritikai értékmagatartás valóban következik a transzcendencia jegyében; de egy pozitív értékrend – szerintem – feltételezi annak biztos tudatát, hogy az ember végső problémái csakis itt a földön oldhatók meg. . . Visszatérve a távlatokra: a messzi távlat vitathatatlanágához képest a közbülső távlat telis-telel van megoldatlan kérdésekkel. Úgy érzem, hogy a messzi távlat eléréseért a közeli távlat koncepcióját kell kidolgozni és – csúnya kifejezés, de nem tudok jobbat – csinálni. Ama távoli értékrend jegyében, itt, saját hazámban, a magam lehetőségei közt. Ezt az egyszerre távolra s közelre néző cselekvést nevezem én a mindennapok forradalmiságának. Az ember mindig megteheti, ha megvannak az abszolút erkölcsi értékei, hogy a maga helyén s a maga törvényei szerint éljen. S erre nemcsak az ember képes, hanem egy nemzet is. Persze lehetőségeink bizonyos tekintetben korlátozottak. A középkori kereszténység, amíg szorongatta a belső gyengeség, aztán az oszmán vagy az arab, tehát a külső veszély, rákényszerült valamiféle aszkézisra, nem tudta kibontakoztatni önmagát; ezt csak a reneszánsz humanizmusa hozta el. A szocializmus fejlődését, kibontakozását is gátolja vagy lassítja a külvilág fenyegetése. Gondoljunk az észak-dél ellentétre! A gazdag országok nem könnyen nyugodnak bele abba, hogy a szegények felnőjenek hozzájuk: meg akarják akadályozni a harmadik világ szocialista fejlődését. S mivel úgy vélik, hogy ennek avantgardja a létező szocializmus, erőiket ellene összpontosítják. Nos, többek közt ez a fenyegetés rákényszerítette az ötvenes évek kelet-európai államait vagy szorítja ma a kubai, távol-keleti szocialista rendszereket erre a bizonyos aszkézisre. A törvénytelenység – véleményem szerint – egy jogos aszkézisnek volt szubjektív, bűnös eltorzítása, meghamisítása. De ezt tudva is tagadhatatlan, hogy – bármennyire óvakodik is minden torzulástól – minden aszkézis sebet okoz, igazságtalan. Az ész tudomásul veszi, de a szív nem mondhat rá maradéktalanul sohasem igent. Mindig ott kísért benne az a szenvedés, amelyet Brecht valaha így fogalmazott meg: „az aljasságra vicsorgó gyűlölet – is eltorzíja az arcvonásokat. – Az igazságtalanság miatt érzett haragtól – is bereked a hang. Oh, kik a nyájasság – számára akartuk előkészíteni a talajt, – még mi sem lehetünk nyájassak.” Ezt a feloldhatatlan ellentmondást látva, tudomásul véve arra lehet csupán törekedni, hogy a tényleg szükséges kere-

tek között maradjon meg az élet „szigora”, modern aszkézise. Ott ahol az valóban elke-
rülhetetlen.

A magunk portájára visszatérve: hiszem, közeli és messzi távlatunkat ebben a nemzetben lehet és kell megvalósítanunk, magunk közt, közösségben: az otthonunkban. Amíg a világ forrong, nem számít, hogy egy kis nép fennmarad-e vagy elpusztul. De a békés egymás mellett élés folyamatában egy kis népnek is lehet, ha nem is világformáló szerepe, de a történelem alakulására némi befolyása. Hat-
hat a példa. Ehhez azonban meg kell találnia a saját helyét is minden vonatkozásban, főleg szüksége van egy nemzettudatra, egy értéktudatra; ezáltal tudatosan s érzelmileg is fölvál-

lalhatja azt, ami léte, mai valósága: helyét, szerepét a történelemben.

Az emberiségnek van egy ősi álma: a hazatalálás, az otthon-gondolat. A zsidó-keresztény mitológia szerint az ember elindult egy kertből, a Paradicsomból, s majdan hazatér ebbe a kertbe. Ugyanez társadalmi szemszög-
ből: az ember útnak ered az őskommunizmusból, hogy a fejlődés grádicsain át a modern kommunizmusban lelje meg végső otthonát. A kettő nem mond ellent egymásnak, ezért ér-
hetik el céljukat közösen hívők és nem hívők a mai viszonyai között s a jövőben is. Hazafisá-
gunk, közös nemzettudatunk is ezt szolgálja.

BÁLINT B. ANDRÁS

ILUH ISTVÁN VERSEI

Múltbóli

*Nem tudom kinek hívnak
Látom fájdalmat lehel
Bádog-szürke arcod
Jössz a múltbóli írmag
Mint aki ezen a napon
Leveti magát az ablakon
Az élet placcára zuhanva
Mért sikolt akit szülnek
Mért sírnak magukra hagyva
Akik megvénülnek*

Sodródó mélység

*Olyan ismerős ez a szellő
Mintha már láttam volna
Amikor hullámot lépett
A sima tóra*

*Olyan ismerős ez a hajnal
Mintha a tegnapi lenne
Mintha az emlékeimből
Visszalengne*

*Olyan ismerős ez a folyó
Mintha én lennék partja
Sodródó mélységeinek
Kavicsos arca*

*Olyan ismerős ez a vers
Mintha hallottam volna
Mintha valaki sügná
Sorról sorra*

*Olyan ismerős ez a világ
Mintha hazám lenne
S innen tágulna minden
A végtelenbe*

POMOGÁTS BÉLA

MAGYAR SZAVAK TUDÓSA

Szabó T. Attiláról

Az elmúlt évek egyik legnagyobb magyar tudományos vállalkozása – pontosabban ennek a vállalkozásnak első eredményei – a bukaresti Kriterion Kiadó gondozásában kerültek a nyilvánosság elé. Szabó T. Attila terjedelmét tekintve is lenyűgöző munkájára, az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*-ra gondolok, amelynek nyolc-tíz kötetre tervezett sorozatából hamarosan megjelenik a harmadik vaskos kötet. Ki ez a tudós, aki élete alkonyán – tavaly töltötte be hetvenötödik életévét – ilyen hatalmas, egy tudományos intézet teljes szellemi erejét igénylő munkára vállalkozott?

A kolozsvári tudós 1906-ban született a Nagyküküllő megyei Fehéregyházán, a történelmi csatamező és a Petőfi Sándor csontjait rejtő tömegsír közelében. Tanulmányait a kolozsvári református kollégiumban, majd a kolozsvári egyetemen és a református teológián végezte, filozófiával, egyháztörténettel és görög nyelvészettel foglalkozott. Másodéves korában svájci ösztöndíjat kapott, harmadévesként a skóciai Edinburgh és St. Andrews egyetemén tanult. Angol tudását gyarapította, az újszövetségi görög nyelv kutatásával kívánt foglalkozni. Aztán hazatért Erdélybe – miként előtte Apáczai Csere János és Tótfalusi Kis Miklós –, s tudományos pályája egészen új fordulatot vett. Első mestere a kolozsvári református teológia igazgatója, *Tavaszy Sándor*, ő biztatta arra, hogy minél több időt töltsön a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban. A fiatal teológust Kelemen Lajoshoz irányította, aki akkoriban a nagy múltú Erdélyi Múzeum Egyesület levéltárosa volt. Szabó T. Attila megszerette a levéltári munkát, s ettől kezdve, ha csak tehetett, minden nap eljárt a poros iratcsomók közé.

Egyelőre a pedagógiai pályát választotta, két történelmi hagyományokban gazdag iskola, a nagyenyedi Bethlen Kollégium, majd a zilahi Wesselényi Kollégium tanára. A fiatal tanár erdélyi hivatástudattal mélyedt el az enyedi és zilahi hagyományokban, s e hagyományok szellemében folytatta tudományos kutatásait. 1929-ben jelent meg első tanulmánya az Erdélyi Múzeum Egyesület XVI–XIX. századi kéziratok énekeskönyv-gyűjteményéről. Ezt számos művelődéstörténeti, néprajzi és a magyar–román kapcsolat történetét feldolgozó tanulmány követte, közöttük olyan jellegzetesen erdélyi téma, mint a román nyelv tanítása a gyulafehérvári kollégiumban a XVII. század közepén. Ígéretes tudományos pálya indult, Szabó T. Attilára szép jövő várt az irodalomtörténetírás területén.

Ebből a körből *Csüry Bálint* személyes és tudományos vonzása szakította ki. A kiváló nyelvészsel még egyetemi évciben került kapcsolatba, majd hívásának engedve, 1929-ben elkísérte moldvai kutatóújtjára a csángók közé. Ekkortájt ébredt érdeklődése a nyelvészet iránt. Nyelvtörténettel és helynévkutatással kezdett foglalkozni, első nyelvészeti dolgozatát 1932-ben a Közép-Szamos vidékének határneveiről írta, majd Nagyenyed, Zilah, Dés és Máramaros helyneveinek történetéről tett közzé tanulmányokat. 1934-ben a Magyar Nyelv című folyóirat közölte *A helynévgyűjtés jelentősége és módszere* című előadását, amely korszerű helynévtudományi kutatásokat szorgalmazott.

Ettől fogva hosszú időn keresztül a helynevek gyűjtése és vizsgálata állott munkásságának tengelyében. Mint 1955-ös keltezésű, *Az „Erdélyi Helynévtörténeti Adattár” és az erdélyi helynévkutatás néhány kérdése* című előadásában elmondta, az erdélyi helynevek gyűjtését és feldolgozását 1925-ben kezdte meg. Elsőbben a történeti Erdély egész területét fel akarta dolgozni, később a Székelyföldre, a régi közép-erdélyi megyékre és a Szilágyságra szűkítette kutatásait. A sok évtizedes munka eredményeként hatvanöt doboz cédulaanyagot gyűjtött össze, a többi között Kolozs, Maros-Torda, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Csik, Háromszék, Udvarhely és Alsó-Fehér megyék helyneveiről. A teljes gyűjtemény, amely jelenleg egy kétszobás lakótelepi lakásban található, körülbelül hét-nyolcszáz ezer adatra tehető. A hatalmas tudományos értékű – a történelem- és néprajztudomány számára is elsőrendű forrást jelentő – gyűjtemény egyelőre kiadatlan.

nul áll. Csupán a negyvenes évek közepén látott napvilágot néhány kisebb részlete: Kalotaszeg, a Kolozs megyei Borsavölgy, a Dobokai-völgy, valamint a Töki-völgy helyneveiről. Jó volna tudni, hogy e nagyszabású kutató munka eredménye – a szótörténeti tárhoz hasonlóan – egyszer majd eljut a nyilvánosság elé.

A fiatal tudós időközben – hatesztendős vidéki tanárkodás után – az erdélyi magyar művelődés központjába, Kolozsvárra költözött: Kelemen Lajos mellett az Erdélyi Múzeum Egyesület tisztviselője lett. Itt ismerte meg igazán az erdélyi múltat, a levéltári munka fortélyait, azt a szellemi izgalmat, amelyet a régi oklevelek, családi iratok böngészése jelent. Élete nagy részét Kolozsvár igen gazdag levéltáraiban töltötte: ahogy másnak a könyvtár, a műhely, az iskola vált második otthonává, úgy lett az ő második otthona a levéltár. Gyűltek az adatok, lassan megteltek az otthon őrzött dobozok, sokasodtak a nyelvészeti, művelődéstörténeti, néprajzi közlemények. A levéltári munka teljes elvonultságot és áldozatos elmélyedést követelt. Pihenés gyanánt Szabó T. Attila Kolozsvár környékét járta családjával, barátaival, s kirándulásairól mindig néprajzi adalékokkal megrakodva tért haza.

Az immár országos megbecsülésnek örvendő nyelvtudós 1940-ben a kolozsvári egyetem professzora, s egy ideig ellátta az akkoriban szervezett Erdélyi Tudományos Intézet igazgatását is. Ekkor jelentek meg a kalotaszegi magyarság nyelvvel és művelődésével, a bukovinai magyar szórványokkal, az erdélyi magyar népművészettel, illetve az Erdélyi Múzeum Egyesület történetével foglalkozó tanulmányai. Számtalan apróbb nyelvészeti cikk, szövejtés, szólammagyarázat került ki tolla alól, szerkesztette a történelmi műltra visszatekintő *Erdélyi Múzeum* folyóiratot, és Csüry Bálint mellett társszerkesztője volt a debreceni egyetem gondozásában megjelent *Magyar Néprajz* című évkönyvsorozatnak. Munkásságában mind nagyobb szerepet kapott a nyelvjárás- és szótörténetkutatás.

A második világháború után – midőn az erdélyi magyarság történelmi sorsa ismét fordulathoz érkezett – Szabó T. Attila a helyén maradt, s továbbra is a kolozsvári egyetem tanszékvezető professzoraként dolgozott. Egész sereg kiváló nyelvész, a többi között Szabó Zoltán, Gálffy Mózes, Vámszer Márta, Vöő István, B. Gergely Piroska tartoztak tanítványai közé. Tanári és tudományos szervező munkája során jött létre a ma már nemzetközi hírű „kolozsvári nyelvészeti iskola”, amely elsősorban a nyelvtörténeti és tájnyelvi kutatásokban ért el igen értékes eredményeket. Ebben az időben teljesedett ki Szabó T. Attila nyelvjárás-kutató tevékenysége: munkatársaival, egész tudományos alkotó közösség együttműködése révén dolgozta fel a Kolozs megyei, a Fekete- és Sebes-Kőrös vidéki magyarság, továbbá a moldvai csángók nyelvi helyzetét. Ezek a munkálatok alapozták meg a *Románia Magyar Nyelvjárásai Nyelvtérképe* című – jelenleg is folyamatban lévő – nagy tudományos vállalkozást. Ekkor bontakozott ki igazán a kolozsvári tudós nyelvtörténeti munkássága is, amely az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* tudományos koncepciójának kialakításához, az eddigi kötetek megjelenéséhez vezetett.

E hatalmas tudományos gyűjtemény a teljes magyar szókincs történetét tekinti át a történeti Erdély keretei között oly módon, hogy lehetőleg minden írásbeli, kéziratoss forrást tekintetbe vegyen. Szabó T. Attila fél évszázadon keresztül kutatta az erdélyi levéltárakat, régi okiratokban, családi levelekben, kéziratoss feljegyzésekben nyomozva szavaink történetét. Több mint egymillió adatot gyűjtött össze, a XVI. század közepével, az önálló erdélyi fejedelemség kialakulásával kezdte a gyűjtést, és a XIX. század végével fejezte be. Az anyag óriásira növekedett, a munka szinte végetérhetetlennek, a feladat egyedül kivihetetlennek látszott. Az erdélyi tudós bírta erővel és türelemmel, 1972-ben befejezte a kutatás és szerkesztés munkáját és a Kriterion Kiadó segítségével megkezdte a hatalmas gyűjtemény sajtó alá rendezését. Munkáját azóta kisebb munkaközösség, tanítványainak baráti gyűlekezete támogatja: remélhető, hogy a tudománytörténeti értelemben is kivételes vállalkozás belátható időn belül célhoz ér.

A nyelvészek valóságos „aranybányát” találnak benne: adatok, szóalakok, nyelvi tények egész seregét tudják majd hasznosítani anyanyelvünk történetének, szavaink múltjának kutatása során. Bizonyosnak tekinthető, hogy a szótár fel fogja lendíteni a nyelvünk történetével foglalkozó munkálkodásokat. Ámde nemcsak a nyelvtudomány művelői forgathatják sok haszonnal és gyönyörűséggel a testes köteteket, Szabó T. Attila művében mindenki értékes társra talál, akit érdekel szavaink történelmi sorsa, anyanyelvünk élete. Ezek a kötetek valósággal a múlt üzenetét közvetítik számunkra, a magyar nyelvterület egyik legnagyobb és legszebb tartományának szel-

lemét mutatják. Egész múzeumra való régi eszköz, tárgy és anyag támad fel a szemünk előtt, egy eltűnt régi világ köznapi fogalmaival ismerkedünk. A szavak múltja és története nem csupán nyelvtörténeti érdekű: a régi levelek, periratok, lajstromok és okmányok sárgult lapjai nemcsak anyanyelvünk történetét beszélik el, hanem népünk és művelődésünk múltbeli életét is. A *Szótörténeti Tár* úgy is olvasható, akár egy gazdag, kimeríthetetlen történelmi és művelődéstörténeti enciklopédia: a használati eszközök, a művelődési formák, a társadalmi szokások alakulásával, a vallásos élet hagyományaival ismerkedik meg az olvasó. Ahogy rálapozunk egy-egy fogalomra, a szótörténet köre valósággal kitágul, tárgytörténétté, művelődéstörténétté válik. A tények és adatok gazdagsága és a szerkesztő kéz gondos munkája következtében széles körű, látványos panoráma rajzolódik ki anyanyelvünk szavai köré.

Ez a munka a jelenben is tovább folyik: Szabó T. Attila ma is a levéltárban tölti idejének tekintélyes részét, kiegészíti a szerkesztő munka során kezébe kerülő részleteket. Közben rendezte sajtó alá kutató munkájának más eredményeit is. Nyelvészeti, néprajzi és művelődéstörténeti tanulmányaiból öt vaskos kötetet adott közre: 1970-ben az *Anyanyelvünk életéből*, 1971-ben *A szó és az ember*, 1972-ben a *Nyelv és múlt*, 1980-ban a *Nép és nyelv*, végül 1982-ben a *Nyelv és irodalom* című gyűjteményeket. Ezek a könyvek átfogó módon foglalkoznak a magyar nyelv kutatásának különféle területeivel a szótörténettől a nyelvjárástörténetig. A nyelvész munkája erősen a nyelvi valósághoz kötött: Szabó T. Attila sem merész elméletekkel, hanem adatokban rendkívül gazdag tanulmányokkal alapozta meg tekintélyét.

Gyűjtő és kutató munkája sohasem igazodik csupán a tudomány érdekeihez, tevékeny élete során nemcsak tudományos feladatok vezérlik, nagy emberi és erkölcsi célok is. Népének történelmi tudatát, nemzeti identitását, szülőföldjén érzett otthonosságát akarja erősíteni. Midőn Kelen Lajos születésének százados ünnepén szép előadással adózott mestere emlékének, a többi között a nagy előd hűségéről beszélt: „Szigorú erkölcsi elveiből természetszerűen következett jellemének egy említetlenül nem hagyható vonása: a *hűség*. Ez, amellet, hogy emberi kapcsolatait, rokonságával, barátaival szemben való magatartását határozottá, szilárdá tette, biztosította ragaszkodását népéhez és azokhoz az intézményekhez, amelyekbe beleszületett vagy amelyekhez élete folyamán a hajlam vonzotta vagy a hivatástudat kötötte.” Ez a hűség hatja át Szabó T. Attila emberi egyéniségét és tudományos munkásságát is: hűség népe és népének igazi történelme iránt.

Mint egykoron...

*Reped a fal,
omlik a kő.*

*Összetanakodik
tizenkét építő.*

*„Térjete meg
földetekre
hozzátok el
öletekben
utolsó kincsetek!”*

*El is hozzák délig,
befalazzák estig.*

*Feszül a váz,
házgerinc.
Megépült egy
vár. Megint...*

JUHÁSZ GÁBOR

És írni kell

A hetvenéves Hegedüs Gézának

*Csak betű legyen, betű, abból is sok
s ha egy könyv van is, de az szép legyen:
ölében derengjenek föl a titkok,
váljék képpé az, ami képtelen.*

*Boltozatos könyvtárak homályában
bolyongtunk, vékonylábú kisdiák,
máskáltunk mindenütt, ahol csak sár van.
gyűjtöttünk gombot, reklámcédulát.*

*Olvastunk árjegyzéket, vad riportot,
Robinzont – magunk is Robinzonok.
Lestük, ahogy az éjszaka kibontott*

*hajában aranyló csillag-betűt
mutatja föl s a Vénusz is lobog,
majd minden hirtelen a fénybe tűnik,*

2
*majd minden hirtelen a fénybe tűnik
és írni kell, mert vár a nyomdagép,
eszméinket ólombetűkbe szűrük,
minden szavunk fehér papíron ég.*

*Mondhatnók: „intellektuális játék”;
a vers csak „per similitudines”
s a lantos ha a dörgő ég alá lép,
villámló hírba csap, akkor mi lesz?*

*Ha egyszer négyszemközt a mindenséggel
megtorpan és ajkára forr a szó,
látja, hogy körülötte mindenki térdel,*

*remeg, a látomásba belesápad
– apokalipszisnek is mondható –
ahogy a reszkető cseresznyefákat*

3

ahogy a reszkető cseresznyefákat,
ó szörnyűség, Európa közepén
csillaggal aggatja tele a század,
de nem aranyzövésüvel, szegény,

papírból vágott, foszló csillagokkal
a sötétség végső óráiban,
dermesztő hidegben tűzzel, gyilokkal,
betűvel is, ha öl, akármilyen van.

Fölrezzentünk a suttyó szélfúvásra,
hová lettek a régi istenek,
tavasz jött, havak-jegek olvadása,

révületben fogant zsoldárok, versek,
szó-boldogság – a vérben is remeg.
Hallottuk, hogy a szű a fában perceg.

4

Hallottuk, hogy a szű a fában perceg...
és így telt volna el a hetven év,
nekem „csak” hatvanhat, de minden percet
följegyeztek a gyertyás gesztenyék,

akkor is, ha a győri Sárkánylyukban
emeltük egymásra a móri bort,
vagy jóval később – mert mi mindig útban –
a Kis Füstösben, Garibaldi volt

kedvenc tanyáján szóltunk Felicének:
Signore, ecco, Frascatiit ide!
Rákóczi nyelvében zendült föl az ének.

Kínáltam neked jenki cigarettát.
Pipáztál csak. Néztél a semmibe.
S fősóhajtottál: Istenem, Visegrád!

5

Fősóhajtottál: Istenem, Visegrád...
Zsuzsád bölintott, könnyes lett szeme.
Köröskörül a Hét Halom figyelt rád
s a mitológia száz istene,

mindenekelőtt Hélios Napisten.
Dehát, ugye, nem vettük komolyan.
Költészet! – ennél szebb szó nincsen.
Koccintottunk rá egyként, boldogan.

Nyolcvan könyv hogy férhet el hetven évben
és jobbára vaskos, szép kötetek.
Alkottál megszállottan és merészen,

ahogy, remélem, egyszer én is írok,
ha vén Kronosz lazítja övemet.
Csak betű legyen, betű, abból is sok.

HAJDU D. DÉNES

EGY KÁSZONSZÉKI MESEHŐS SZAKRÁLIS NÉPRAJZI KAPCSOLATA

A volt Csík vármegyei Kászonszék vidéke földművelésre szükös lehetőséget nyújtó, keskeny hegyi medence Kézdivásárhelytől északra a Csiki havasokban; a magyar nyelvterület legkeletibb kies szeglete a Kárpát-medencében. Orbán Balázs szerint „a népesség fő foglalkozása a deszka- és zsindelemzés, mellyel nagy kereskedést űznek, a cserévsár által szerzik be éleltszükségleteiket, mert kevés művelhető földjük van”. A XIX. századot megelőzően pedig – amikor a csekély kiterjedésű erdőirtások még nem kerültek havasi gazdálkodás alá – az erdőkitermelés a lakosság egyedüli életfenntartási lehetősége volt. Folklorisztikailag a kevésbé feltárt tájegységek közé tartozik. Népművészetéről monográfiában adott hírt a Kós–Szentimrei–Nagy, ismert erdélyi magyar etnográfus trió, de folkloralkoiásai szinte teljesen ismeretlenek. Csupán izelítő jutott el belőle hozzánk Bartók Béla és Domokos Pál Péter gyűjtéséből. A határainkon túl élő egyik jeles folkloristánk, Faragó József a Romániai magyar folklórgyűjtés vázlatá-ban részletesen, tájegységi és műfaji bontásban rögzíti, hogy a Román Folklór Intézet Kolozsvári Osztályának Folklór Archivuma mennyi és milyen műfajú alkotásokat gyűjtött, regisztrált eddig Románia magyarlakta területein. Ebből megtudhatjuk: az összegyűjtött 4292 prózai alkotás közül mindössze egyetlen darab származik Kászonszékből.

Közismert: a népi tudat messze továtűnt századok népi kultúrkincseit képes megőrizni, érintetlen, ősi tisztaságában átmenteni a jelen számára. A történelmi múlt rétegei kitörülhetetlenül rakódtak le, ebben a termékeny tudatban, s a mélyben kristályosodó gyémántjai napjainkban is felszínre hozhatók; ma is fényes csillogással adnak hírt az egyszerű, jámbor emberek mindennapi életének ősi tudatvilágáról. Különösen sokszínű és gazdag az erdélyi és moldvai magyarság folklórkincse; egyedülálló értéke nemcsak a magyarságnak, hanem az összeurópai népi kultúrának is. A magyarság egységes tömbjétől évszázadokkal ezelőtt elszakadt s elszigetelődött csángómagyarok, és a hegyes-völgyes székelyföldi tájak bezártságában élő székelyek között járva, még napjaink gyűjtői előtt is sűrűn felcsillannak a népi kincsek, köztük népi hitéletünk tiszta fényei is.

Az elmúlt év nyarán (1981) Kászonban jártam. Itt ismerkedtem meg Bándi Lajos 85 éves kászonzeltzi, ma is dolgozó egyéni gazdával, aki néhány sajátos szépségű mesével örvendeztetett meg: a meséket a század első évtizedében itt tanulta a völgyben. Köztük a hagyományos Borsszem Jankó és Babszem Jankó típusok kászoni variánsát, a Tökmag Simont mesélte el. Variációs különlegessége és a szikár, nyelvi szépséget rejtő meseanyag feljegyzése után, kérdést jelentett számomra az Európa-szerte ismert népmesehős utónevének átalakulása. Vajon milyen kapcsolat van a mesehős karaktere és a Simon utónév között? Mi indította a helyi népi képzeletet, alkotókészséget, hogy az ismert mesehős alakját átformálja?

Tudott, hogy a nagy erejű ifjú mesemotívuma már a honfoglaló őseink mesekincséhez tartozó Fehérlófia népmesénkben is előfordul. A népi képzelőerő által új elemmel megtöltött, módosított meseszervezet és mesehőskarakter, s kivált a Simon név azonban keresztény jegyeket visel magán. Megengedhető következtetés: az ősi mese évszázadokkal ezelőtt, a székely vallásos tudatban nyerte el mai alakját, mondanivalóját. A bizonyítást Bálint Sándor adja meg szakrális néprajzunk páratlan jelentőségű összefoglaló munkájában, az Ünnepi Kalendárium-ban. Mit jegyzett fel Bálint Sándor Simon apostol népi kultuszáról? „Ismeretője a fűrés, mert legendájának egyik változata szerint ez volt vértanúságának eszköze. Ezért különösen a favágók tisztelték védőszentül. Ennek ugyan eddigi tudomásunk szerint nincs biztos hazai nyoma, de számos erdővidéki patrocínium miatt minálunk sem lehetett ismeretlen.” Megemlíti még: a Simon-kultuszra utalhat a Kászonszékhez közel fekvő Csikszentsimon helységnév és Csikcsatószeg patrocíniuma.

Íme egy újabb adat: Bálint Sándor feltevését az alábbi kászonszéki népmese is megerősíti.

A Borsszem Jankó kászoni variánsa, a Tökmag Simon arra enged következtetni, hogy a székelység-nél – s különösen a csiki katolikus székelyeknél, akiknek az erdőmunka, a favágás régen egyedüli foglalkozásuk volt – orális hagyományban is erősen élt és közvetett módon máig hatóan él a Simon-kultusz, a favágók védőszentjének tisztelete.

Székelys és csángómagyar folklórkincsünk gondos elemzésével további értékes információkhoz juthatunk a keleti magyarság középkori népi hitvilágáról.

A mesét minden stilizálás nélkül, Bándi Lajos eredeti előadásában jegyeztem le.

TÖKMAG SIMON

Jó gazdaember vót, s magtalan vót. Nem vót gyermeke. Hát töpröngöttek a feleségivel, hogy mit tугyanak csinálni: nincs gyermekük, s mi lesz velük öregségükre. Elhatározta hát: elmegy világgá, hogy szerez ő egy gyermeket.

El es ment, s egy olyan helyre talált, hogy kapott egy olyan forma gyereket: hatasztendős vót, kicsipke vót. Asztmondták a szülei, aszt örökbe adják neki.

Ehozta. Az a gyermek nőtt nála, de kicsit nőtt, s enevették a faluba Tökmag Simonnak. Nohát nőtt a gyermek nála, nőtt, nőtt, akkorára nőtt, hogy bizony csak akkora vót, mint egy tökmag.

Eccer asztán Simon összeveszett a fogadott apjával, s ement világot próbálni. S békerült egy királyi udvarba. A királynak sok cselédje vót. Rengeteg sok munka vót és dolog vót. Simon szorgalmas vót, a király hát megtette bírónak; a cselédek fölött ő rendelkezett.

Nohát addig rendelkezett, míg százhusz szekerrel ekütte a király: mennyenek az erdőre és hozzanak fát. Simon olyan erős vót, a fát úgy kihúzta gyükerestül, mint a kendent, hogy kinyúvik. S ez a tökmag gyermek mind a százhusz szekeret fával megarkta, a fát gyükerestül ferakta.

Hazahozták a fákat, s akkor ijgett meg a király, hogy milyen erős ember ez! Pedig akkora vót, mint a tökmag.

Gondokozott a király, hogy ezt ki kellene használni. Vót egy haragosa neki. S gondóta úgy csinálja: eküdi, s a haragosát megvereti vele. Simon el es ment a király haragosához, s felszólította, hogy birkozzanak meg.

– Mit akarsz magad, velem megbirkózni? – aszonta a király haragosa. – Úgy csaplak földhöz, hogy a földbe belésüjedsz!

– Hát próbáld meg!

Összefogodoztak. S úgy vágta földhöz a király haragosát, hogy az ódalbordája az összes bétörött.

Erre aszonta Tökmag Simonnak: – Annyit fizetek neked, amennyit ke, csak ki tatarogy a tanyámról, s ahol én itt létezem. Emenny innen!

Csomó aranyat összeszedett, s Simont felpénzelte, csak mennyen el onnan tőle. El es jött onnatt, s elment haza a királyhoz. Ott emondta, hogy mennyi aranyat kapott ne, s mindenfélét.

– No – aszongya a király –, az ördögök immár most akarnak templomot építeni, s aszt kellene – aszongya – szerteverni. Hogy tudod szerteverni?

– Szerteverem én, ne töröggyön semmivel.

Simon el es ment.

Az ördögök nekifogtak, hogy építsenek templomot. Simon oda ment. S az ördögök híjába szabadkoztak: négy ördöggel belédugatta az ujját négy kereknek a kerek-szeghelyébe. Osztán jó speciál lovai vótak, ő lett a kocsis, s a négy lovat hajtani kesz-te. S úgy hajtotta, hogy a ördögöknek az ujjuk leszakatt.

No osztán ezeknek a fejedelmik es adott egy csomó pénzt, csakhogy engegye szabadon az ördögöket. Hogy tuggyanak dógózni.

– Ha templomot építkeztek, reátok ontom! – monta nekik Simon, s el es jött haza.

De abiz mire hazaért, az ördögök a templomot felépitették. S mikor később elment hozzájuk, s meglátta a templomot, az ördögök éppen bé vótak gyűlve. Hát rájuk ontotta a templomot. Az ördögök nem tuttak semmit se csinálni!

Az után nincs ördög.

Simon hazament, s jelentette a királynak: – Ne félj – aszongya –, felséged, nem fognak bántani téged az ördögök. Ide nem jönnek bé többé a te országodba. Ijjen erős vót Tökmag Simon.

TUDOR ARGHEZI

Remeteének

(Duhovnicească)

*Micsoda éjszaka: vastag és nehéz!
Valaki megkongatta a világ fenekét.
Van ott valaki, vagy csak nekem rémlik?
Ki járkal ott lámpafény nélkül,
Holdvilág nélkül, gyertya nélkül?
Most beleütközött egy fába.
Ki jár ott zajtalanul, nem hallszanak a léptek,
Mint egy elbitangolt lélek?
Ki vagy te ott? Felelj hát!
Honnan jössz és hogyan tudtál bejönni?
Anyám, te vagy? Jaj, félek!
Édesanyám, kicsi anyám!
Ehúntad magad a föld alatt?
Itt senki sem maradt.
Mind elmentek, mióta te elmentél,
Mind elpihentek, mint te, mindre leszállt az éj,
Mind meghaltak, de egészen.*

Bundás is fölfordult
És lerogyott. Nem terem a kukorica.
Kiszáradt a bazsalikom meg a dudva.
Az ereszről elszálltak a galambok
S a fecskék is mind itthagyták a házat.
A köpük üresek,
A nyárfák veresek.
A falak leomlottak, a kerítés elkorhadt...
Hé, ki vágta át ott az udvart
S ki állt meg itt?
Mit akarsz? Ki vagy?
Hogy szódtlanul s látatlanul jársz, akár a mesében?
Itt nem lakik senki sem,
Megvan húsz éve is.
Magam ide hulltam, ellep a kő s a tövis.
Mehalt itt a házszám is a kapun,
Meg a csengő, meg a zár, meghalt a kulcs.

Lehet ám, hogy Ki-tudja Kicsoda...
Aki még sosem volt és aki eljött ma
És rám tekint a vaksötéten át
S fejemben minden gondolatot lát.

Hé, ki az ott, sötétre vált ruhában?
Ki vájja a falat eleven húsával,
Saját ujjával, mint egy szeggel,
Hogy följajdulnak rá az én sebeim?
Kicsoda ez az elesigázott hazátlan?

A nyelvem mint a hamu a számban.
Nem bírok tovább menni.
Szomjazom. Szomszédom, nyisd ki.
Nézd, itt a vérem, itt a glória,
Itt a kezem s a méreg itala.
Megszöktem a Keresztről.
Végy karodba s rejts el a szemük elől.

(Fordította LÜKŐ GÁBOR)

Csiby Mihály grafikái

Az idén 60 éves festő- és grafikusművész az Iparművészeti Főiskolán *Leszkovszky György* növendéke volt. Útkeresésében döntőnek bizonyult, hogy az Erdészeti Tudományos Intézet alkalmazásában közel került a mikrovilághoz: több ezer rovar képét rajzolta meg (rajzolja ma is), s a mikroszkopikus metszetek szín- és formagazdagsága megnyitotta szemét a makrovilágra, többek közt a modern egyházművészetre; amelyben a teilhard-i gyökerű gondolkodás vezet. „A modell – a rovar – már mint asszociációt ösztönző képmotívum szerepel” munkáiban – írja Kovács István, a Természettudományi Múzeum főigazgató-helyettese egyik kiállításának katalógusában –, bennük „expresszív erővel bontakozik ki az élő természet vizuális varázsa és a művész gondolatvilága, melyek együttesen adják a művek intellektuális tartalmát.”

Művészetében a tartalmi modernség dominál. A régi mesterek iskolája, amely az anatómiát, a proporciót vagy a szerkezetet helyezte előtérbe, elsősorban a festő háború előtti munkáin érezette hatását: a tárgy tökéletes konstruktív értelmezéséből kiindulva a művész a színhez-kompozícióhoz társuló fantáziát tartotta fontosnak. Mivel a legújabb képzőművészet a belső látásnak ad előnyt, ő maga is a rajzot – úgy tűnik – legtöbb esetben másodlagosan értelmezi, de kompozícióinak erős szerkezete továbbra is megmaradt.

A változás Csiby munkásságában 1964-től figyelhető meg. A Budapest belvárosi plébániatemplom arkusz-freskóinak pályázatára beküldött, díjnyertes tervén, amelynek központi alakja a Maiestas Domini, a szentetikus művészetben szerepet játszó megvilágítástechnikát követi; lényege a városi ember fény-

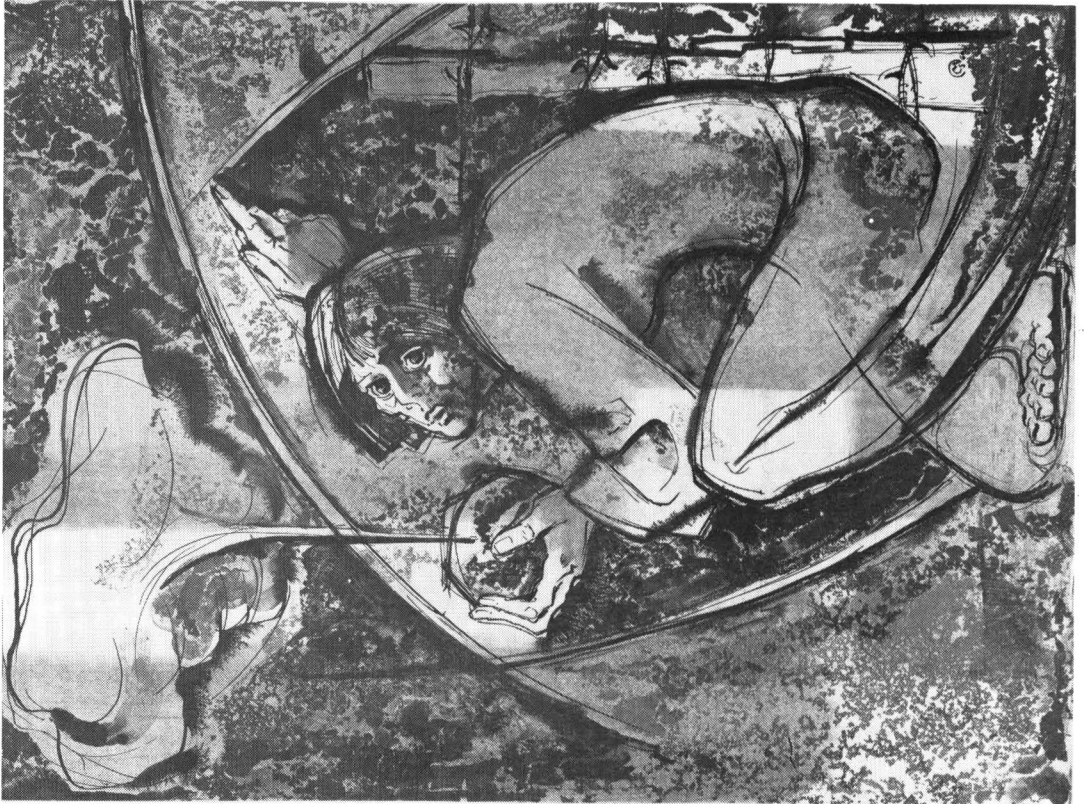
élményéből fakadó láttatás, vizuális felfedezés. Nem tesz mást: a mondreni tiszta konstruktivizmust követve játszik a vonalakkal, melyeket aztán figurálisan köt össze. A fehér-feketén felragyogó „esti” képeket végül színnel tölti meg.

Teilhard-i fogantatású ihletének másik szép példája a „romhányi templom-freskók közül (1966–67) az *Engedjétek hozzám a kisdedeket* témájú kép. A művész más, a megújuló hazai egyházművészetet gazdagító alkotást is magának mondhat (Kálló, Erdőtarcsa, Újszilvás, Nagyoroszi stb. templomaiban), de alkotásai között nem hanyagolhatók el a kisgrafika műfajába tartozó, évszázados hagyományokat követő művészi szentképek sem, melyeknek barokk kori előzményeiről – devóciós funkciójukon túl – éppen artisztikus értékeiket elemezve írt legutóbbi könyvet *Szilárdffy Zoltán* plébános, művészettörténész (a munka az *Akadémiai Kiadó* gondozásában fog megjelenni). Csibyt az *Ecclesia Kiadó* 1977-ben bízta meg új szentképek tervezésével, melyekből azóta több sorozat látott napvilágot. Kisgrafikai munkásságának, illusztratív készségének, formakultúrájának szép bizonyossága az ugyancsak az Ecclesiánál kiadásra váró új imádságoskönyv több metszete, amelyek bizonyára művészi pályájának új útját jelölik ki, elsősorban a kisgrafikában, ahol eddig is nemzetközi elismerést szerzett.

Sikeresek voltak – a hazai mellett – külföldi (csehszlovákiai, NDK-beli, svájci, ausztriai) kiállításai is. Tárlatain főként természet ihlette rajzai, ex librisei szerepelnek, de szívesen készített nemzeti történelmünk föllevenítő linó- és fametszeteket, a hazai tudománytörténet nagyjait bemutató portrékat is. Csiby Mihály pár évtizedes munkássága után sem sorolható az ismert művészek közé. Mégis, reális optimizmusát mi sem jellemezhetné jobban annál a gondolatnál, melyet – egyházművészetről esvén szó – e sorok írójának mondott: „Mit tehetek magam? Várhatom az emberek jó vagy rossz indulatát. Csak a figyelmet hívhatom fel, valamiféle izgalmat kelthetek, hogy a néző a sok könyv közül végül is kiemeljen egyet, vizsgálódjon benne, példájával próbálkozzék csillapítani a gyűlöletet.”

TÓTH SÁNDOR

A PÁPAI ENCIKLIKÁK ÉS JELENTŐSÉGÜK

A pápától származó körleveleket, ha azok egyik-másik, vagy pedig valamennyi keresztény egyházhoz szólnak, görög kifejezéssel *enciklikának* hívjuk. Ilyen volt például Péter apostol első levele, amely a kisázsiai „Pontuszban, Galáciában, Kappadóciában, (Kis-)Ázsiában és Bitiniában” lévő egyházközségekhez (1,1) szólt. Ilyen volt a *Polikárp püspök vértanúságáról* szóló ősegyházi irat a *katolikus egyház valamennyi egyházközségéhez*.

Általános, vagyis mindenkihez szóló és mindenkire vonatkozó jellegük miatt ezeket már a II. és III. században „katolikus leveleknek” is hívták. Így nevezte Eusebius egyháztörténetíró a korintusi Dioniziosz levelét is (Hist. eccl. IV. 23.). A IV. században pedig Sándor alexandriai patriarchának (313–328) az összes, és Szent Athanáznak valamennyi keleti püspökhöz intézett írása enciklika volt.

Figyelemre méltó az V. századból való *Codex Encyclicus*, amely 41 körlevelet tartalmaz I. Leó bizánci császártól, Nagy Szent Leó pápától és számos zsinati püspöktől. Evagrius szír egyháztörténetíró (536–600) szerint ezek „úgynevezett enciklika-gyűjteményből” valók (Migne, PG 86, 2532). Pápai dokumentum megnevezésére az enciklika szót kifejezetten a VII. századtól használják. I. Márton pápa 649-ből származó latin–görög levele, amelyet a karthágói egyházhoz intézett, az „encyclica nostra epistola”-ról, vagyis „a mi körlevelünk”-ről szól (Migne, PL 87, 147). Sok más pápai levél is született az első nyolc században, amely mind körlevélnek minősült, anélkül, hogy az enciklika megjelölést használták volna.

Az enciklika elnevezést valójában XIV. Benedek, a nagy jogász-pápa éleszti fel újra, aki 1740-ben lép trónra. Csupán hét bulláját nevezte enciklikának. Az utána következő hat utóda 73 esztendő alatt csak hét pápai körlevelét nevezte enciklikának. XVI. Gergely pápa idejétől kezdve lesz mind gyakrabban használatos az enciklika elnevezés. XVI. Gergelynek tizenhat ilyen körlevele volt, IX. Piusnak pedig harminchárom. XIII. Leó pápa negyvennyolc enciklikát adott ki, Szent X. Pius pápa tízet. Az I. világháború idején XV. Benedek pápa tizenkettőt, XI. Pius harmincat, XII. Pius viszont huszonegenc enciklikát és tizennyolc epistola enciklikát.

A XIII. Leó előtt megjelent hatvanhárom körlevél hivatalos neve *epistolae encyclicae* volt, mindössze kettőt neveztek *litterae encyclicae*-nak. Először XI. és XII. Pius tett jelentős különbséget e két körlevélforma és -elnevezés között. Ők *Littera encyclicae*-nak azt a pápai körlevelet jelölték, amelyek az egyetemes egyházhoz szólt, és amelyekben – jelentős tartalmuk miatt – nemritkán „apostoli teljhatalmukra” hivatkoztak a pápák. Az epistola encyclicae-t viszont a püspökök nagyobb csoportjához intézték.

Eleinte kizárólag latin nyelven íródtak, kivéve XI. Pius pápának a világhírű *Mit brennender Sorge* (1937) körlevelét, amely a hitlerizmus veszélyére német nyelven hívta fel a németység és az egész világ figyelmét.

Az enciklikákat régen is, ma is a körlevél kezdő szavaival szokták idézni, melyek rendszerint egyúttal a tartalmukat is kifejezik.

Az utóbbi fél évszázad nevezetesebb körlevelei:

Divini illius Magistri (1929. dec. 31.) az ifjúság neveléséről; *Casti connubii* (1930. dec. 31.) a keresztény házasságról; *Quadragesimo anno* (1931. máj. 15.) a szociális társadalmi rendről; *Charitate Christi compulsi* (1932. máj. 3.) Jézus Szíve engeszteléséről; *Vigilanti cura* (1936. jún. 29.) az erkölcsi világnézetéről; *Mystici Corporis* (1943. jún. 29.) az egyház kegyelmi valóságának kifejtése; *Divino afflante Spiritu* (1943. okt. 30.) irányelvek a szentírásstudomány műveléséről; *Mediator Dei et hominum* (1947. nov. 20.) a szent liturgiáról; *Humani generis* (1950. aug. 12.) a téves hitbeli nézetek cáfolata; *Fulgens corona gloriae* (1953. szept. 8.) az Immaculata dogma 100. évfordulójára; *Hauretis aquas* (1956. máj. 15.) Jézus Szíve tiszteléséről; *Mater et magistra* (1961. máj. 15.) a

társadalmi fejlődésről; *Pacem in terris* (1963. ápr. 11.) a világbéke egyéni és társadalmi feltételeiről.

VI. Pál nevéhez fűződik: *Ecclesiam suam* (1964. aug. 6.) az egyházzól; *Mysterium Fidei* (1965. szept. 3.) az Oltárszentségről; *Populorum progressio* (1967. máj. 26.) a modern társadalmi fejlődésről; *Sacerdotalis coelibatus* (1967. jan. 24.) a papi nőtlenségről; *Humanae vitae* (1968. júl. 25.) a keresztény házassági etikáról; *Octogesima adveniens* (1971. máj. 14.) a szociális kérdésekről, a *Rerum novarum* 80. évfordulójára.*

II. János Pál nevezetes enciklikái: *Redemptor hominis* (1979. márc. 4.) a megváltásról és a megváltott emberről; *Dives in misericordia* (1980. nov. 30.) az irgalomról és az igazságosságról; *Laborum exercens* (1981. szept. 14.) a munkásról és a munkáról, a *Rerum novarum* 90. évfordulójára.

Megjegyzendő, hogy a pápák nemcsak enciklikákat írtak, hanem más lelkipásztori, világnézeti, hitelvi intézkedést és irányítást is közreadtak. Ezeket bullának, dekrétumnak, apostoli konstitúciónak, instrukciónak, motu propriónak, apostoli buzdításnak, üzenetnek, apostoli felhívásnak, szózatnak stb. nevezik. Ezek egyike sem ér fel az enciklikák elvi jelentőségével, amelyek általában nemcsak a katolikus hívekhez szólnak, hanem az egész világ közvéleményéhez.

Az enciklikák elején mindig jelezték, s ma is jelzik, hogy kikhez szólnak a körlevelek. Régebben így: „Tisztelendő testvéreknek, a patriarcháknak, primásoknak, érsekeknek, megyés püspököknek, akik az Apostoli Székek békességben és közösségben vannak.” Már XXIII. János pápa egyszerűsítette a címzést. VI. Pál és II. János Pál pápa „Tisztelendő Testvéreinek és Szeretett Gyermekeinek üdvözlétét és áldását küldi” az enciklikával.

Mivel a pápai jogkörhöz tartozik, hogy „az egyetemes egyház valamennyi pásztorát és hívét akár egyenként, akár összességben tanítsa és irányítsa”, azért az enciklikák engedelmességre köteleznek „nemcsak hit és erkölcs dolgában, hanem az egyházi vezetés és fegyelem tekintetében is” – mint azt már száz évvel ezelőtt az I. vatikáni zsinat is hirdette (Danzinger, 1827). Ennek megfelelően különbséget teszünk *tanító* és *egyházfegyelmi* enciklikák között. Nagyobb tekintélyüknél fogva messze kimagaslanak azok a hittani és erkölcstanai kérdéseket tagláló enciklikák, amelyek az egyetemes egyházhöz szólnak. Ezekben a pápa mint az egyetemes egyház pásztora és tanítója nyilatkozik. Kivételes esetekben az enciklikák „zsinati” jellegűek, amikor a pápa ily módon mint a püspöki zsinatok feje közli a zsinat határozatait. Szokásos volt azonban a pápa olyan egyéni és személyes irata is, amelyet a püspökökhöz intézett, ahogy VII. Pius megokolta, „hogy a testvéreket megerősítse” (Bull. Rom. 35,25). Ma is éppen úgy, ahogy Jézus Krisztus feladataul tette Péter apostolnak az utolsó vacsora után: „... és te egykor... erősítsd meg testvéreidet” (Lk 22,32).

Az enciklikák tekintélye lényegi céljukból folyik: „hogy az egész világ hitben egységes legyen” – mint Nagy Szent Leó pápa írta (Pl 54,799). Ugyanezt hirdette pár évtizeddel előtte Szent Ágoston is: „Az Isten átadta az igazság tanítását az Egység Katedrójának” (*Migne*, Patr. Lat. 33,403). A tanító enciklikák egyébként a pápák rendes tanító tisztségének megnyilvánulásai. Többnyire nem csupán az egyházhöz szólnak, hanem „minden jóakarátú emberhez” – mint XXIII. János pápa írta *Pacem in terris* kezdetű enciklikájában.

XII. Pius pápa a híres *Humani generis* kezdetű enciklikájában 1950-ben kifejtette, hogy a hívek

* *Lukács József* jeles marxista filozófus *A katolikus szociális tanítás sorsfordulói*-ről írt mélyenszántó ismertetésében (Népszabadság, 1981. június 2-i szám, 4. old.) korrekt tanulmányozásra méltatja a *Rerum novarum* kezdetű pápai enciklika szociális irányelveit. Ennek a pápai enciklikának kilencvenéves távlatait és hatását szemügyre véve írja: „XIII. Leó körlevele már címében is arra utal, hogy a katolikusok figyelmét az 'új dolgok' helyes megértésére kell összpontosítani. . . Tudomásul veszi a munkáskérdés jelentőségét, a bérharcot és a sztrájkokat, erkölcsileg elítéli a 'vagyon' és a jólét felhalmozását olyan körülmények között, amikor a munkás nem jut 'igazságos és méltányos' bérezhez.”

„A *Rerum novarum* alapján véve olyan gazdasági és szociálpolitikai reformkonceptió szükségességére is utalt, amelyhez hasonló elképzelések felvázolásáig – más eszmei alapon – a polgárság közgazdasági és politikai csak évtizedekkel később jutottak el.”

„Ezt a reformot a pápa Aquinói Tamás természetjogkonceptiója alapján gondolja el. . . A *Rerum novarum* negyvenedik évfordulója éppen a nagy gazdasági válság éveire esett. XI. Pius enciklikájának hangja ennek megfelelően a kapitalizmus bírálatában némileg élesebbé vált.”

milyen tekintélyt tulajdonítanak az enciklikáknak: „Nem szabad úgy vélekedni, hogy a körleveleknek úgysem kell engedelmeskedni, mivel hogy a pápák nem azokon keresztül gyakorolják a legfőbb tanító hivatalukat. Sőt ellenkezőleg, épp e Tanítóhivatal rendes megnyilatkozásai azok, rá vonatkoznak Krisztus szavai: »Aki titeket hallgat, engem hallgat« (Lk 10,16). . . Ha a pápák kifejezetten valamelyik hosszabb idő óta vitatott kérdésben állást foglalnak, akkor mindenkinek világos, hogy a pápák akarata és szándéka szerint ez már nem lehet többé szabad vitaközlés tárgya a teológusok között” (Denz. 2313). Az enciklika tehát *pozitív benső* hozzáállást követel, mivel tanítása nem más, mint a Tanítóhivatal hiteles nyilatkozata.

Elméletileg az is elképzelhető, hogy a pápa minden további nélkül csakis az enciklikán keresztül gyakorolja tévedhetetlen tanító tevékenységét. Ehhez négy előfeltétel kell:

1. hogy a pápa, mint az egyház legfőbb tanítója,
2. legfőbb apostoli teljhatalma erejével,
3. hit és erkölcs dolgában,
4. végérvényesen és kötelező erővel definiáljon.

Ez a négy követelmény rendszerint azonban nincs meg az enciklikában. Ha az enciklikák nem is nyújtanak tévedhetetlen tanítást, autentikusnak, hitelesnek kell tekinteni őket, a hit és erkölcs tekintetében biztos útmutatást adnak.

A pápa legfőbb hatalmát nemcsak az I. vatikáni zsinat, hanem a II. vatikáni zsinat is egyértelműleg rögzíti, amikor így szól: „Krisztusnak ebben az egyházában – Isten rendelése szerint – a lelkek gondozására a római pápát illeti a *legfőbb, teljes, közvetlen és egyetemes hatalom*: ő Péter utódja, akire Krisztus az ő juhainak és bárányainak legeltetését bízta. Így övé az *összes egyházak felett a rendes joghatóság főhatalma*, mert ő kapta meg mint az összes hívők pásztora azt a küldetést, hogy biztosítsa az egyetemes egyház közös javát és az egyes egyházak javát” (vö. A püspökök lelkipásztori hivatásáról; Christus Dominus 2. pont).

Felhasznált irodalom: J. Brinkmann: *Gibt es unfehlbare Äusserungen des Magisterium Ordinarium des Papstes?* 1953. Scholastik 202–221. old. – F. M. Gallati: *Wenn die Päpste sprechen. Das ordentliche Lehramt* (Wien, 1960) – Előd István: *Egyháztan* (Kat. Teol. Főisk. jegyzetek. Bp. 1980., 78. s. köv.)

SZABÓ FERENC SJ

A LABOREM EXERCENS ENCIKLIKA VISSZHANGJA

Az emberi munkáról szóló körlevél a *Rerum novarum* megjelenésének 90. évfordulójáról kívánt megemlékezni. Az egyház csaknem egy évszázados szociális tanításába illeszkedik be; a világ új helyzetére alkalmazza az evangéliumi üzenetet. A pápa a szociális tanítás *kulcsproblémájának a munkát tartja*, ezért az enciklikában erre összpontosítja figyelmét; nem kíván a szociális kérdés valamennyi szempontjával foglalkozni.

Az emberi munka az egyház szociális tanításában

A „munka” tág értelemben minden emberi tevékenység, amellyel az Isten képére teremtett lény átalakítja, uralma alá hajtja a természetet és – eltérően minden más élőlénytől – rányomja emberisége jegyét. Személyes tevékenység személyek közösségében.¹ A pápa az evangélium fényébe állítja az emberi munkát, figyelembe véve az egyház százéves szociális tanítását, amelynek kulcs-

kérdése a munka (6–11)*. Megkülönbözteti objektív és szubjektív értelmét (16–27), XIII. Leó és XI. Pius nyomán elítéli azt a polgári liberális elméletet, amely a munkát pusztán árunak tekintette; viszont az ökonomista és materialista szemlélettel szemben a munka személyes jellegét hangsúlyozza és a dolgozó ember etikai-társadalmi vonatkozásait emeli ki (32–34). Igazolja a munkások összetartozásából, szolidaritás-vállalásából született tudatot és mozgalmakat, melyek a jogos önvédelmet célozzák (34–37), majd újra a munkás méltóságát világítja meg és feltárja a munka három szféráját: a személy, a család és a nemzet viszonylatában (38–42).

Érdekes, hogy a pápa mindaddig nem említette a magántulajdont. Ez csak a III. részben fordul elő először. A „tőke” világával – tág értelemben – szembeállítva a munka világát a pápa rámutat az érdekek különbözőségére, amelyet a marxizmus osztályharcként értelmezett, és amely a liberalizmus és a marxizmus közötti ideológiai összeütközésben fejeződött ki. Ezzel kapcsolatban szól azok politikai tevékenységéről, akik minden társadalomban biztosítják maguknak a hatalom monopóliumát, és a kollektivista rendszer bevezetésével, vagyis a termelőeszközök magántulajdonának megszüntetésével akarják megvalósítani a szociális forradalmat (48–49).

A pápa ezután meghatározza a „tőkét”. A „tőke” tág fogalmán nemcsak a természeti kincseket érti, amelyeket az ember felhasznál, „humanizál”, hanem azokat az eszközöket is, amelyekkel e kincseket kisajátítja, átalakítja; a tőke tehát „az eszközöknek az az együttese, amely az emberi munka történeti örökségének gyümölcse” (54). „Ez az óriási és hatalmas eszköz, a termelőeszközök összessége – e kifejezést bizonyos értelemben a »tőke« szinonimájaként használják – a munkából született és magán viseli az emberi munka nyomait” (55). Így világos az ember elsőbbsége a dolgokkal szemben. A tőke mindig csak a dolgok összessége, egyedül az emberi személy (57) a teremtett dolgok „ura”, amint ezt a teológia is megvilágítja (58). Az emberi munka ma a javak megszerzésének legfontosabb forrása.

A pápa ezzel a gondolatmenettel azt akarja hangsúlyozni, hogy a tőke és a munka közötti konfliktus vagy antinómia nem a magántulajdonból, hanem a *munka helytelen értékeléséből* ered, onnan, hogy a munkás személye háttérbe szorul és a munkát csupán gazdasági célszerűsége, hasznossága szempontjából tekintik. Ez az ökonomizmus tévedése, amelyet materializmusnak is nevezhetünk (59). E megfontolásból érthető az is, hogy a pápa miért nem a munka és a magántulajdon konfliktusáról beszél, hanem a munka és a tőke ütközéséről.

A körlevél ezután a *Rerum novarum* és a *Mater et magistra* nyomán újra leszögezi az egyház szociális tanításának egyik sarkpontját a magántulajdonról: „(a termelőeszközöket) nem lehet a munkával szemben birtokolni, nem birtokolhatók magáért a tulajdonért, hiszen birtoklásuk egyetlen törvényes indoka – akár magántulajdonról van szó, akár köz- vagy kollektív tulajdon formáját öltötte – az, hogy a munkát szolgálja. Így tehát, miközben ezek a javak a munkát szolgálják, lehetővé teszik e rend első elvének megvalósulását, ami nem más, mint a javak egyetemes rendeltetése és a használatukhoz való közös jog” (64, utalás Szent Tamásra is). A pápai levél hangsúlyozza, hogy ez a szemlélet egyaránt különbözik a liberális kapitalizmus és a marxista kollektivizmus elméletétől, illetve a tőlük függő rendszerek magántulajdon-gyakorlatától (65–68). A magán- vagy köztulajdon egyedüli jogcíme az, hogy a termelési javaknak a munkát, az embert kell szolgálniuk.

A fentebb vázolt elméleti alapvetés után szól a pápa a *munkások jogairól* (IV. rész) és a munka lelki értékéről (V. rész). Az utolsó, V. rész lényegében a *Gaudium et spes* kezdetű zsinati konstitúció szemléletét tükrözi az emberi erőfeszítés isteni értékéről, krisztológiai és eszkatologikus jelentéséről.

Az enciklika világvisszhangja és értékelése

A nemzetközi sajtó meleg fogadtatásban részesítette a *Laborem exercens* körlevelet. Bármilyen irányt képviseltek is, kedvezően nyilatkoztak a lapok. Természetesen a hangsúlyeltolódás más volt aszerint, hogy tradícionalisták vagy haladók, jobb- vagy baloldali szerzők írtak róla. Más-

* Az enciklika magyar fordításban a *Szent István Társulat* gondozásában jelent meg 1981-ben. E kiadás folyamatosan számozza a bekezdéseket, ezekre a számokra utalunk hivatkozásainknál.

képp értékelték Európában, mint a harmadik világ országaiban, ismét másképp a szocialista országokban, mint a kapitalista társadalmakban. A nyugati „nem konfesszionalista” vagy antiklerikális sajtó persze bírálta is. De ha a laikus sajtó kevésbé lelkesedett is, a pozitív elemeket mindenesetre kiemelte. A szocialista beállítottságú francia napilap, a *Le Matin* például így ír: „A lengyel Szentatya harmadik enciklikája nem elégszik meg azzal, hogy valami hig morálist pároljon le. Nagyon konkrétan állást foglal a világ humanizálása mellett.” Az antiklerikális *Libération* a rá jellemző gúnyolódás mellett figyelmeztet arra, hogy nem szabad csak nyugati szemmel olvasni a római szöveget: „A pápai szöveg önmagában szinte hatástalan a nyugati világban a túlságosan banális általánosítások miatt, de másutt, ahol a katolicizmus az igazságosságért folytatott harcban kötelezte el magát (nyilván a harmadik világra, főleg Latin-Amerikára gondol), megerősíti a küzdők lelkesedését. . .”

Latin-Amerikában nagy lelkesedéssel fogadták az enciklikát. A nyitott szemléletű katolikusok minden hátsó gondolat nélkül üdvözölték; a hatalmon levő rendszerek viszont igyekeztek a maguk számára kisajátítani. Így Chilében Pinochet tábornok kijelentette: „Miután elolvastam, megállapítom, hogy ennek az enciklikának az üzenete: »Őn, Elnök Úr, jól csinálja.«” Persze az ilyen kisajátítás mellett a munkások jogaiért küzdőknek Chilében helyesen kell olvasniuk a körlevelet, mert megtalálják benne azt az üzenetet, amely zavarba hozza Pinochet tábornokot és társait. Az olasz kommunista párt napilapja, az *Unità* megállapítja: „. . . bizonyos pontokon az enciklika a mi reflexióinkhoz közeledik”. A *Le Monde* című rangos francia napilapban R. Merle bírálta ugyan a körlevelet bizonyos hiányosságaiért (pl. nem szól a szabad idő és a szórakozás problémájáról), mégis elismerte: „Ez az enciklika . . . a munka problémáinak figyelemreméltó megértéséről és arról az új irányról tanúskodik, amelyet bátran és nagylelkűen magáévá tett szociális küldetése teljesítésében a »szegények egyháza«”.

P. Heckel SJ, az Action Populaire volt munkatársa, majd a *Justitia et Pax* pápai bizottság titkára, jelenleg Strasbourg koadjutor püspöke az *Osservatore Romano*-ban értékelte a körlevelet.¹ A tartalom és a módszer szempontjából a folytonosság és az újdonság szempontjait emelte ki. II. János Pál elődei szociális tanítását a munka szemszögéből gondolja újra, alkalmazva a korábbi elveket az új helyzetre, éspedig határozottan világviszonylatban tekintve a szociális kérdést, amint ezt már a *Mater et magistra* és a *Populorum progressio* óta megszoktuk. A pápa hangsúlyozza az etikai dimenziót, de a „társadalmi etika”, a „munka erkölcsi dimenziója” mellett egyrészt az evangelizálás távlatába állítja a kérdést (Krisztus, az Üdvözítő az alapja, középpontja és a csúcsa ennek az evangelizálásnak), másrészt figyelve a munka világának újabb helyzetére, néhány új kezdeményezést tesz: az emberi munka primátusának, a munkás személyének hangsúlyozásán túl (miután emlékeztetett a teremtett javak egyetemes rendeltetésére) a termelőeszközök magántulajdonának új módozatait sugallja (társtulajdonosság, nyereségrészesedés, „közbuló testületek” stb.). Újszerű tehát a tőke és a munka egységére, a tőke tulajdonára vonatkozó reflexiója. Az osztályharc jelenségét és marxista értelmezését túlhaladva egyszerre bírálja a különböző társadalmi rendszereket materializmusuk miatt, tehát azért, ha a munkást csak az ökonómia, a termelés, a nyereség, a hasznosság szempontjából értékelik.

Mons. Pavan, a Lateráni Egyetem volt rektora, aki több pápai dokumentum megszövegezésében közreműködött, a Vatikáni Rádióknak tett nyilatkozatában szintén a *Laborem exercens* perszonalista beállítottságára hivatkozott. Az enciklika – mondotta – az értelem és a hit fényében elemzi a munka világát, rámutatva arra a követelményre, hogy mindazok, akik dolgoznak (és a világ szinte mindenki valamiképpen dolgozó), felelősséggel vállalva feladatukat, ne csak azt növeljék, amit birtokolnak, hanem létükben is növekedjenek. Röviden: a tőke a munkáért van, a munka pedig a személyért. Ebből az alapelvből folynak a munkások jogai, azok az emberi jogok, amelyek az igazságosság követelményei és a béke feltételei. Lényeges, hogy a munkás tudatosan, felelősséggel és teremtő szabadsággal végezze feladatát, ehhez pedig az szükséges, hogy tudatában legyen: valamiképpen érdekelt a termelésben, felelős érte.

Az *Informations Catholiques Internationales* főszerkesztője, J.–P. Manigne domonkos² a következő pozitív és negatív szempontokra hívja fel a figyelmet. A *Laborem exercens* méltatja a munka világának fejlődését, a munka szubjektív aspektusait elemezve szól a munkás jogairól és a munka etikájáról, egyszerre ítélve el a liberalizmus és a kollektívizmus hibáit. II. János Pál elismeri, hogy a munkások küzdelme az ember lefokozása és kizsákmányolása ellen jogos volt.

A *Rerum novarum* még csak a nyugati ipari társadalmakat tartotta szem előtt, II. János Pál – miként már XXIII. János és VI. Pál is – világviszonylatban vizsgálja a kérdést, a munka és gyümölcsei elosztásának problémáit. Ebben az összefüggésben kell értelmeznünk megkülönböztetését a „közvetlen munkaadó” és a „közvetett munkaadó” fogalmi között. A *Rerum novarum* még felhívást intézhetett a közvetlen munkaadókhoz, és morális buzdítása többé-kevésbé meghatározott „munkaadókhoz” szólhatott; ma már a világtőke névtelen és planetáris méreteket ölt. Manigne némi kritikával hozzáfűzi: „A közvetett munkaadó fogalma azonban csak utalás marad. Kívánatos lett volna, hogy jobban kifejtse a multinacionális érdekeltségek szerepét a társadalmi-gazdasági folyamatokban, illetve hatásukat a harmadik világ elszegényedésére.” Manigne kiemeli még a tőke és a munka viszonyának sajátos szemléletét, a liberális kapitalizmus és a kollektívizmus bírálatát, amelynek jogosultsága a munkának a tőkével szembeni elsőbbségéből folyik. Az osztályharc marxista értelmezését elveti ugyan az enciklika, de nem tagadja az osztályérdekek közötti tényleges antagonizmusokat; hangsúlyozza, hogy a harcban a társadalmi igazságosságot kell keresni (ez igazolja pl. a szakszervezetek jogos küzdelmét), de a cél nem az ellenfél megsemmisítése.

Az utóbbi időben (főleg a Zsinat után) egyre erősebb lett az a vélemény, hogy – tekintve a mai világ bonyolult gazdasági-politikai-társadalmi helyzetét – nemigen beszélhetünk katolikus szociális *tanrendszeréről*, vagyis az egyház manapság nem javasolhat kész társadalmi modelleket, nem adhat recepteket a társadalmi életben elkötelezett hívőknek. A franciák – főleg P. Chenu nyomán³ – megkülönböztetik a *doctrine*-t (zárt tanrendszer) az *enseignement*-től (a szociális tanítás mint evangéliumi „program”). Ez a szemlélet világosan kifejezésre jut VI. Pál *Octogesima adveniens* kezdetű levelében, amelyet Roy bíborshoz írt a *Rerum novarum* 80. és a *Pacem in terris* 10. évfordulója alkalmából. Bizonyos nyugati keresztény körök, helyi egyházak és mozgalmak ebben a szellemben keresik az egyház „jelenlétét” a pluralista társadalomban és a szociális elkötelezettségben.⁴

De éppen az az érdekes – sokan felhívták rá a figyelmet –, hogy a *Laborem exercens* minden fontos dokumentumra hivatkozik, kivéve erre. Ebből egyesek azt a következtetést vonták le, hogy II. János Pál körlevele a munkáról hátralépést jelent az *Octogesima adveniens* szemléletéhez viszonyítva. Tény, hogy a pápa felváltva használja a „tan” (doktrína) és a „tanítás” kifejezéseket. A *Civiltà Cattolica* vezércikke kitér erre a kritikára⁵, és azt válaszolja, hogy a pápa alapvető szándéka a teológiai és antropológiai megközelítés volt. Nem kívánt közvetlen irányelveket adni a cselekvéshez, meghagyta az értelmezés szabadságát. Érdekes, hogy a budapesti *Világosság* cikkírója is (1981. november, 727. lap), miután néhány kritikai megjegyzéssel aránylag tárgyilagosan bemutatta az enciklikát, a Vatikán keleti politikájának szakértőjét, Hansjakob Stehlét idézve, az enciklika „rokonszenves elmosódottsága”, „javaslatainak elmosódott voltában” látja a keresztények és nem keresztények együttműködésének alapját, a munka teremtő értéke alapján történő közös küzdelem lehetőségét a társadalom megújításához.

De a teológiai kritikát még folytatni lehet. Az *Études* cikkírója, P. Vallin azt mondja, hogy az enciklika utolsó része nem vette kellőképp figyelembe a *Gaudium et spes* óta kibontakozott munkateológia eredményeit, másrészt nem érvényesül kellőképpen a *Lumen gentium* és az *Octogesima adveniens* egyháztana, amely lényegesen új a korábbi pápai körlevelek egyháztanához képest.⁶ XIII. Leó, XI. és XII. Pius szociális tanítása még lényegében a jogi és a hatalmi egyház képét tükrözte. Az új egyházképet így jellemezhetjük:

– Az univerzalista (hatalmi, jogi) egyházkép helyett az egyház mint kommunió (szeretközösség) jelenik meg, tehát megnő a helyi egyházak fontossága;

– a külsőleg („extrinzecista” módon) jelen levő egyház helyett kialakul annak az egyháznak a képe, amely „jelenlétét” a világban az egyházi közösség mindennapi tapasztalata alapján határozza meg;

– a „hódító” és visszahódító egyházat felváltja az az egyház, amely kész a szolgálatra és a párbeszédre, elismerve, hogy az ideológiák és mozgalmak összefonódása ugyan nagyon összetett, mégis különbséget lehet tenni közöttük.

Hozzátehetnénk még a *Stimmen der Zeit*ban olvasottak – W. Kerber SJ mélyreható elemzése – alapján,⁷ hogy az igazságosság kérdése a modern világban rendkívül összetett, a „társadalmi igazságosság” jelentése sokrétű, így a katolikus szociális etikában és általában a szociális tanítás-

ban ezekre az árnyalatokra fokozottabban kellene ügyelni. Túlhaladva a katolikus hagyomány természetjog-értelmezésén (amely részben Arisztotelész etikájára vezethető vissza), jobban figyelembe kellene venni a mai társadalom tényleges felépítését, az emberi személyektől függő, történelmi meghatározottságát, és mielőtt a természetjogról, „természetes rendről”, az igazságosság „erkölcsi erényéről” beszélnénk, azt kell tisztázni, hogy ma mit is jelenthet a „suum cuique”, illetve az „egyenlőség” (egyenlő esélyek, jogok szavatolása, létminimum biztosítása pl. az elmaradt országoknak stb.). A *Laborem exercens* még nem elég árnyalt ahhoz, hogy a mai „társadalmi igazságosság” valamennyi szempontját figyelembe vegye.

Az egyház küldetéséhez tartozik, hogy az evangéliumi tanítással áthassa a mai világban elkötelezett keresztényeket, akik a gazdasági-társadalmi-politikai struktúrákat emberibbé, igazságosabbá akarják tenni. Az egyház százados hagyománya alapján kikristályosodott szociális tanítás támpontokat nyújt ahhoz, hogy a hívők a Szentlélek vezetésével – figyelve az idők jeleire – a helyi közösségekben és a konkrét helyzetekben maguk döntsenek. Erre int VI. Pál is: „Az annyira változatos helyzetekkel szemben nehéz lenne olyan egyetlen megoldást javasolnunk, amely egyetemes érvénnyel rendelkezne. Ez nem áll szándékunkban, nem is küldetésünk. Az egyes keresztény közösségek feladata az, hogy tárgyilagosan elemezzék saját országuk helyzetét, azt megvilágítsák az evangélium örök igéinek fényével, hogy a reflexióhoz, az ítélethez és a cselekvéshez alapelveket, illetve irányelveket merítsenek az egyház szociális tanításából, amely a történelem során kialakult. (. . .) A keresztény közösségeknek kell megkülönböztetniük – a Szentlélek segítségével, a felelős püspökökkel közösségben maradván, párbeszédet folytatva más keresztényekkel és minden jóakarató emberrel – azokat a választásokat és elkötelezettségeket, amelyek alkalmasak a gyakran sürgető társadalmi, politikai és gazdasági átalakulások előmozdítására” (*Octogesima adveniens*, 4).

Az enciklika magyar visszhangja

A *Világosság* 1982. januári számában (1–10. old.) Gergely Jenő marxista szerző is foglalkozott a *Laborem exercens* körlevéllel, elhelyezve azt az egyház szociális tanításának egészében. Cikkének címe: „Termelés, munka, társadalom. A *Rerum novarum*tól a *Laborem exercens*ig”. Előbb felvázolja a katolikus egyház szociális tanítását, majd az új enciklikát elemzi. Marxista szemszögből, objektíven vizsgálja a dokumentumot, tehát a tanítás természetfeletti távlatára éppen csak utal, ami pedig lényeges dimenziója a katolikus szemléletnek.

Gergely Jenő helyes meglátása szerint II. János Pál a *Gaudium et spes* kezdetű zsinati konstitúció ide vonatkozó tanítását bontja ki, részletezi és alkalmazza a munka világának jelenlegi viszonyaira. A Zsinat munkáiban – mint ismeretes – Wojtyła bíboros is részt vett, éspedig éppen az egyház és a mai világ viszonyát tárgyaló konstitúció kidolgozásában. Ez a dokumentum – ezt Gergely nem hangsúlyozza – a teremtés és a megtestesülés-megváltás, az ember transzcendens hivatása távlatában szemléli az ember evilági tevékenységét, így az emberi munkát. Ez a távlat szabja meg a pápa jól ismert perszonalizmusából fakadó eszmeifuttatásait, az emberi munka etikai értékelését. Eltekintve e fontos természetfeletti szemlélettől, Gergely tárgyilagosan mutatja be a körlevél tanítását, mindig jelezve azt, mivel ért egyet és miben tér el a marxizmus felfogása a pápa tanításától.

Itt most nem vesszük sorra elemzéseit; csupán egy kérdéshez szeretnénk megjegyzéseket fűzni, ahhoz, hogy *II. János Pál szociális tanítása valóban visszalépést jelent-e VI. Pál tanításához* (8. old.), különösen az *Octogesima adveniens* szemléletéhez viszonyítva.

Említettük már, hogy nyugati katolikus szakembereknek is feltűnt az, hogy II. János Pál nem hivatkozik az *Octogesima adveniens*-re, jóllehet a bevezetőben állítja, hogy a *Laborem exercens* az egyház százados szociális tanításába illeszkedik, régít és újat egyaránt előhoz ebből a gazdag örökségből. Ennek ellenére nem beszélhetünk visszalépésről, legalábbis nem azon a ponton, amelyet Gergely megjelöl. Az *Octogesima adveniens* éppen csak érinti a munkáskérdést (14. pont): a *Gaudium et spes*-re való utalás után egészen röviden szól a szakszervezet és a sztrájk kérdéséről. E ponton II. János Pál – bár nem idézi a levelet – lényegében ugyanazt tanítja, mint VI. Pál.

Gergely Jenő megállapítása szerint: „Kétségtelen (tehát), hogy a *Laborem exercens* visszalépést jelent VI. Pál álláspontjához képest, mert nemcsak tagadja az osztályharc szükségszerűségét, elutasítja a kollektív tulajdon megvalósult formáit, hanem keresztényi szempontból erkölcsileg helytelennek minősíti a szocializmus megvalósult formáját is” (8. old.). Ez a következtetés a korábbi elemzésre utal vissza a „tehát”-tal. Korábban (5. old.) a szerző idézte az *Octogesima adveniens* 31. pontját, kissé pontatlanul. „A pápa elismerte, hogy »a szocialista áramlatoknak és azok különböző fejlődési formáinak nagy vonzereje van a keresztényekre. A hívő ember azokban bizonyos vonásokat fedez föl, amelyek azonosak hitünk tanításával... A szocializmus nagylelkűen törekszik és keresi az igazságosabb társadalmi rend felépítését. Mint szervezett és politikai célokat követő mozgalom a teljes és autonóm ember szemléletére törekszik. A tényeknek ez a világos meglátása megengedi a keresztényeknek, hogy egy bizonyos fokig együttműködjenek a szocializmussal« (*Octogesima adveniens*, 31).”

A pápa árnyaltan megkülönbözteti a szocialista áramlatok különböző formáit (ahogy az idézet elején Gergely is helyesen fordítja), de nem beszél egyszerűen „szocializmus”-ról (egyes számban). Mert az *Octogesima adveniens* 31. pontjának, miként az előzőknek és következőknek is, éppen az a célja, hogy megkülönböztesse a szocializmusok, liberalizmusok, marxizmusok különböző formáit.

A 30. pontban visszaül XXIII. János *Pacem in terris* kezdetű körlevele ismert megkülönböztetésére: nem szabad azonosítani az emberről és a világról alkotott hamis teóriákat a történelmi mozgalmakkal. Ez utóbbiak ugyanis az élet konkrét körülményeivel együtt változhatnak, míg az ideológiák merevek maradnak. Ezután VI. Pál felveti a kérdést: a történelmi mozgalmakban, tehát a konkrét szocialista áramlatokban (amelyek eltérően fejlődnek), találhatunk-e olyan elemeket a keresztény is elfogadhat. Manapság ezek az áramlatok vonzzák a keresztényeket, akik keresik azt, hogy bizonyos vonások megfelelnek-e azoknak a törekvéseknek, amelyeket hitük nevében magukban hordoznak. VI. Pál így folytatja: „A (keresztények) úgy érzik, hogy benne sodródnak ebben a történelmi áramlatban és ott tevékenykedni akarnak. Márpedig világérsek és kultúrák szerint e történelmi áramlat ugyanazon név (»szocializmus«) alatt különböző formákat ölt, még ha gyakran a hittel ellentétes ideológiák inspirálták is őket, vagy ma is azok befolyása alatt állnak. Figyelmes megkülönböztetésre van szükség itt.”

Különbséget kell tehát tenni a szocializmus egyes szintjei között, ez a megkülönböztetés kell hogy vezesse a konkrét keresztény cselekvést. VI. Pál szerint azonban nem szabad *szétválasztani* a két szintet (az igazságosságra való törekvést és az ideológiát), mintha nem függnének össze. Világosan kell látni a kapcsolatot közöttük: csakis ez az éleslátás teszi lehetővé a keresztényeknek, hogy lemérjék a lehetséges elkötelezettség fokát ezen az úton, „feltéve, hogy megőrzik a szabadság, a felelősség, a lelkiek felé való nyitottság értékeit, amelyek biztosítják az ember teljes fejlődését” (azaz az ember természetfeletti hivatásának megfelelő teljes kibontakozást is).

Miután pedig megkülönböztetéseket tett a liberalizmusokkal kapcsolatban, többek közt leszögezi: „A keresztény, túlhaladva minden rendszeren, anélkül azonban, hogy elhanyagolná a konkrét elkötelezettséget testvérei szolgálatára, választásai közepett is állítja a keresztény hit sajátosságát a társadalom pozitív átalakítására.”

Irodalom: ¹L. *Osservatore Romano* 1981. szept. 18. és 19. - ²*Informations Catholiques Internationales* 1981. október - ³P. Chenu gondolatait kifejtette egy kis könyvben, majd a *Concilium* egyik cikkében, amelyet Széli Margit magyarra fordított: *Teológia* 1981/3., 169-173. old. Lásd még: G. Ruggieri: „Ecclesiologia e dottrina sociale della chiesa”, *Il Regno* 1981/12. - ⁴Lásd pl. azt az egyházi összejevetelt, amelyet 1981. okt. 28-31. között rendeztek Rómában erről a témáról: „A Rerum novarum-tól máig: a keresztények jelenléte az egyház szociális tanításának fényében”, 40 püspök, az olasz egyházmegyéék 500 képviselője és a különböző társulatok, csoportok 200 vezető személyisége vett részt ezen. Különösen figyelemreméltó volt B. Sorge SJ és Mons. Battisti előadása. A résztvevőkhöz intézett beszédében a pápa hangsúlyozta az egyház szociális tanításához való hűséget és óvott attól, hogy a helytelenül értelmezett pluralizmus megbontsa az alapvető egységet. Vö. *Il Regno* 1981. nov. 15. (beszámoló az összejevetelről). - ⁵*La Civiltà Cattolica* vezércikke 1981. okt. 3. - ⁶Lásd pl. P. Vallin SJ kritikáját (a számos pozitív szempont kiemelése mellett): „Laborem exercens”, *Éudes*, 1981. november, 546-550. old.; továbbá a következő megfontolásokhoz: Ruggieri tanulmányát (³ jegyzetben fentebb). - ⁷W. Kerber SJ: „Gerechtigkeit in der modernen Welt”, *Stimmen der Zeit* 1981/12., 825-840. old.

PAPOK ÉS VILÁGIAK TESTVÉRI KÖZÖSSÉGE

Egyházunk aktuális problémái eléggé közismertek. Vannak ugyan – a jövő erjesztő kovását biztosító – élő közösségeink, ennek ellenére keleten és nyugaton, sőt a harmadik világban is komoly nehézségekkel kell szembenéznünk. Hogy csak egy-kettőre utaljak: a papi hivatások száma – leszámítva kevés, kivételes területet – folyamatosan csökken. De az egyre súlyosbodó paphiányban a világiak – és ez örvedetes – mindinkább több, régebben kizárólag papi elfoglaltságként ismert feladatot vállalnak: katekéták, világi teológusok, lelkipásztori asszisztensek, kíségitők lesznek, sőt diakónussá is szenteltek magukat. Az már kevésbé örvedetes, hogy elkötelezettségüket, jó szándékú készségüket a papság egy része itt-ott gyanakodva, szinte féltékenyen fogadja. Mégis, a lehetőség fennáll, hogy a lelkipásztor megossa az egyházközség vezetésének, lelki élesztésének, ellátásának gondját a vállalkozó világiakkal.

Mindezt természetesen látják, érzékelik az elkötelezett világiak is, és szinte magától értetődően merül fel bennük a kérdés: miért ne vezethetné a keresztény felnőttoktatást, a katekézist a laikus, miért ne kapcsolódhatnék be a gyermeklány vagy a felnőtt nő legalább az oltárszolgálatba, azaz miért ne ministrálhatna? Miért ne lehetne őket diakónussá, pappá szentelni? A kérdéseket még szaporíthatnánk. Mögöttük azonban mindig egy alapvető, a hívek nagy részét érdeklő-izgató kérdés lappang: voltaképp mi is az egyház küldetése, melyek az alapfunkciói, és mit akar ezek által végbeinni? És hogyan akarja és tudja célját elérni? Milyen mértékben lehetnek és legyenek valóban aktív tagjai egyházunknak a megkeresztelt világiak? Mit kezdenek a laikusokkal a papok, ha itt is, ott is nehézségekbe, jogilag szabályozott, vagy korlátokat állító tilalmakba ütköznek?

Ezek nem költői kérdések, nem íróasztal mellett kiagyalt, mondvacsinált nehézségek. A leegyszerűsített választ mindannyian ismerjük: térjünk vissza a régi, jogilag rendezett, körülhatárolt állapothoz, a régi teológiához, a régi lelkipásztori sablonokhoz, és akkor lassan újra minden rendbe jön. Akadnak azonban olyanok is, akik más utat választanak. Első pillantásra vonzóbbat, de talán még irreálisabbat. Kézbe veszik a Szentírást, felütik és kiolvassák belőle a „recepteket”, az egyértelmű direktívákat. Egyfajta fundamentalista szemlélettel, sajátos, egyénieskedő biblicizmussal mindenre választ adnak. A Szentírás olvasása természetesen nem kizárólag a biblikus szakemberek joga és feladata. De egyetlen képzett biblikus sem vállalkoznék arra, hogy kijelentse: a mai, egészen konkrét helyzetekben mit is kellene tennie az egyháznak, azaz a papoknak és a világiaknak. És bármennyire is vonzó vagy követendő ideál sokak számára ez a biblicista-fundamentalista szemlélet és gyakorlat, következményeiben könnyen végetességé válhat.

Az újszövetségi szentírást kell kezünkbe vennünk – nem kiragadva egyik-másik mondatát, vagy írását-könyvét –, hogy meglássuk: micsoda diszkrécióval párosult kreativitás jellemezte az első és második keresztény generációt. S ez számunkra is rendkívül instruktív lehet. Előttünk állnak keresztény őseink, akik egyrészt rendíthetetlen buzgósággal ragaszkodtak Jézus Krisztushoz, megvallva, hogy ő az Úr, az egyetlen Szabadító, a Megváltó; másrészt életalakításuk során, gyökérverésük folyamán beleépültek a korabeli társadalmi-kulturális környezetbe és ennek folyamán annyi életerőről, invencióról, kreativitásról, fantáziáról tanúskodtak – nem a Szentlélek indító-vezető ereje nélkül –, mely méltán csodálkozásra készítet. Tanulnunk kell tőlük. Nem úgy, hogy lemásoljuk mindazt, amit tettek, vagy ahogyan problémáikat a konkrét időben és helyzetben megoldani igyekeztek; hanem úgy – nem kevesebb hűséggel és ragaszkodással Jézus Krisztushoz, az evangéliumhoz –, hogy az újnak, a még meg nem lévőnek, a ki nem próbáltak kocká-

---

A fenti cikket szerkesztőségünk – az érintett problémák és kérdésfeltevések fontosságára való tekintettel – elsősorban továbbgondolásra, mérlegelésre szánja. Szívesen adunk helyt a tárgyilagos, körültekintően érvelő hozzászólásoknak.

zatát vállaljuk. Így leszünk képesek nehéz helyzeteket megoldó kreativitással, nem pedig csüggedő közönnyel, rezignációval szembenézni feladatainkkal.

Válsághelyzet?

Nem kell túl éles megfigyelőkészség ahhoz, hogy megállapítsuk: mind a papság, mind a hívek gondolatvilágát, szívét egyre inkább bizonyos *szorongó érzés* keríti hatalmába: hogyan tovább? Nem szeretnénk a pesszimisták táborának hangvételével csakis súlyos válságszituációról beszélni. Bár kétségtelen az is – erről már sokan szóltak-írtak –, hogy a növekedés, a fejlődés krízise nem csupán veszélyeket rejt magában, hanem egyszermind szükséges velejárója az életnek. Meg szeretném jegyezni: igen nehéz szorongásos, rossz közérzetű emberek számára egyértelmű és konkrét diagnózist adni. És még nehezebb vállalkozás megfelelő terápiát ajánlani. Ha azonban az összegyűlési helyzetképet tartjuk szem előtt, akkor aligha térhetünk ki a megállapítás elől: a hűség, a kitartásra buzdító ünnepélyes és hangos felszólítások *ma már nem elégségesek*. De egyéb téves alternatívák is vannak. Hallgassanak bár sokan belső szorongásukról, hunyjanak szemet a problémák láttán, vagy épp ellenkezőleg, adják elő sarkítva, kiélezve őket – a *végletek útját járva* nem a helyes irány, nem a megfelelő megoldás felé haladnak. Az adott órában – úgy vélem – egyedül igazolt és jogos, realiztikus megállapítás: a krízisszituációban ugyan már benne vagyunk, de az nem fog megoldódni, feltisztulni saját közreműködésünk nélkül. S ha még mindehhez hozzátesszük, hogy voltaképp nem rólunk, hanem a minket követő, a felnövekvő generációról, fiatalságunkról, annak sorsáról, a holnap előkészítéséről kell önmagunk lelkiismerete és Isten előtt számot adnunk, akkor – remélhetőleg – nem mentjük fel magunkat a munka alól az azal az olcsó, fráziszerű megállapítással: a mai fiatalokból hiányzik atyáink és – *Uram bocsá'* – a mi vállalkozókedvünk, az áldozatra kész nagylelkűség, az erős hitből fakadó cselekvőképesség. Túlzottan lenyűgözik őket a gazdasági-technikai fejlődés eredményei és azok élvezete. Nem kétséges, akadnak ilyen fiatalok is. De merjük-e állítani, hogy ők vannak túlnyomó többségben? És ha igen: vajon nem éppen azért, mert nem kaptak elég „ellenmérget” a gyilkos, terjedő kór semlegesítésére éppen azoktól, akiktől joggal elvárhatták volna? Tőlünk, papoktól és világiaktól, a krisztushívők tanúságtévő közösségétől. Vagy már nincsenek ilyen – egymást támogató és a kívülállókat is vonzó – közösségeink?

Egyébként én magam egyáltalán nem vagyok meggyőződve arról, hogy a hívő-készség, vagy ha úgy tetszik, az önmagát elszánni, a nagy ügyért elkötelezni képes nagylelkűség kevesebb az ifjúságban, mint apáinkban vagy bennünk. Az már más kérdés, hogy – egy sereg ok és tényező miatt – miben hisznek, mire vállalkoznak, és kinek a vezetését fogadják el. Egyházi és társadalmi példák mutatják világszerte, hogy az utánunk következő generáció igen kritikus, már-már félelmetesen kritikus. Ami szemükben idejétmúlt vagy hitelét veszített, az nem is vonzza őket, azt elutasítják. Azután: a felnövekvő generáció egyre inkább gyarapszik olyan ismeretekben, melyekről mi még alig, vagy semmit sem tudunk. A közösségi élet pszichológiai és szociológiai mechanizmusa már nem olyan ismeretlen előttük, mint 30–40 évvel ezelőtt a mi számunkra volt. Egyre kevesebb megértést tanúsítanak a negatív, a tilalomfákkal szegélyezett életszemlélet iránt, és elkötelezik magukat az emberi szabadságra. Olykor brutálisan rántják le a farizeusi, álszemérmes hazugság álarcat az idősebbek arcáról, és kegyelmet alig ismernek ősi intézményekkel, illetőleg szokásokkal kapcsolatban. Főképp nem, ha azok melegágyai lettek a farizeusi képzetelésnek.

A kapcsolatok igénye

Szemünk láttára kezd kialakulni egy olyan világ – hiszen lassan az utánunk jövők lépnek helyünkbe –, ahol több személyes részvételre, együtt-döntésre, közös cselekvésre és még inkább valódi, életet formáló, a kritikát kiálló igazságra tartanak igényt. A kapcsolatok igénye közös társulásokhoz, csoportok alakulásához vezet, magával hozva az ilyen közösségformálódás értékeit, de problémáit is.

A bemutatott kép csak durva vonásokkal ecsetelt, hiányos vázlat. De ha szubjektív véleményem szabad megkockáztatnom – és úgy vélem, ez keresztény felfogást tükröző vélemény –, ez az egyházunkban már-már forradalmi korfordulót sejtető változás, ez a tisztító nyugtalanság, ez a teljesebb igazságra és őszinteségre szomjazó igény aligha nélkülözi a Szentlélek ihlető erejét. Ha pedig csak kismértékben is – merünk-e a Szentlélek éltető erejére gondolva szűkkeblűek lenni

– „benne van” e folyamatban a Lélek tisztító, új életet támasztó ereje, akkor tudatosítanunk kell azt is, hogy nem az Isten Lelke igazodik a mi megszokott életstílusunkhoz, vagy jól bevált módszereinkhez, hanem megfordítva: nekünk kell az ő szavára egyre élesebb füllel, nyitottabb szemmel ügyelnünk. *Hodie si vocem eius audieritis*. . . Ma, ha az ő szavát meghalljátok, ne keményítetek meg szíveteket! – figyelmeztet a zoltáros (94,8).

És mi mégis aggódunk, övünk és bizonytalankodunk. Bizonytalanságunk vagy rezignálttá teszi, visszavonulásra készíti a fiatalokat, a küzdeni akarókat, a több szeretetre vágyókat, a több szeretetből fakadóan tenni kívánókat – vagy pedig sajátos rezervátumokat, szektás kis világot alakítanak ki önmaguk számára.

A fiatalok soraiban, de az egész egyházban is jelentkező igények nyomán már-már rendszeresé válik a kapkodó improvizáció. Tessék olvasni a külföldi egyházi, teológiai sajtót, vagy nézzünk talán szét a házunk táján: hol találunk nemcsak *ad hoc*, alkalomra, egy-egy égető problémára, esetleg évforduló alkalmából kiadott – inkább elméletet adó – buzdítást, körlevelet, hanem a fiatalok gondjaira is figyelő, és hiteles válaszokat adó pasztorális eligazítást, lelkipásztori programot? Érthető nyugtalansággal (vagy közönnyel?) nézik, figyelik mindezt azok a fiatal világiak és a papi pályán indulók, akikre a holnapi munka vár.

A helyzet tehát problematikus, szorongást ébreszt minden Jézus ügyéért elkötelezett pap és világi lelkében. De Ábrahám ősatyánktól már megtanulhattuk, hogy minden csak „józannak” tűnő remény ellenében is lehet remélni; hogy fel lehet szedni a régi, megszokott sátrakat és el lehet indulni – az Isten útmutatására, a Lélek erejének ébresztésére – a megígért új földre. Hogy „mindennek ügyis vége”, hogy lehetőségeink kimerültek – ez okatlan és reményvesztett állítás. Hogy azonban egy korszak vége felé közeledünk, és hogy egy új kor vajúdási fájdalmait éljük át – ez nem valami évezredvégi, világvégi hangulat – ez realitás. Feladatunk tehát: feltétlenül szükséges a régi krisztusi alapra felépíteni az újat. *Vetera et nova*. A halottak temessék csak halottaikat, de akik Krisztussal és Krisztusban élni akarnak, azok haladéktalanul lássanak munkához.

De óvakodnunk kell attól, hogy *illúziókba* meneküljünk. Rendkívül kété, olykor naivan magabiztos megállapítás, hogy majd a minőség pótolja az egyre inkább veszendő mennyiséget. Veszélyes és kété folyton a „kisdéd nyádra” hivatkozni. Mert amikor az emberiség milliárdokat számlál, akkor ez a „kis sereg” semmiképp sem számlálhat csupán néhány tíz- vagy százezret. A történelmi és szociológiai tapasztalás épp azt igazolja, hogy szükséges a kellő arányú, megfelelő mennyiség is ahhoz, hogy abból – a mi esetünkben Isten sajátos kegyelmével – a minőség ki-kristályosodjék. A túlon túl csekély és folyamatosan csökkenő számú papság, és az emberiség összlétszámához viszonyítva csökkenő kereszténység a lehető legnagyobb valószínűséggel csak középszerű, sőt mélyen az igények és követelmények alatti lelkipásztori, illetőleg aktív világi hívőhöz illő munkára lesz képes.

Kétségtelen, Jézus kezdetben a tizenkét apostol kis csoportjára támaszkodott. Nem feledhetjük azonban, hogy a Lélek hamarosan nagyszámú követőt és segítőt támasztott, akik hallgattak a hívó szóra és elindultak az evangéliumot terjeszteni. Ha abban reménykednénk, hogy a papság létszámának gyors csökkenése majd kiegyenlítődik a kevés, de jó minőségű pap, illetőleg világi munkássága révén, akkor *illúziókba* menekülünk. Százezret jobb, hogyha a „kisdéd nyáj” biblicista-absztrakt szemléletű kijelentés helyett szembenézünk a tényekkel, és keressük a már-már tragikus szituációból kivezető utat. Lehet-e, kell-e a jelen helyzetben más *modell*t szem előtt tartanunk, mint az egyház terjedésének kezdeti szakaszát? Aligha. Egyrészt ugyanis az akkor kinyilatkoztatott igazsággal, illetőleg az Isten Lelke által szentesített gyakorlattal találkozunk, másrészt keresztény őseink józan, reális szemléletével, akik – idegen, vagy épp ellenséges társadalmi közegben – megtapasztalták az útját-módját, *ut sermo Dei currat et clarificetur* (2Tesz 3,1).

Az őskeresztények példája

Természetesen nem sematikus és primitív biblicizmusból fakadó másolásról van szó (a történelem nem ismétlődik), hanem arról a felismerésről, mely akkor világossá vált az apostolok, a presbíterek és episzkoposzok számára, és szükséges, hogy ihlesse mai, saját korigényünkéből fakadó felismeréseinket is. A „nap terhét és hevét” hordozó, lelkipásztorokodó, katekizist tartó, evangelizáló papság egyre világosabban látja, amit keresztény őseink régen felismertek: a szolgálati papság, a dogmatikailag is pontosan körülvonalazható „ordo” viselői mellett nem lehet el-

nézni a világi hívek „királyi papsága” fölött. Mérhetetlenül nagy energiataralékok szunnyadnak még – éppen a laikusok tömegére, az elkötelezettek nagy számára gondolva – egyházunkban. Ha ezeket tudatos tervezéssel Isten országának, az evangélium örömhírének terjesztése érdekében nem mozgósítjuk, ha rezignáltnak tudomásul vesszük, hogy „ez van...”, akkor előbb-utóbb a „kisdög nyáj”-nak, a maradéknak minden ereje, lelkesedése fölmozsolódik, és csökkenő számú papságunkat is egyre fojtogatóbb, szorongó érzés keríti hatalmába. Így válik érthetővé, hogy a lehagolt légkörben sokan keresik – régi ószövetségi példákra gondolva – a bűnbakot, akire azután mindent, mindenkinek a vétékét, mulasztását rákenhetik. A kiszemeltet vagy a kiszemeltet legszívesebben száműznék, vagy hivatalából elmozdítanák, hogy azután máshol és mást keresve ezt az önpusztító kritikus munkát tovább végezhesék. S általában nem a maguk soraiból, hanem a felettük, előttük járók közül szemelik ki áldozataikat.

A problémákkal való nyílt szembenézés, a vitás kérdések őszinte megtárgyalása az első lépés a szorongások, a rossz közérzet föloldására. De lehet-e, szabad-e kimondani mindazt, ami fáj; és lehet-e, érdemes-e rámutatni arra, hogy hol bújik a bajok gyökere? Vajon a keresztyén hívő közösség nem lett-e a sok évszázados gyakorlat nyomán túlonúl félének és anonim? Vajon megvan-e a nélkülözhetetlenül szükséges kommunikáció a püspökök, a papok és a világi hívek között? És ha nem, akkor milyen más út kínálkozik, mint az, hogy kisebb körökben, csoportokban kívánják tervezni a holnapot?

Szorongás, rossz közérzet – ez jellemzi ma a világ számos helyén, hazánkban is a papság jelentős részét, de a híveket is, ha őszintén szembenéznék a jelentkező nehézségekkel, mindenekelőtt a papi létszám könnyen érzékelhető, számon tartható csökkenésével, a templomok kiüresedésével stb. A papságot ezen felül szorongó érzéssel tölti el saját elszigeteltsége, a társadalom peremére szorulása is. Ez a szorongás indokolt, hiszen a pap szolgálatának lényege, velejárója a kommunikáció, a kölcsönösség, a közvetítő, az embereket egymással összefűző feladat. Mert nemcsak elvben és általában, hanem konkrétan, egzisztenciális realitásában kell szem előtt tartanunk ezt a feladatot. Az ismételt felemlített szorongást még csak erősíti, elmélyíti, ha a pap, a lelkipásztor, a hitoktató *saját* közösségére gondol. Kiüresedő templomára, hittanósaiknak fogyatkozó számára, sőt a megkeresztelték és szentségi házasságot kötők számának csökkenésére is. Csekély vigasz, ha a fölörölt problémákat úgy igyekszünk feledtetni, hogy a Kúria reformját, vagy az egyházi törvénykönyv készülő megújítását, máskor a papi tanácsok különböző hatásfokú működését, jelesebb alkalmakkor (pl. bérmlálás, emlékünnepek) néhány ezer érdeklődő összeseregletését emlegetjük. Mindez természetesen szép és jó, de alkalmas lehet arra is, hogy ideig-óráig halogassa az alapvető változtatásokat, mindenekelőtt az élő egyházi közösségek kialakításának szükségességét.

Fiatalság, testvériség

Ha a XIX. században az egyház botrányaként a munkásvilág elvesztését jelölték meg, úgy utódaink ugyanazt a XX. századdal kapcsolatban alighanem a fiatalok lassú elfogyására fogják mondani. A fiatalok elidegenedése, eltávolodása az egyháztól – sajnos – világjelenség. Ne téveszsen meg senkit, és ne tápláljon irreális reményeket, ha akár Rómában, akár Taizében egy-egy alkalommal több tízezer fiatal gyűlik egybe. Feltételezve, hogy ezek mind elkötelezett keresztyények, értékelve a jó példát, mégiscsak feltámad bennünk a kérdés: és mi lesz a többi milliók sorsa? Vajon elkereszténytelenedik-e Európa számos népe, vajon ez a sors vár-e hazánkra? A mai fiatalág – nem kivétel ez alól a papi utánpótlás sem – egyre inkább irtózik a hatalmi fellépéstől. Ez egyik oka annak, hogy a fiatalok keresik a testvéribb, meghittebb közösségeket.

Van-e terápia, lehet-e ennek a folyamatnak *megálljt* parancsolni? Meg vagyok győződve róla, hogy igen. A helyzet javításához sokféle módszer adódhat. A lelkipásztorok és a világi hívek, a szakemberek és a felkészült hívők közös munkával sokat tehetnek. Itt és most, saját hazai egzisztenciális helyzetünket figyelembe véve, ígéretes lehetőségeket lehetne föltárni. Egyfajta – feltétlenül hibás és bűnös – alibikeresés volna, ha bárki is kijelentené: nekünk semmi sem lehetséges, mi már semmit sem tehetünk. Igenis, sok mindent tehetünk, adott kereteink és lehetőségeink még távolról sincsenek kimerítve. Sok mindent el kell végeznünk, hogy a zsákutcából visszaforduljunk. A módszerek, a hodegetikai felsorolás helyett csak egy – szerintem – lényeges tényezőt szeretnék most kiemelni. Kereszténységünk gyökereitől indulva, a szerves fejlődésre ügyelve,

azaz keresztény identitásunkat gondosan megőrizve kell az új útra lépni. Ezt pedig elsősorban a *keresztény testvériség újjáélesztésében*, újraélesztésében jelölhetjük meg.

A megjelölt út és feladattá vállalás – a keresztény testvériség elmélyítése – fontos lehet, ugyanakkor mégsem forradalmian új. Nem, mert autentikus modell áll előttünk. Modell, melynek realizálása keresztény őseink életében nem szociológusok, pasztorálteológusok elméletéből, hanem Krisztus tanításából és az apostoli egyház útmutatásából, gyakorlatából nyerte életerejét. Természetesen ez a modell nem ad konkrét recepteket napjaink egyházi élete számára, viszont kétségtelenül egészséges irányt mutat a ma nélkülözhetetlenül szükséges megújuláshoz.

Mit jelent a mi kontextusunkban a „testvériség”? Amikor meghatározást, vagy legalábbis körülírást igyekszem adni, tudatában vagyok annak, hogy többé-kevésbé szembehelyezkedem egy szemléletmóddal, mely a II. vatikáni zsinat óta meglehetősen népszerűségnek örvend. Mindjárt előljáróban megjegyezném azonban: ha egyetemes zsinat üdvtörténeti képet, modellt állít a hitek elé, ez nem jelent még kizárólagosságot. Már közhelyként hangzik, hogy a Zsinat nem kívánt definíciót adni az egyházzal, hanem annak életét, életfunkcióit kívánta szentírási képekkel körülírni. Nos, mintha egy kép, egy sajátos és meghatározónak mondható vonás – a „testvériség” – hiányoznék a zsinati képek fősorolásából. Pedig fontos, hogy egy olyan ősi keresztény értékre rámutassunk, amelynek megvalósítása az egyház egészének egyensúlyát biztosíthatná.

Az utóbbi másfél évtizedben sokat hallottunk „Isten népéről”. Szükséges is szólni róla, különösen, ha az ő- és újszövetségi távlatokat kívánjuk föltárni, ha áttekintő képet akarunk adni az egész keresztény közösség múltjáról, jelenéről és jövőjéről, a vándorló egyházzal. Hasznos a kép felhasználása akkor is, amikor az egyház hierarchikus tagozódását kívánjuk szemléltetni. Az általános közhasználatban azonban ott, ahol népről esik szó, olyan fogalmak is asszociálódnak, mint a kormányzás, a kormányzat, a vezetők, az alkotmány, a végrehajtható hatalom, az alattvalók stb. S ez már rengeteg problémát hoz magával.

Ha a keresztény ősközösség életét vizsgáljuk, elfogadhatatlan a megállapítás, hogy az önmagát mindenekelőtt és alapvetően Isten népeként értelmezte. Kétségtelen ugyan, hogy a keresztény ősközösség alkalmasint többször is Isten népének ismerte fel önmagát. Pontosabban ott és akkor jelentkezett ez a „meghatározás”, amikor a *par excellence* „Isten népével”, Izraellel való viszonyításban tekintették önmagukat. Az üdvtörténeti fázisváltás során a keresztény ősközösség többször új Izraelként, Isten igaz népeként, üdvösségtörténeti, univerzális közvetítőként tekintette magát. A kontinuitás és diszkontinuitás sajátos dialektikájával állunk itt szemben, mely az első-két-három generációnak komoly nehézséget jelentett. Végére is a zsidóságból és a pogányságból érkező első keresztények számára az őszövetségi iratok együttese még egyszerűen „az Írás” volt. Ezt olvasták, illetőleg hallották az istentiszteleteken. A meglepő nem is az, hogy az első keresztények önmagukat Isten új népeként tekintették, mely várományos a régi ígéreteknek s mely megérte azok beteljesülését. Sokkal meglepőbb az a tény, hogy ez az önértelmező definíció nem foglalt el jelentősebb helyet az őskeresztény idők híveinek életében.

‘Mindent egybevetve: ahol az apostolok, az első tanítványok saját régi hitsorsosaikkal, a zsidókkal kerültek kapcsolatba térítő-hirdető munkájuk során, ott mintegy kéznél volt, hogy az új Izraelről, Isten új népéről szóljanak. A pogányokból megtért keresztényeknél azonban ez már egyáltalán nem volt szükségszerű és kézenfekvő. A fejlődés más irányt vett.

Aki az apostoli iratokat figyelmesen olvassa, észreveheti, hogy azok feltűnően gyakran használják a *testvérek*, a *testvériség* kifejezést, amikor Krisztus tanítványairól, a hívők közösségéről van szó. E tény annyira világos, hogy igazolásával aligha kell bővebben foglalkoznunk. Az első keresztények egymás közti szokásos megszólítása: testvér és nővér. Például: köszöntsétek... Hermész és a náluk élő testvéreket (*Róm* 16,14) – ajánlom nővéreinket, Phoebét... (*Róm* 16,1) – Pál... Philemonnak... és Appia nővéreinknek (*Filem* 1,2). – Azokban a napokban Péter szólásra emelkedett a testvérek között... (*ApCsel* 1,15) – Testvérek... kérlek titeket... (*Róm* 12,1).

Szakkutatók általában állítják, hogy ez a szóhasználat magára Jézusra vezethető vissza. Simon... erősítsd meg testvéreidet (*Lk* 22,31–32). – Mária... menj most testvéreimhez (*Jn* 20,17). – Aki testvért megbotránkoztatja... (*Mt* 5,22). – Ne neveztekd egymást rabbinak... mert ti mindnyájan testvérek vagytok (*Mt* 23,8). Az ősegyházban e megszólítást az egymás közti beszédben, iratokban körülbelül a II. század közepéig használták. A II. század közepén Jusztinusnál

olvashatjuk : akkor azután az újonnan keresztelteket bevezetjük azok gyülekezetébe, akiket testvéreknek hívunk (I. Apológia 65; v. ö. Tertullianus, Bapt. 20). Később, a III. századtól, és azóta is őrzik a lassan veszendőbe menő megszólítást mint a közösségi együvé tartozás kifejezését a szerzetesrendek, illetve a szerzetesi szabályzatok.

A kifejezést: testvér, testvériség egyébként teológiailag jól értelmezi és alátámasztja a tény, hogy minden megkeresztelt tagja lett az egyház családi közösségének. Az elsőszülött testvér Krisztus mellett, vele együtt testvér és nővér az Atyának minden gyermeke, férfi és nő, püspök, pap, világi hívő egyaránt. Az őskeresztény közösség ebben a családi együvé tartozást kifejező fogalomban, képben értelmezte-látta-realizálta önmagát, a valóban testvéri Krisztus-közösséget.

Az alapközösségek szerepe

Pál, amikor Puteoliban partot ért, társaival együtt örvendett, hogy ott nagyszámú testvért talál, akik azután vendégül is látták őket (ApCsel 28,15–16). És bármerre is utazott az akkori világ kereszténye, mindenütt testvéri közösség tagjaként fogadták be azok, akik ugyancsak testvéreként éltek, akik ugyanazt a hitet, evangéliumot vallották és hirdették. Ha keresztény életünkben a testvériség fogalma, a testvéri közösség megélése lényeges – márpedig kinyilatkoztatott szövegek alapján valóban az –, akkor lényegesnek, az egyházi megújulást meghatározóan fontosnak kell tartanunk, hogy napjaink keresztényei, elsősorban a fiatalok mintegy újra felfedezzék ezt az ősi egyházi szemléletet és kialakítsák az annak szellemében megélt keresztény életstílust. Aligha véletlen, hogy a bibliamozgalom (mely mintegy 60 évre mutat vissza) olyan élő gyümölcsöt termelt, melyet ma szokásos kifejezéssel *communauté de base*-ként, *Basis-Gemeinschaft*-ként, kiscsoportként, és még egyéb kifejezésekkel tartanak nyilván. Ez volt valaha, keresztény őseink életében is, és ez lesz újra természetes helye, közege a keresztény testvériség megélésének. Naiv elképzelés lenne, ha azt tartanók: megeleghetünk a Krisztus-test, vagy az Isten népe képekkel, azok teológiai, lelkipásztori fölhasználásával úgy, hogy lemondunk a keresztény testvériségnek, a testvérek szeretetközösségének életünkbe való átültetéséről, illetőleg a gondolat és az életstílus felélesztéséről. Nem ok nélkül látják egyre többen – pápák, püspökök, világiai – az egyházi élet megújulásának egyik kulcsát a bázisközösségek közvetítő, erjesztő kovászoként ható szerepében.

Úgy vélem, felesleges hangoztatni, hogy ezek a testvéri szellemben fogant és a szeretet gyakorlata által éltetett kisközösségek nem szakadhatnak ki a nagyobb, az össztestvéri közösségből, és nem hagyhatják el pásztoraikat. Ugyanakkor azonban gondoljunk Krisztus szavára: ha egyesek mégis így tennének, ha csak egy is erre az útra térne, a jó pásztoroknak, a pásztoroknak keresniük kell és vissza kell hozniuk őket a téves ösvényről a helyes útra.

Végső soron ezek a testvéri alapközösségek olyan élő sejtek, melyek a keresztény örökséget tanúságtévő módon és alkotó erővel, alkotó fantáziával teszik magukévá. Ennek értéke nagy jelentőségű, mert férfiak és nők – köztük természetesen papok is – testvérük arcán felismerik Krisztus képét, aki valósággal – ahogy ő maga mondta – köztük van, velük van, hiszen az ő megváltó erejében, szeretetében, a krisztushitben ismerik fel testvéri együvé tartozásukat.

Mindez nem új felismerés, krisztusi szavakra és őskeresztény gyakorlatra épül. A nagy kérdés, amely egyre égetőbben követeli a hiteles választ: vajon a papság számának sajnálatos és szomorú csökkenésével a keresztény alapközösségeknek megfelelő és megillető szerepet juttattunk-e és juttatunk-e egyházunkban. Félreértés ne essék: nem lehet ez valamiféle modern „katakomba-romantika” (ha egyáltalán szabad a két fogalmat így egymás mellé állítani), hanem a *felelős pásztorok által felismert és ősi keresztény modellt értékelő*, a keresztény életet erősítő törekvés.

Ne feledjük: az értéket, így a keresztény alapértéket is csak akkor tudjuk egyetemes voltunkban állítani, elfogadni és hirdetni, ha azokat előbb mi is magunkévá tettük a kisebb testvéri közösségekben, természetes és természetfölötti vonatkozásaiban egyaránt. Ha ez az alapvető tapasztalás, élmény hiányzik az egyház tagjaiból, akkor az univerzális kiterjeszkedési ambíciók talajtalannak maradnak. Azt a kérdést most ne érintsük, hogy milyen mértékben vezethet mindez bizonyos elkülönülésre, szeparatizmusra. Olyan elkülönülésre, mely már nem igényli püspökök és papok jelenlétét, sőt azokat elutasítva, esetleg az egyház élő testéből való kiszakadást eredményezhetné. A szektásodás útja, az erőket fölaprózó, szembeállító veszély, sajnos, realitás. De arról sem feledkezhetünk el: mi van, mi lesz ott és akkor, ahol a papság (számának fokozódó csök-

kenése miatt) képtelen közvetlen kapcsolatokat tartani a szaporodó kisebb testvéri közösségekkel? Mert ez az érem másik odala.

Közeledni egymáshoz

Az egyházi struktúrák új történelmi átalakuláson mentek keresztül. Egy ideig klerikusokról és laikusokról szoltunk (sajátos módon az utóbbiakat „hivőknek” is mondtuk, mintha a klerikusok nem lennének azok). Később Krisztus misztikus testéről, majd Isten népéről hallunk egyre többet. Vajon szabad-e, szükséges-e, hogy elfeledjük: kezdetben nem így volt. És anélkül, hogy az egyháznak Krisztus által megadott alapstruktúráján a legkisebb csorba is esnék, ma is lehetne úgy, mint keresztény őseink idején: püspökök, papok, világiak *élő testvéri közösségben* élhetnének. Tudjuk jól, a történelem kerekét nem lehet visszaforgatni. Ez kétségtelen; de amiről szó van, az nem *csak* emberi történelem, hanem megélt krisztushitből fakadó, valódi keresztény testvériségtudatból újjáébredő élet.

Abból a reális, ma mindannyiunk által észlelt, sőt többé-kevésbé személyesen is megtapasztalt rossz közérzetből indultunk ki, amely a papság körében – beleértve a szerzetespapságot is – a szemináriumi nevelők, tanárok körében sem ismeretlen, és amelyet a világi hívők is tapasztalnak. Megállapíthatjuk: ennek a szorongásnak, rossz érzésnek egyik oka – és úgy vélem, nem jelentéktelen oka – az, hogy a keresztény hívők, az egyház tagjai (és most elsősorban nem a papokra gondolok) egyre jobban az anonimitás tengerébe süllyednek. Údvtörténetünk jelen fázisa kedvező arra, hogy a világi hívek ráébredjenek: megkeresztelt mivoltukból fakadóan, felelősségtudatból vállalt keresztény testvéri közösségekbe kell integrálódniuk. Ugyanakkor ez az ébredéssel járó fázis arra is alkalmas lehet, hogy a hívő nép és a papság – felretéve minden klerikalizmusból fakadó hatalmi komplexust – újra közelebb kerüljön egymáshoz, püspökeihez és újra testvériként ismerje egymást. Ha Jézus Krisztust testvérként szabad, sőt kell tekintenünk, akkor ennek pap, hívő, püspök testvéri kapcsolatában is így kell lennie.

Feltehetjük a jogos *kérdést*: vajon a papság számának csökkenése, az utánpótlás hanyatlása nyomán érzett szorongás nem annak a másik, régi rossz közérzetnek és szorongásnak a *következménye*, melyet „az anonim világi hívő” évszázadok óta megélt egyházunkban? A kérdésre nem lehet kizárólagos és egyértelmű igennel válaszolni, de ugyanígy nem mernék határozott nemmel felelni sem. És talán az sem véletlen, és aligha a Gondviselés ellenére történik, hogy a nők helyzetét egyházunkban lassan kezdik felértékelni. Végső soron itt a keresztény közösség belső dinamikájának emberi, ugyanakkor természetfölötti egyensúlyának helyreállításáról van szó.

Ha a keresztények, papok és világiak egyaránt és együtt ezt a sajátos identitásukat meghatározó *testvértudatot és -élményt* kellőképp nem mélyítik el, akkor egyházunkban a szorongást, a rossz közérzetet előbb-utóbb a *tartós krízisszituáció* fogja fölvaltani.

Nem az egyre nagyobb, sokezres létszámú, esetleg jól körülhatárolt plébániák léte, vagy szükség adta legitimitása ellen szólunk. Csupán az ezrek és ezrek által igényelt, pozitív követelményeknek adunk kifejezést: a pap és a világi hívő együtt élje át, hogy nem egy tekintélyes számú tömegnek esetleg a periférián élő, adminisztratív, bürokratikus módon nyilvánartott, anonim tagja, hanem valóban „valaki”. Megbecsült személy a testvéri közösségek nagy családjában, mely kisebb családi közösségekből áll.

A szükséges szemléletváltozás és gyakorlat természetesen nem fog magától létrejönni. A konkrét feltételeket nekünk kell megteremtünk. A feladatokat nekünk, a ma élőknek, a holnap felé igyekvőknek kell elvégeznünk. Nem egy-egy jó szándékú, utópisztikus álmokat kergető papnak vagy világinak, hanem – *az adott kereteket és lehetőségeket kitöltő, határozott pasztorális program szerint működő helyi egyháznak* – püspököknek, papoknak és világi hívőknek együtt.

A történelem olyan órájában, amikor az emberiség nagy családjában világszerte erősödik az igény arra, hogy „testvérré legyen minden nemzet, minden ember”, amikor világszerte fokozódik – az egyházon kívül is – az igény, hogy az emberek kisebb, áttekinthetőbb, testvéribb közösségekhez tartozzanak, akkor szinte elképzelhetetlen, hogy ezt az ősi keresztény örökséget mi, az egyház tagjai ne kamatoztatnánk, vagy ha szükséges, ne élesztenénk újjá. Olyan nehéz lenne ez? Talán mégsem. Hisz mindannyian, papok és világiak, ugyanarra a reményre születtünk, mindannyian az Atya gyermekei és az elsőszülött Jézus Krisztus testvérei vagyunk. Azé a Krisztusé,

aki szegény ember volt, nem akart semmit birtokolni, hatalomra sem kívánt kerülni; aki szembe-
szegült a hatalom kísértésével. Tele volt szeretettel, és életét adta az emberekért. – De most te-
gyük föl a kérdést: hol található Európában ez a keresztény, krisztusi szellem? Ki ébreszti fel
csodálatunkat? Megcsodáljuk-e a szegényeket és az önfeláldozókat? Azokat, akik szeretnek, és
felébrednek-e csodálatunkat, akik szeretetből testvérré válnak; akik mindenkit, kiváltképp hit-
sorsosaikat (*domestici fidei*) testvérként fogadják el?

Ne feledjük: a világ, amelyben élünk, a körülöttünk élő embertömegek csak azt fogadják el,
amit maguk is látnak, tapasztalnak. És mit láthatnak ma? Nemcsak a megosztott kereszténye-
ket, hanem az egymástól eltávolodó, szétszakadó, az egymástól elidegenedő keresztényeket is.
Ha ennek ellenkezőjéről: az egymáshoz közeledésről, a szeretetben fogant testvériségről, azaz Jé-
zus szeretetéről nem teszünk világunkban tanúságot – hitelünket fogjuk veszíteni.

SZEPESI JÓZSEF VERSEI

Rőzsessedő

*Kötél-övében fejsze lóg
rövid nyelvű, kecses,
borotvaéles gally-faló,
s a vállán – mondd, mi ez? –*

*karcsú, hosszú karót cipel,
a végén vaskampó;
hintázik lágyan fel, le, fel
e bűvös ringató.*

*S amint megáll, im felszökik
fürgén e furcsaság
lombok közé, hol úgy tűnik
legtöbb a száraz ág.*

*Kicsit matat, majd hirtelen
recsegve – ej no, ládd! –
vergődő zsákmány szemtelen
markában egy faág.*

Valahol várnak engem

*Valahol várnak engem
szomorú valakik,
és meg kell majd ölelnem
valakit, valakit.*

*Várnak valahol engem
ágrólszakadt árnyak,
és el kell majd temetnem
egy árnyat, egy árnyat.*

*Valahol várnak, régen
elsíratott álmok,
és fel kell majd idéznem
egy álmat, egy álmat.*

*Várnak valahol engem,
jaj, kallódó szívek,
és meg kell majd sebezmem
egy szívet, egy szívet.*

*Valahol hűvös csendben
vár lázas alkalom,
kigyúlni bús szemekben
egy napon, egy napon.*

VARGHA KÁLMÁN

ÁLOM EGY KÖNYVTÁRRÓL

Áprily Lajos vallomásai és tanulmányai

1 „Tiszta ember és tiszta költő – így jellemezném Áprily Lajos egyéniségét és költészetét, ha egyetlen szóval kellene beérnem... Önmagáról keveset beszél, költői szemérem dolgában Arannyal rokon” – írta Benedek Marcell 1959-ben, a költő verseinek *Ábel füstje* című kötetét méltató tanulmányában. Az önmagáról ritkán szóló költő prózai vallomásaiból, nyilatkozataiból, műhelytanulmányaiból, kritikáiból a közelmúltban *Álom egy könyvtárról* címmel értékes gyűjtemény¹ jelent meg, amelyet irodalmi hagyatékának feldolgozója, *Ugrin Aranka* állított össze.

Áprily költői egyéniségét elemezve Benedek Marcell azt is megjegyzi, hogy „amit életéről megtudunk, azt is a szülőföld, Enyed, az édesanya, a feleség, a gyermekek, az unoka képében látjuk tükröződni”. Így vagyunk irodalmi vallomásaival is. Személyes vonatkozások közlésével azokban az írásaiban bánt a legfukarabban, amelyek műfajukat illetően *önvallomások*, zárkózottsága viszont akkor oldódott fel, ha *más költő* műhelyébe nyert bepillantást, ha arról számolt be, milyen következtetésekre jutott *A vén cigány* eredeti fogalmazványának kéziratát tanulmányozva, hogy Ady első kötete szerkezeti, ritmikai, képpalkotó sajátosságainak elemzése során miként vált számára világossá a költő jelképrendszerének kialakulása, hogy az *Anyegin* fordítása közben miként tárultak fel előtte Puskin versalkotó módszerének titkai. Szellemi alkatáról, életszemléletéről, ízléséről, irodalmi élményeiről, esztétikai elveiről többet árulnak el a maga dolgait érintő szűkszavú önvallomásainál Szenci Molnár Alberttel, Bajzával, Petőfivel, Jókaiival, továbbá erdélyi író társaival, Kós Károllyal, Kuncz Aladárral, Reményik Sándorral, Tamási Áronnal, Dsida Jenővel, valamint Gogollal, Turgenyevvel foglalkozó írásai.

Nem tartozott kora bravúros esszéistái közé, akik a művészi próza rangjára emelték az értekezést, akiknek érvelése vagy személyiségük varázsa akkor is magával ragad, ha nem értünk velük mindenben egyet. Pedig az esszéiben fölvetett problémák legszemélyesebb ügyei voltak. Erre nemcsak a saját életével, pályájával, belső dolgaival összefüggő személyes vonatkozások utalnak, amelyek, ha rejtetten is, átszövik értekezéseit, hanem a szívós makacosság, ahogy a képzeletet foglalkoztató problémákhoz újra és újra visszatér.

Ezek közül számára a legfontosabb kérdés a *költészet és a betegség* kölcsönhatásának tisztázása volt. A századforduló esszéistái is sokat foglalkoztak ezzel a problémával. Ady, Cholnoky Viktor, Csáth Géza, Kosztolányi Dezső hajlott arra a felfogásra, hogy a kivételes alkotói tehetőség csak betegséggel vagy pusztító szenvedéllyel megvert egyénekben fejlődhet ki. Áprily természetétől, gondolkodásmódjától, erkölcsi felfogásától távol állt minden ilyenfajta elképzelés, ő saját válságainak tapasztalatai alapján inkább arra keresett feleletet, hogy a költői alkotó munka miként válhat a lelki gyógyulás eszközávé.

Verseiből tudjuk, milyen nagy szüksége volt arra, hogy „kiírja” magából a rosszat, leküzdje rontó démonait. A lelki gyötrelmek állomásait előbb ismerte meg, mint a versírás mesterfogásait. Életrajzírója, *Győri János* is utal arra, hogy Áprily világát már fiatalon beárnyékolta korának megrendítő eseményei, az első világháború nyomasztó éveinek szorongásai. „S ez a neurastheniás alkatú fiatalember – írja Győri² – olyan felfokozott érzékenységgel éli át a megrázkódtatást, a pusztulás és az értelmetlen halál felmérhetetlen arányú drámáját, hogy egész életére eljegyzzi magát a szomorúsággal és a tragikus életérzéssel.”

Áprily Lajos halálának 15. évfordulója alkalmából – 1967. augusztus 6-án – közöljük a nagy költő tanulmányírói tevékenységét elemző esszét, és adjuk ki Benedek Marcellel folyó irodalmi vonatkozású levelezésének néhány értékes darabját. (A szerk.)

Az 1921-ből származó, *A produktív fájdalom* című esszéjében Byron, Leopardi, Arany, Madách, Vajda, Reviczky, Ady lírájával kapcsolatban azt vizsgálja, hogy a fájdalom miként válik teremtő erővé, a leküzdhetetlennek látszó szenvedés miként terelődik a művészi tárgyasodás útjára. Arra az eredményre jut, hogy az alkotó természetének megfelelően a fájdalom szorító kínjából éppúgy válhat könnyes szentimentalizmus, mint elégikus panasz, cinikus gúnyolódás vagy rajongó természetszeretet.

Ha egész más alapról indul is ki, mint a századforduló esszéistái, akik a betegséget a tehetség legfontosabb előfeltételének tartották, ő is eljut ahhoz a következtetéshez, hogy ha a költőt alkotó munkája kigyógyíthatja lelki bajaiból, akkor a szenvedés és a fájdalom úgy is felfogható, mint a művészi teremtő erő kifogyhatatlan forrása.

Azt, hogy művészetemléket milyen elemévé vált a fájdalom produktív hatásáról vallott felfogása, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy húsz évvel később még mindig foglalkoztatja a probléma, és Reményik Sándorról rajzolt portréjában a fájdalom szerepét elemző esszéjének alap gondolatát fejleszti tovább: Mintha most talált volna elméletéhez megfelelő modellt, illetve kísérleti alanyt. Azt fejtegeti *A megváltó vers* című tanulmányában, hogy „a meghasonlással küzdő” költő, az „egyensúlykereső etikus ember”, aki az Arany Jánosénál is mélyebb ifjúkori válságok szenvedésein ment át, attól kezdve, hogy életét a versírással kötötte össze, miként szabadult meg fokozatosan alkata, természete, idegrendszere passzivitásra készítő hajlamaitól és nyomasztó szorongásaitól.

Reményik Sándor istenes költészetének forrását is a költő „szenvedő létében” véli megtalálni. Meggyőződése szerint a szorongó alkatú ember számára csak az őszinte önvallomással megszerzhető feloldódás adhat teljes nyugalmat. Márpedig Reményik Sándor esetében ennek legmegfelelőbb módja az Istennel való „beszélgetés”, a költő *istenes verseiben realizálódó* lírai kommunikáció, amely a szenvedő lelket kiszabadíthatja a „szégyenkezés gátlásaiból”. Babbitól kölcsönözve a kifejezést, azt mondhatjuk, hogy Áprily egy bizonyos *psychoanalízis christiana* gyakorlásában látta a költő lelki gyógyulásának legbiztosabb előfeltételét. „Nem a hinni akarásból születő 'hitetlen-hivés' ihleti ezeket a verseket – írja Reményik istenes költeményeiről –, hanem a magányosan szenvedő lélek örök honvágya a vallomástevés békessége után.”

A korai halál nagyon is reális előérzetében alkotó *Dsida Jenő* sorsával kapcsolatban más öszszefüggésben világítja meg betegség és költészet, fájdalom és teremtő erő kölcsönhatását. Azt vizsgálja, hogy a versírás miként jelentett a költő számára *önvédelmet* „az életébe betört nyomasztó és ijesztő” valósággal szemben. Szenci Molnár Albert hányatott életsorsát vázolván a *bel-ső hontalanság* tüneteire figyel fel, arra, hogy a költő Erdélyből nyugati polgárvárosokba, híres egyetemek humánus környezetébe vágyott, majd messze földre jutva, Erdély után sóvárgott. A kérdés – Áprily visszatérő problémája – Szenci Molnárról szóló tanulmányában olyan változtatban nyer megfogalmazást, hogy miként tudta a zsoldárfordító a kettős honvágy állandósult rossz közérzetét műfordítói munkájának áldozatos aszkézisében feloldani.

A teremtő erővé váló fájdalom *átváltozásának* misztériumát szeretné megérteni és átélni Vörösmarty egyik utolsó lírai megnyilatkozásával kapcsolatban is. *A vén cigány* eredeti fogalmazványát vizsgálva arra keres választ, hogy a „mámoros nagy emberi fájdalom” miként tudta még egyszer működésbe hozni „a meglazult idegrendszerű, látomásokban élő” költő, „a leglázasabb szenvedésű”, „összeomló életű” Vörösmarty versalkotó tevékenységét. Meg szeretné ismerni a folyamatot, hogy a „lázfoltokban” égő víziókból, „ritmikai körvonalakban jelentkező” kaotikus képzetektől miként született meg a páratlan remekmű, „a legforróbb magyar lírai alkotás”.

A probléma magja, amely a legjobban izgatta, a fájdalom teremtő erővé alakulásának folyamata persze továbbra is titok marad számára (fiziológiai és lélektani folyamatok kölcsönhatásáról ma sem tudunk sokkal többet), az eredeti verskézirat szövegváltozatainak alapos elemzése révén viszont nagyon fontos alkotáslélektani következtetésekre jut, amelyek közvetve a vers értelmezésének, értékelésének a kérdését is érintik.

De hát mi lehetett még egyáltalán vitás vagy magyarázatra szoruló az egyik leghíresebb tizenkilencedik századi költeményünkkel kapcsolatban, amely hosszú évtizedek óta az iskolai iroda-

lomoktatásnak éppúgy tárgya, mint ahogy előadóművészek is gyakran tüzték és tűzik műsoraikra?

Bármennyire is meglepő, mint azt már Komlós Aladár három évtizeddel ezelőtt megjelent, *A félreértett Vén cigány*³ című tanulmánya is meggyőzően dokumentálja, a magyar kritika és irodalomtörténetírás sem a költemény értékelésében, sem értelmezésében nem volt egységes. „Én Vörösmarty e költeményét nem tartom valami kitűnőnek s legkevésbé oly remeknek, mint ön” – írja Gyula Pál⁴, válaszolva Egressy Gábor egyik nyilatkozatára. Szerinte a „költemény első versszaka kitűnő szép, a másodikban már kiesik a költő az alaphangulatból, több helyt dagályba csap”. Ha Gyulai csak az első versszakra volt fogékony, az epikus-reális-filozofikus hangütésre, a második strófától viszont törést lát, az csak azzal magyarázható, hogy nem tudott mit kezdeni a költeményben kifejeződő lázas önkívülettel, romantikus lángolással, a kétségbeesés pátoszával, a fájdalom rapszodikus kitörésével. De hát akkor mit fogott fel egyáltalán *A vén cigány*-ból?

Fordulat csak a huszadik század elején következik be, a *Nyugat* munkatársainak esszéiben. Ők tudatosítják először, hogy *A vén cigány* a magyar líra egyik remekműve, de ők elsősorban saját koruk ellentététől szaggatott, diszharmóniák közt vergődő lelkiállapotának előképét látják benne, és az irracionálizmussal rokonszenvező elveiknek megfelelően a vers legnagyobb értékének állítólagos érthetetlenségét, illogikus voltát tartják. Schöpflin Aladár 1908-ban megjelent *A két Vörösmarty* című tanulmányában azt írja⁵, hogy *A vén cigány* költője „lázban ég, izgatottan, tétovázva beszél, a gondolat és a szó nem simul össze olyan pontosan, mint valaha. . . A szavak minduntalan el akarnak szakadni a gondolattól, eltávolodnak tőle, meg visszaesnek bele, a szimbólumok idegesen torlódnak egymásra, kisiklatják egymást helyükből. . . A költő nem áll rajta kívül, fölötte, nem vezeti higgadt, tudatos művészettel vonalait. . . hanem csak úgy nyersen, ahogy lelkéből kifakadt, veti elénk, s vele élénk veti egész lelkét.” Babits 1911-es, emlékezetes Vörösmarty-esszéjében még szélsőségesebb következtetéseket von le. „Egy örült verse – írja⁶ *A vén cigány*-ról. – A logika kapcsolata elszakadt. A képzetek rendetlen és rengeteg káoszban űzik egymást. A költő agyában megrendült a velő. . . Ez egy örült képzetkapcsolása. Ez a vers, egy örült verse. De ez szent örültség. Az örült látománya szent látomány.” Szerb Antal 1934-ben megjelent irodalomtörténetében⁷ azt fejtegeti az utolsó versek Vörösmartyjával kapcsolatban, hogy „a lelki betegség, amely elemészti, ugyanakkor felszabadítja a ráció minden korlátja alól, és mint az elborult elméjű Hölderlin, neki is sikerülnek sorok, sőt költemények, amelyek már értelmén túli dolgokról beszélnek, amelyeket nem is értünk talán egészen, de érezzük bennük a megközelíthetetlen távolok borzongását. . .”

Áprily tanulmánya, amelyet *A vén cigány műhelyében* címmel, 1939 decemberében a székesfehérvári Vörösmarty-ünnepélyen olvasott fel, bevezető soraiiban elismeréssel szól Babits beleérző tehetségéről, de amit a továbbiakban kifejt, szöges ellentétben áll mindazzal, amit a nyugatosok a költeménnyel kapcsolatban lélektani, alkotáslélektani vonatkozásban valaha is leírtak. Nem beszél a ráció korlátjai alól való felszabadulásról, értelmén túli dolgokról, szent örületről. Esszéjének kulcsszavai egészen más fogalmak, ő a *művészi ellenőrző erő* és a *dramaturgiai fokozás szerepét* látja a legfontosabbnak Vörösmarty költeményének keletkezésével kapcsolatban. A zseniális téboly révült ösztönösségével szemben az önkontrollt és a tudatos stilizálást hangsúlyozza.

A Vörösmarty-filológia történetében Áprily vállalkozott elsőként *A vén cigány* eredeti kéziratán található javítások, módosítások, változtatások alapos elemzésére és a költemény keletkezésének rekonstrukciójára.

Miben összegezhető legfontosabb észrevételei?

Nagy jelentőséget tulajdonít a költőben ösztönösen meglévő *zenei-ritmikai indítékok* versteremtő szerepének és ezek elsőségét hangsúlyozza a költő tartalmi-logikai jellegű közlésigényével szemben. Szerinte Vörösmarty addig javít, addig cserél ki sorokat, félsorokat, kifejezéseket, amíg a legtökéletesebben meg nem valósul a benne élő, benne lüktető zenei-ritmikai alapélmény, a születő vers ritmikai programja. A zenei ideál megvalósulása során számos tartalmi, gondolati, logikai elem is kicserélődik, a lazább, erőtlenebb, kevésbé célba találó kifejezések helyére pontosabb, érzékletesebb, plasztikusabb változatok kerülnek. Minél jobban közeledik egy-egy sor a

vers zenei-ritmikai eszményének tökéletes megvalósulásához, a szavak kifejező értéke – Áprily megfogalmazását használva – *dramaturgiai ereje* is egyre magasabb fokot ér el.

Áprily textológiai rétegfelvételeiből világosan kiderül, hogy *A vén cigány* legjellegzetesebb, legerősebb motívumai, mérsz képei, megdöbbentő képzetársításai, a költő nagyon is tudatos, fozozó, sűrítő, tömörítő törekvésének remek találatai többnyire a versalkotás folyamatának későbbi, fejlettebb szakaszában öltöttek formát és nyerték el végleges helyüket a vers struktúrájában. A költemény elvont elemei, az abszurd határát súroló metaforái, lázfoltszerű látomásai, amelyeket Vörösmarty nyugatos méltatói szívesen tekintettek a „szent örület” termékeinek, nem azért *maradtak bent* a szövegben, mert a beteg idegzetű, megfáradt költőnek nem volt már ereje feldolgozni, megszelídíteni, racionalizálni őket, hanem azért *kerültek* tudatosan a versbe, mert a költő reménytelenséggel, kétségbeeséssel küszködő, meghasonlással viaskodó *lelkiállapotát*, a megőrülés rémével folytatott harcát, valamint kora közhangulatát, *nemzeti közérzetét* általuk tudta teljes intenzitással kifejezni és érzékeltetni. Míg – Áprily megfigyelése szerint – Vörösmarty más verseiben inkább visszafogja a pátozt, mérsékeli a képek torlódo áradatát, addig *A vén cigány*-ban „csak emelés van és tömörülés; növekedés erőben, hangban, színben, látomásban, lázban”.

Az 1939-ben elhangzott előadás fordulatot hozhatott volna *A vén cigány* értelmezésében, de Áprily nem gondolt tanulmánya közreadására, talán föl sem mérte, hogy megfigyelései, alkotás-életani elemzéseik mennyiben adnak új szempontokat Vörösmarty egyik utolsó remekének megvilágításához és értékeléséhez.

2 | A nagyenyedi Bethlen Kollégium által rendezett Szabad Líceum keretében 1917-ben Adyról elhangzott előadásának szövege szintén csak kéziratoss hagyatékában maradt fenn.

Vonzóan őszinte vallomás ez az írása arról, hogy Ady verseivel kapcsolatos idegenkedéseinek és elragadtatásainak izgalmas egyensúlyjátékai után, megszabadulva Farkas Imre könnyű és Reviczky világfájdalmas szentimentalizmusának és mindkét költő „csengő-bongó jambus-sorainak” varázsától, miként vált 1908-tól kezdve fogékonyrá Ady lírájára.

„Ady táborában, a nyugatosok körében – írja *Ugrin Aranka*⁸ – nem volt ritka jelenség, hogy a költő hívei önvallomás formájában nyilatkoztak arról, hogy az Ady lírájával való találkozás milyen élményt jelent számukra, hogy milyen megrendülést váltott ki belőlük az Ady-költészet... Áprily Lajos vallomásában azonban nem erről van szó! Megnyilatkozása az utókor számára éppen azért páratlan értékű dokumentum, mert pontosan rekonstruálja az egész szemléleti és izlésbeli átalakulást, amely benne az első Ady-élmények után lassú fejlődési folyamatként végbe ment...”

Más szóval: Áprily vallomásában az a legérdekesebb, hogy továbbra is a *Nyugat* bástyáin kívül maradva, a nyugatosok szövetségét nem keresve válik pusztán meggyőződésére és izlésére hallgatva Ady lírájának védőjévé és értő magyarázójává olyan időben, amikor a konzervatív tábor még a legvaskosabb és legképtelenebb vádakkal illeti Adyt és a nyugatosok költészetét. Ady melletti állásfoglalása az önmagával is vitázó, régebbi önmagát sem kímélő megközelítési módjával válik meggyőzővé, és segíti az életmű teljesebb megértését és befogadását azok számára is, akiket egyszerre vonzott is, taszított is a modern költészet. Tisztánlátásának, fogékonyságának, szellemi függetlenségének jele, hogy az Ady körüli viták legfontosabb kérdéseit ragadja meg, tömör, szellemes okfejtésekkel érvénytelenítve a konzervatív kritikusok vádjait és elmarasztalásait.

Érthetően volna Ady költésze, ahogy a konzervatív bírálók állítják? „Minden ilyen érthetlenség relatív, s elsősorban a mű és az olvasó viszonyától függ” – vallja Áprily, általános érvényvel, minden hasonló vitás kérdésre alkalmazható módon. Hazafiatlanságot, kozmopolitizmust árasztának a költő sorai? Ady magyarsága – fejtegeti a vádaskodókkal szemben – „az a magyarság, amely ellen minden időkben leginkább tiltakoztunk: a fáját nem becéző, a nem hizelgő, hanem a kritikai magyarság. Az ilyen persze negatív irányúnak látszik, de annál inkább szükség van rá, minél inkább hiányzik a fajban az önismeret és az önbírálat képessége, amely általá-

ban nekünk nem szokott erényünk lenni.” Azzal a váddal is foglalkozik, amely szerint Ady francia dekadenseket utánzó költő. Ennek alapján, hogy Ady sokat tanult Verlaine-től, Baudelaire-től, nem volna helyes elfinomodottnak, passzívnak, betegesnek, „dekadensnek” minősíteni – magyarázza Áprily –, mert „stílusában inkább az erő tradícióit keresi: a Bibliát vagy Pázmányt és a kuruc költészetet”. Ami pedig a nyugatosság kérdését illeti, azzal kapcsolatban arra emlékeztet, „hogy az egész magyar irodalom nyugatos irodalom, hiszen a keresztyénség felvétele óta minden szellemi áramlatot nyugatról kaptunk, és úgy töltöttük meg a magunk szellemi tartalmával. Ha nem lett volna nyugatos az irodalmunk, bátran elmondhatjuk, hogy nem is lenne magyar.”

Ady-élménye, amelyet *A Halál lovai* borzongató misztikumának átérzése tudatosított benne, állandóan fejlődött, gazdagodott, eleven alakító erőként hatott egyéniségére. Ennek legvilágosabb jele, hogy előadásában már az Ady-líra legújabb változataival, „a magyar vért sirató jere-miádkokkal” is behatóan foglalkozik, érzelmileg és morálisan azonosulva a háborúval szembe forduló, a pusztulás látványától eliszonyodó költő tragikus intelmeivel és próféciáival. „Nem tudott lelkesedni a háborúért, mert a kultúráért tudott lelkesedni – írja Adyról. – S ha a mai általános hangulatot megfigyeljük, azt hiszem, nem ő közeledett a mi háború eleji álláspontunkhoz, hanem akaratlanul mi az övéhez.”

Egyértelmű állásfoglalása azért is érdekes, mert bár nagyon fiatalon (huszonegy éves korában!) életének nagy eseménye volt az Ady lírájával való találkozás, költészetét nem határozta meg ez az élmény. Képkalkító módszerében nem nehéz felfedezni Ady szimbolizmusának hatását, de életérzésben, szemléletben, formanyelvben végig megmaradt különállása a század első évtizedeinek lírai forradalmától. Mindaz, amit 1963-ban egyik nyilatkozatában azokról az inspirációkról mondott, amelyek fiatal korában érték, teljesen reális önismeretre valló megnyilatkozás, mert minden megállapítását költészete igazolja. „A mohón felszívott Petőfi-hatások után Reviczky édes mélabúja ejtett rabul. Első nyomdafestéket látott verseim . . . erről a hatásról árulkodik . . . De jött a kor lírai forradalma: Ady és a holnaposok két nagyváradi kötete. Utánzó nem lettem, de nem kerülhettem el hatásukat. Tanárom kedvetlenül fogadta újabb verseimet (konzervatív irodalmi felfogású volt), s rövid bírálata egy időre elhallgattatott. Pedig nem is Ady-hatásokat éreztettek ezek a versek, inkább Dutka Ákos és Juhász Gyula hatott akkor rám.”

Négy évvel nagyenyedi előadása után újra Adyval foglalkozik. 1921-ben jelenik meg a marosvásárhelyi *Zord időben Ady Endre első verseskötete* című tanulmánya. Mi kelthette fel érdeklődését az 1899-ben kiadott *Versek* iránt, amelyben még inkább csak sorok, fordulatok, versrészek jelzik a későbbi érett líra ígérését?

Jelek szerint a költészet korszakváltásának kérdése foglalkoztatta elsősorban, nevezetesen az, hogy Vajda János, Reviczky Gyula, Endrődi Sándor, Ábrányi Emil és Kiss József lírájához viszonyítva miben és mennyiben jelentett fordulatot a fiatal Ady jelentkezése. Ő az első, aki a legkorábbi Ady-kötet verseit a teljes életmű egészével szembebesíti. Azt elemzi, hogy a századvégi költészet hangulati közhelyeit ismételtető fiatal Ady verseinek szövetén miként ütköznek ki az *Új versek*-ben, a *Vér és arany*-ban, *Az Illés szekerén*-ben beteljesülő költői forradalom csalhatatlan stigmái, hogy szakítva a Reviczky-féle költészet jambikus „szírenmuzsikájával”, miként szabaddítja fel magában „a trocheusok és a szabad ütemek disszonanciája” révén „forradalmas lelke bátor és zordon” *zeneiségét*, hogy képeinek, kifejezéseinek sűrítésével, tömörítésével miként alakítja ki *szimbolista* formanyelvét.

Az Ady költészetére jellemző szavak, kifejezések, nyelvi fordulatok, tartalmi elemek korai előfordulásának jelentőségét nem értékeli túl, tisztában van azzal, hogy ugyanannak a szónak stílárius súlyát és értékét mindig a funkció határozza meg, amelyet a kifejezés az adott szöveggörnyezetben betölt. „Vérbeli Ady-témák, helyzetek, ős-akcentusok elődei, ha egyszerű köntösben és fiatalos tapogatózással is, elég sűrűn felöltlenek – fejtegeti Áprily. – A fő különbség az első és a későbbi megjelenés között a *tragikus alapszín*, amely az Ady-versek nagy részének már az *Új versek*-től kezdve fő jellemvonásává lett, mióta a Halál megszűnt számára általános melankolikus hangulat lenni, mióta a halál finom remegésű idegei számára végzetes mélységű, élmény-erejű, mindennapos előérzetté súlyosodott.”

Tanulmánya bevezetőjében arról ír Áprily, hogy a sok izgató Ady-kérdés között talán nagyon is szerény feladat az első kötet szókészletének, kifejezéseinek, szókapcsolatainak, fordulatainak elemzésével foglalkozni, de – vitába szállva megjegyzésével – inkább azt kérdezhetjük, van-e érdekesebb, nyugtalanítóbb feladat a filológus számára annak tisztázásánál, hogy miként születtek, miként nyerték formájukat az első *igazi* Ady-versek, hogyan jött létre költészetünk egyik legjelentősebb újkori „képződménye”, Ady Endre lírája.

Áprily tanulmányának értékes eredményei, a fiatal Ady lírájának zeneiségét, szimbolista törekvéseit, versépítő módszerét, azon belül a gondolatritmus szervező és rendező szerepét megvilágító észrevételei mind ez ideig nem váltak az Ady-filológia szerves részévé. Irodalomtörténetek soha nem hivatkoztak rá, az Ady-bibliográfiából éppúgy kimaradt, ahogy a költő verseit közreadó és magyarázatokkal ellátó kritikai kiadás 1969-ben megjelent első kötetének⁹ szerkesztője is megfélemlített róla, pedig az Ady-zsengék filológiai-stilisztikai elemzésében úttörő munkát végzett Áprily.

3 | Az Áprilyra jellemző zárkózottság, a Vörösmartyval, illetve Adyval foglalkozó elemzésein kívül leginkább azokban a tanulmányaiban oldódik fel, amelyekben műfordítói gondjairól és tapasztalatairól számol be (*A műfordító műhelyéből, Caj Jen kínai költő tizennyolc verse, Gogol: Tarasz Bulba, Turgenyev: Költemények prózában, Anyegin-fordításom margójára, Az Anyegin első versszakának műfordítói problémája*).

Vissza-visszatérve fordításainak, mindenekelőtt remek Anyegin-átköltésének olvasásához, kedvünk támad a klasszikus mondást, amely szerint *poeta non fit, sed nascitur*, Áprilyra vonatkoztatva úgy módosítani, illetve kiegészíteni, hogy a műfordítói hivatásra is éppúgy *születni kell* mint a költőire. Sőt anélkül hogy kibesbiteni akarnánk nemes poézisének értékét, talán azt a megjegyzést is megkockáztathatjuk, hogy ő mindenekelőtt műfordítónak született: objektivizálásra hajló líraisága, áhítatos szépségkultusza, nagy műveltségen alapuló stílusérzéke, élete legnagyobb esztétikai élményeihez való hűséges és alázatos ragaszkodása mind-mind a fordítói munkára predestinálta.

Fordítói elhivatottságáról (az általa magyarra fordított művek mellett) elsősorban Anyegin-átköltésének tapasztalatait és gondjait elemző esszéi tanúskodnak. A fordítói munka nyelvi, stilisztikai, verstani, ritmikai, versszerkezeti kérdéseit elemezve Puskin alkotói műhelyébe is bevezeti az olvasót, bizonyosságot téve arról, hogy a lelkiismeretes fordító legbeavatottabb „társává”, legmeghittebb magyarázójává válhat a költőnek, akinek művével fordítás közben sorról sorra, kifejezésről kifejezésre haladva meg kellett küzdenie.

Mindezen felül Puskin-tanulmányaiból messzemenő alkotáslélektani következtetések is adódnak, mert ha nem is foglalkozik a műfordítás elméleti kérdéseivel, azzal, hogy fordítói munkájának minden törekvését, eredményét, gondját, kétségét és kudarcát feltárja, mérlegeli és elemzi, egy általános érvényű *fordítói ars poetica* körvonalait is fölvázolja.

Megnyilatkozásai nagyon fontosak, mert tévedés volna azt hinni, hogy mindaz, ami a költői művek létrejöttével kapcsolatban elmondható, a műfordításra vonatkozóan is érvényes. A végső cél persze költőnél és műfordítónál egyaránt a minél tökéletesebb művészi alkotás, de a versírás és a műfordítás egészen más alkotáslélektani feltételek és körülmények között megy végbe. A költő *teremt*, legfontosabb célja önmaga minél teljesebb kifejezése, művében való megvalósítása, kiteljesítése, a műfordító viszont *újrateremt*, legfőbb törekvése a maga egyéniségének egy másféle alkat szolgálatába való állítása, minden érzékének, képességének, tapasztalatának egy másféle struktúra törvényei szerint történő alkalmazása, a kétféle nyelvi közeg közötti távolság áthidalása. „A mérközés tulajdonképpen Puskin orosz és az én tolmácsoló magyar nyelvem között folyik – írja Áprily –, azért kell küzdenem, hogy megközelítem a nagy vers eredeti nyelvének rendkívüli természetességét, a magas művészettel megalkotott Anyegin-strófa tartalomrendező erejét, a sorok eufóniáját, a szláv tisztaságú rimek teljességét, . . . hogy megőrizzem, amennyire küzdő erőmtől telik, lírai realizmusának puskini jellegzetességű vonásait.”

Remek műhelytanulmányai azt is tudatosítják bennünk, ha nem is hívja fel erre külön a figyelmet, hogy a műfordító munkájában milyen nagy súlya van a morális tényezőknek. Jó verset bizonyára egy *moral insanity*-ben szenvedő ember is írhat, olyan művészi teljesítményhez viszont, mint amilyen Babits Dante-fordítása vagy Áprily magyar *Anyegin*-je, a nyelvtudáson, tehetségen, műveltségen, művészi érzéken, ritmikai készségen kívül még nagy önfegyelemre, önmegtagadásra, a tolmácsolásra választott mű és annak alkotója iránt megnyilvánuló szeretetre, megértésre, alázatra is szükség van. De ugyanakkor kritikai szellemre is, önállóságra, bátorságra akár az eredetit szolgáló módon követő „átültetés” kísértésével, akár a korábbi tolmácsolók eredményeinek kényelmes átvételére csábító megoldásokkal szemben.

Olyan alkat esetében, mint Áprily, csak további gondokhoz, tépelődésekhez, lelkiismereti problémákhoz, belső konfliktusokhoz vezetett az is, hogy előtte már többen lefordították Puskin verses regényét, hogy a múlt század hatvanas éveitől kezdve már egy korábbi fordítás, a Bérczy Károlyé határozta meg a magyar olvasó *Anyegin*-élményét. Munkája során nemcsak Puskin remekművével kellett megküzdnie, hanem Bérczyvel, Mészöly Gedeonnal, Vas Istvánnal, a cseh Horával, a német Bodenstedtrel, Seuberttel és Chommichau-val, valamint az orosz Vlagyimir Mihailovval, aki a francia nyelvű fordítást készítette –, vagyis mindazokkal, akik részben vagy egészében tolmácsolói voltak már az *Anyegin*-nak.

A korábbi, illetve a kortárs-fordítókkal szemben kialakult rivalitás-érzése, belső feszültsége olyan esetekben volt kevésbé kiélezett, amikor a másik fordító tévedett valamiben, vagy megoldása alatta maradt a kínálkozó lehetőségeknek. Hallatlan erőfeszítést igényelt viszont tőle minden olyan részlet, amelyet szó szerint átvehetett volna, de lelkiismerete, fordítói morálja még tökéletesebb változat keresésére szorította. Célja és mértéke: „*tartalmi és formai hűséggel, meg nem alkuvó mai nyelven tolmácsolni az eredeti művet, nemcsak részleteiben, hanem az egész szövegen átütő hangnem jellegzetességében*”.

Azt, hogy puritán egyszerűséggel megfogalmazott fordítói alapelvei mit jelentettek a gyakorlati megvalósításban, elsősorban *Anyegin*-fordításának példáján mérhetjük le. Látszólag önmagától sem kívánt többet, mint filológiai pontosságot és a mű tónusához való igazodást, olyan normák tiszteletben tartását, amelyek minden fordítóra kötelező érvényűek. A maga elé tűzött követelményeket viszont olyan következetességgel valósította meg, hogy Puskin verses regénye az ő fordításában a magyar olvasó számára valósággal újjászületett. Bérczy Károly múlt századi ölevedula illatú átköltése után (amely színeivel, hangulataival Krúdy prózájában él tovább) egy realisabb, életszerűbb *Anyegin*nel gazdagította irodalmunkat. Elődjével szemben, aki túlonúl tisztelte korának finomkodó érzékenységét és idegenkedett Puskin erősebb szavaitól, merészebb kifejezéseitől, ő átmentette a költőnek a jelzők megválasztásában megmutakozó bátorságát, tárgyak, alakok, helyzetek élményszerűen pontos ábrázolását, a leírások hiteles életszerűségét, a cselekmény vonzó mozgalmasságát, nem tompította a költő személyiségének közvetlenebb megnyilatkozásait. Paradox módon éppen a fordítói morál és a filológiai pontosság aszketikus szigorúságának eredményeként hozott létre olyan fordítást, amely Puskin művének színeit és fényeit az eredetihez méltó tiszta ragyogásban villantja fel.

Jegyzetek: ¹Áprily Lajos: *Atom egy könyvtárról*. Összegyűjtötte, a szöveget gondozta és a jegyzeteket írta Ugrin Aranka, Bp. 1981, 388. old.

²Gyón János: *Áprily Lajos alkotásai és vallomásai tükörben*, Bp. 1967, 58. old. ³Komlós Aladár: *A félreértett Vén cigány*, Csillag, 1951, 235. old. és K. A.: *Tegnap és ma*, Bp. 1956, 42. 49. old. ⁴Gyulai Pál: *Dramaturgiai dolgozatok*, Bp. 1908, I. köt. 213. 216. old.

⁵Schöpfung Aladar: *A két Vörösmarty*, Nyugat, 1908, I. köt. 577-584. old. és Sch. A.: *Válogatott tanulmányok*, Bp. 1967, 187. 196. old.

⁶Babits Mihály: *A férfi Vörösmarty*, Nyugat, 1911, II. köt. 1041-1061. old. és B. M.: *Esszék, tanulmányok*, Bp. 1978, I. köt. 226. 255. old.

⁷Szerb Antal: *Magyar irodalomtörténet*, Cluj-Kolozsvár, 1934, 341. 342. old. *A vén cigány* értelmezése körüli vélemények ellentmondásairól Ugrin Aranka *A szavak dramaturgiája* című tanulmánya ad rövid összefoglalást (Irodalomtörténet, 1980, 541. 549. old.).

⁸Ugrin Aranka bevezetője az *Áprily Lajos: A: Ady-kérdés* című szövegközléshez, Kortárs, 1977, 1760-1762. old. ⁹*Ady Endre összes versei*, I. Vessék (1891-1899), Sajtó alá rendezte Koczka Sándor, Bp. 1969, 493. old.

ÁPRILY LAJOS ÉS BENEDEK MARCELL LEVÉLVÁLTÁSA

Áprily Lajos 1929-ben települt át családjával Magyarországra Erdélyből, ahol tanításon kívül 1924-től az *Ellenzék* vasárnapi mellékletének, majd 1928-tól az *Erdélyi Helikon* című folyóiratnak is szerkesztője volt. „A szerkesztéstől akartam szabadulni, s Budapesten is hasonló munkát kellett vállalnom tanári pályám mellett, a *Protestáns Szemle* szerkesztését” – idézi a költő vallomását Győri János (*Áprily Lajos alkotásai és vallomásai tükrében*, 1970. 84. o.). Zsinka Ferenc halála után 1930-ban veszi át és nyolc éven át végzi a nagy múltra visszatekintő, 1889-ben alapított folyóirat szerkesztését. Működése nyomán fölfrissült a lap irodalmi, kulturális rovata; a népi írók csoportjának tagjai, a *Nyugat* harmadik nemzedékének képviselői, a kor élvonalába tartozó kritikusok, esszéisták publikáltak a folyóiratban. Áprily Lajos Benedek Marcellt is megnyerte a lap munkatársának, aki 1931 és 1935 között kilenc kritikát közölt a *Protestáns Szemlében*.

Eddig kiadatlan, irodalomtörténeti szempontból értékes levelezésük egyaránt tükrözi érdeklődésüket és elmélyülő barátságukat. Kilenc levél a *Protestáns Szemle* szerkesztésébe nyújt betekintést, az 1941-ből való két levél Áprily Ibsen-fordításával kapcsolatban nyelvhelyességi kérdéseket vitat meg, Benedek Marcell 1958-ban írt levele pedig arról ad hírt a költőnek, hogy kritikát írt *Ábel füstje* (1957) című kötetéről. A leveleket részben a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattára, részben Péterfyné Jékely Adrienne őrzi.

(Ugrin Aranka)

Budapest, 1931. március 9.

Kedves Barátom!

Csak most jutottam hozzá, hogy a tervezett antológia¹ összegyűlt anyagát átnézzem, s így bukkantam a szép versek mellett – amiket hálásan köszönök kedves kísérősofőrre. Ami a Benedek Elek-emlékbizottságot illeti, a későbbi összefüggéseken számítunk megjelenésedre s arra is, hogy a református gimnáziumban² propagandát csinálj az emlékünnepről, amely április 11-én, szombaton félhatkor lesz a Zeneakadémia nagytermében.

Meglepett és őszintén szólva kissé zavarba is hozott szeretetreméltó felszólításod, hogy a *Protestáns Szemlébe* dolgozzam. Erről majd beszélünk kell még négyszemközt. Nekem is szokatlan gondolat felekezeti jellegű folyóiratba írni, de azt sem tudom, neked nem fogják-e rossz néven venni, hogy magamfajta destruktív elemhez³ fordulsz. Semmi esetre sem akarnám, hogy kellemetlenségeid legyenek miattam. Nekem idáig kálvinista hitorsosaimnál csak püspökök közt volt szerencsém – Makkai⁴ és Ravasz⁵ – lejjebb, azt hiszem, igen rossz véleménnyel vannak rólam, mint ahogy különben édesapám⁶ sem dicsékedhetett valami sok barátal a kálvinista papok között.

De hát minderről ráérünk majd beszélni.

Szeretettel üdvözlés a viszontlátásig
Benedek Marcell

Kedves Marcell,

a kiltatásba helyezett négyszemközi-találkozásnak nagyon örvendenék. Amit írtam, addig is, azután is fenntartom, mert nem költői könnyelműségből tettem az ajánlatot, hanem szerkesztői megfontoltságból. Ha nem utasítasz el, olykor-olykor világirodalmi újdonságok ismertetését is kérném Tőled a Kritikai Szemle rovatba. Ezen a területen, úgy gondolom, találkozhatnátok: *Protestáns Szemle* és Benedek Marcell. Édesapád ünnepély⁷ iskolai szempontból nem jó időre esik, akkor még - 13-ig benne leszünk a húsvéti szünidőben, s magam sem tudom előre, Pesten leszek-e a vakációban.

Budapest, 1931. március 12.

Szeretettel köszönt:

Áprily Lajos

Kedves Barátom,

a Szépmíves Céh⁸ megküldte ismertetésre Kuncz Aladár⁹ kétkötetes munkáját, a Fekete kolostort. Nagyon kérek, ne utasíts el első kéresemmel: vállald az ismertetést. A munkát, mihelyt kedvező választodat kapom, eljuttatom Hozzád. Aladáról különben valószínűleg tudod, hogy súlyos betegen fekszik a Herzog-klinikán. A Koszorú¹⁰ pár nappal ezelőtt megkaptam, köszönöm.

Budapest, 1931. május 15.

Szeretettel köszönt:

Áprily Lajos

Kedves Marcell,

köszönöm az írást. Ma élenkebb volt Aladár¹¹, beszélhettem is pár szót vele. Az ismertetésedet is szóba hoztam, s megígérted, hogy következő látogatásom alkalmával magammal viszem. Kéziratban legalább elfolvassa, nyomtatásban már aligha.

A Babits-könyvekről¹², kérlek, írj. Ha július folyamán Kolozsvárt (Dónát út 190.) megkaphatom, meglehet, hogy már a szeptemberi számban hozom. Te Erdélyben leszel-e a nyáron?

Bpest, 1931. június 17.

Szeretettel köszönt:

Áprily Lajos

Kedves Marcell,

egyik júniusi levelezőlapodon azt ígérted, hogy két Babits-könyvet fogsz a Prot. Szemlében ismertetni. Engedd meg, hogy erre az ígéretdre emlékeztesselek s az ismertetést az októberi számba (persze szeptember 15-i beküldési határidővel) kérjem. Külföldi irodalom ismertetésében gyenge a folyóirat, ezen a ponton nem volnál szíves közreműködéssel a színvonal-emeléshez hozzájárulni? Azt sem tudom, voltál-e Erdélyben a nyáron. Mi az egész nyarat ott töltöttük.

Budapest, 1931. szeptember 4.

Szeretettel köszönt:

Áprily Lajos

Kedves Barátom, a Babits-cikket nyáron nem írhattam meg, mert a könyveket nem mertem magammal vinni Erdélybe. 13-ára okvetlenül meglesz. Öt hetet töltöttem odalenn teljes elvonultságban, ki se szállottam sehoh, se jövet, se menet. A külföldi irodalommal pillanatnyilag baj van, mert hivatalom¹³ anallábétságára kényszerít, de az ősz folyamán talán olvasásra is kerül sor. Légy oly jó elküldetni a Szemlének azt a számát, amelyben a Fekete kolostorról szóló cikkem megjelent.

Meleg üdvözléttel igaz híved

Bp. 931. szept. 7

Benedek Marcell

Kedves Barátom, betegségem miatt szíves soraid csak most kerültek kezembe. A R. R.¹⁴ cikk írását készséggel vállalom. Szeretnék azonban addig is írni Sárközi György új történeti regényéről¹⁵, ha más nem foglalta le. Lehet-e? Aztán: szeretném már látni egyszer a Szemlét. Azt sem tudom: becsülettel kifizetted Babits-cikkem megjelent-e már. Légy oly jó, protegálj az illetékeseknél, hogy küldjék nekem a folyóiratot szeptembertől fogva. Így nagyon vaktába írok.

Szeretettel üdvözöl

Bp. 1931. XI. 18.

Benedek Marcell

Kedves Barátom,

qui tacet, consentire videtur¹⁶: minthogy levelezőlapodon elfelejtettél arra a kérdésemre válaszolni, hogy Sárközi regényét nem foglalta-e le másvalaki¹⁷, itt küldöm a cikket, bevallván, hogy szívügyem a megjelenése, lévén a szerző legkedvesebb és legtehetségesebb tanítványom¹⁸, akinek szeretnék a nyilvánosság előtt egyest adni.

A Román Rolland-cikket szeptemberben kívántad közölni: idejében meglesz, ha élek.

A Szemle decemberi számát megküldték. Az előfizetési ár levonásába készséggel beleegyezem; de ha nem terhellek túlságosan: légy oly jó még azt a kérésemet is közvetíteni, hogy az előző két számot, amelyben cikkeim megjelentek, szintén küldjék el.

Most fogtam bele egy jelentékeny francia regényciklus – Roger Martin Du Gard: Les Thibault, 7 kötet¹⁹ – olvasásába. Erről is írnek idővel. A Nyugat²⁰ már foglalkozott vele.

Jó karácsonyt! Szeretettel üdvözöl

Budapest, 1931. dec. 19

Benedek Marcell

Kedves Barátom,

már hosszabb idő óta nálam van Makkai Sándornak a Szépművészeti Társaság *Erdélyi szemmel* címen megjelent köteté²¹. Erdélyi látású embernek szeretném adni, illetőleg olyannak, aki mindkét látással rendelkezik, s ezért Reád gondoltam. Kérlek, jelezd egyetlen sorban, vállalnád-e az ismertetést. Kedvező felelet esetén a könyvet eljuttatom címre.

Szeretettel köszönt:

Bpest, 1933. február 13.

Áprily Lajos

Kedves Marcell,

nem az író-féle ember szólal meg ezekben a sorokban, hanem a tanár. Ma került a kezembe színházi híralatod²², K. M.²³ (Nemz. Újság) és Kárpáti Aurel²⁴ (élőszóval) már kifogásolta ezt a barbárságnak bélyegzett szót. Pont itt, pont ekkora. Be kell vallanom, hogy gyermekkorom óta hordom magamban ezt a szóhasználatot. Kérkedő kamasztársaim, halászgató és vadászgató erdélyi fickók, mindig használták, ha pontosan meg akarták határozni az eredményt, a helyet vagy a módot, s belőlem semmiféle filológiai foglalkozásom ne tudta az emléket kiirtani. Tagadnom kell, hogy az én nyelvémben pesti zsargon-szó volna ez a szó, s igen hálás volnék, ha válaszolnál a következő kérdésemre:

A Tájszótárban a pont szónál ezt olvasom:

Pont az ötvenedik csapásnál szállat mög először. (Halas, Nyelvőr, VIII. 83., népi elbeszélésben.) Dilután három órákor pont. (Mátyusfőde, Nyelvőr, XX. 266.) A nép nyelvében is a pesti zsargonból szivárgott volna át a szó?

Ma még nem hiszem, hogy eredete szerint barbarizmus volna. A pesti zsidóság felkapta, kellemetlenné tette, s Pesten élő magyarok fülét sűrűn bántotta könnyelmű és hetyke használatával. Innen a túlságos érzékenység vele szemben.

Nem is prozódiai kényszerűségből vagy valamilyen megalkuvásból bukkant fel a szó: a tömörítésre legjobban kötelező rövid trochaikus sorokban is nyugodtan használhattam volna helyette az épp-et. Bevallom, a „zsargon”-szót kifejezőbbnek és jellemzőbb erejűnek éreztem a kérkedő, hányiveti hanghordozásban. Teljes tudatosságról van tehát szó, s ha vétettem, annál súlyosabb a bűnöm.

Megvilágosító válaszodat előre is köszöni és szeretettel köszönt:

Budapest, 1941. május 27.

Jékely Lajos²⁵

Budapest. 1941. május 29.

Kedves Barátom,

Valóságos üdülés nekem a mai időkben. egyéb bajokat felejtve, nyelvhelyességi kérdéseken vitázni. Kritikáimban újabban rendszeren megpiszkálom a N. Sz.²⁶ színészeit, akik a szerző vagy a fordító rovására. pongyolaságból helytelenül mondanak valamit. A „pont” ellen kirohanva, kénytelen voltam a Te igazán ragyogó fordításod érdem szerint való dicséretét megkészeríteni – de hát ma már a nyelv az egyetlen terület, ahol védekezhetünk. . .

A Tájszótárból vett idézeteid nem győztek meg. Mindkettő „pontosan” értelemben, időbelileg használja a szót. A zsongont azért emlegettem, mert a pesti nyelvhasztnalat, amikor szélesebb területre alkalmazza, megfelel az „ausgetüpfelt”-ből lett „ausgetippelt”-nek (Tüpfel: pont, pontocska) tehát nem a „pontosan”-nak, „pontban”-nak, – ezt cikkem megjelenése óta zsidó ismerőseim meg is erősítették előttem. A hozzáfűződő hetyke és rendszerint magyartalan hanghordozás valóban erősen bántotta a füle-

met, s ezért nem olvastam és hallottam szívesen költői fordításodbán, ahol az „épp” metrikailag is helyettesíthette volna.

Szeretettel üdvözöl igaz híved
Benedek Marcell

Bp. 1958. ápr. 7.

Kedves Lajos,

Feleségem és menyem esténként mindnyájunk nagy gyönyörűségére olvastak fel nekem az Ábel füstjéből. Megírtam róla az Irodalomtörténet számára a kért cikket²⁷. A szerkesztőség sürgette ugyan, de most még két előbbi cikkem²⁸ vár megjelenésre, ez számításon szerint háromnegyed év múlva lát napvilágot. Addig is elküldöm neked a másolatát.

Szeretettel ölel
Marcell

Jegyzetek: ¹ *Koszorú*. (Erdélyi, felvidéki, vajdasági írások) Kiadja a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete; Bp., 1931. – A kötetben Áprily Lajos *Az aranyosó halladaja* című verse jelent meg. ² Áprily Lajos Budapestre való költözése után a Lónyay utcai református gimnázium tanára volt 1934-ig, mikor a Baár-Madas Leánynevelő Intézet igazgatójává nevezték ki. ³ Benedek Marcell 1919-ben a Tanárképző Intézet tanára és egyetemi előadó volt. Részt vett a középiskolai tanárság radikális mozgalmában. A Tanácsköztársaság megszűnte után megfosztották állásától. ⁴ Makkai Sándor (1890–1951) erdélyi református püspök, író, egyetemi tanár. ⁵ Ravasz László (1882–1975) dunamelléki református püspök, egyházi író, a *Protestáns Szemle* főszerkesztője. ⁶ Benedek Elek ⁷ Utalás az 1931. április 11-én a Zeneakadémián tartott Benedek Elek-emlékünnepségre. ⁸ Az Erdélyi Szépművészeti Céh a romániai magyar írók 1924-ben Kolozsvárt alapított könyvkiadó vállalatát. ⁹ Kuncz Aladár (1886–1931) író, szerkesztő, kritikus, műfordító. 1931-ben megjelent *Fekete kolostor* című regényében az első világháború idején Franciaországban töltött ötéves fogságának történetét írta meg. ¹⁰ Lásd: 1. sz. jegyzet. ¹¹ Kuncz Aladár 1931. június 24-én halt meg. Benedek Marcell kritikája a *Protestáns Szemle* 1931. augusztus szeptemberi számában (565–567. o.) jelent meg. ¹² Babits Mihály: *Oedipus király és egyéb műfordítások* és *A torony árnyéka*. Benedek Marcell *Két Babits-könyv* című írása a *Protestáns Szemle* 1931. októberi számában (633–635. o.) jelent meg. ¹³ Benedek Marcell 1930-ban Czebe Gyula halála után átvette a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének főtisztviselői tisztségét, mely nagy hivatali elfoglaltságot, sok adminisztratív munkát jelentett. ¹⁴ Romain Rolland (1866–1944) francia regény- és drámaíró, zenetörténész. Benedek Marcell több könyvét lefordította magyarra. *Romain Rolland* című monográfiája 1961-ben jelent meg. A *Protestáns Szemle*ben nem jelent meg Rolland-ról szóló írása. ¹⁵ Sárközi György: *Mint oldott kéve* (1931). ¹⁶ Aki hallgat, az beleegyezik. ¹⁷ Sárközi regényéről Kerecsényi Dezső közölt kritikát a *Protestáns Szemle*ben (1932. I. 62. 64. o.). ¹⁸ Sárközi György a Markó utcai főgimnáziumban volt Benedek Marcell tanítványa. ¹⁹ Roger Martin Du Gard (1881–1958) 1922–40-ben folyamatosan adta ki *Les Thibault* című családregényét, mely 1939–40-ben jelent meg magyarul (*Thibault család*) Benedek Marcell fordításában. ²⁰ Sauvageot, Aurélien: *Les Thibault, Roger Martin Du Gard regénye*. *Nyugat*, 1930. II. 873–874. o. ²¹ Makkai Sándor *Erdélyi szemmel* című tanulmánykötete 1932-ben jelent meg. Benedek Marcell kritikáját 1933-ban közölte a *Protestáns Szemle* (225–228. o.). ²² Ibsen *Peer Gynt* című drámáját Áprily fordításában 1941. május 10-én mutatta be a Nemzeti Színház. A drámafordítás kötetben is megjelent. – Benedek Marcell *Peer Gynt. Ibsen drámái költeményének felújítása a Nemzeti Színházban* című kritikája az *Új Idők*ben jelent meg (1941. I. 618–619. o.). A következőket írja a fordításról: „Ritmusai változatosak; pattognak vagy muzsikálnak a sorok, a darab hangulata szerint, nehézségnek vagy erőszakosságnak nyoma sincs. A költő együtt szárnyal a másik költővel. Szinte ünnepreöntésnek hat, de el kell mondanom egyetlen kifogásomat: megdöbbentet a pesti zsongonból ismeretes 'pont' szó sűrű alkalmazása 'éppen' helyett. Hogy irtsuk ki ezt a barbárságot, ha Áprily Lajos és a Nemzeti Színház támogatják tekintélyükkel?” ²³ Kállay Miklós: *Nemzeti Színház: Peer Gynt. Nemzeti Újság*, 1941. május 11. 13. o. Áprily „gazdag árnyalású, szép fordításával” kapcsolatban felveti, hogy „egy-két magyartalanságot azonban ki kellene irtani belőle. A 'pont most', 'pont így' kifejezések egészen visszásan hatnak. . .” ²⁴ Kárpáti Aurél (1884–1963) író, kritikus. ²⁵ Jékely Lajos – Áprily Lajos – ²⁶ Nemzeti Színház – ²⁷ Áprily Lajos: *Ábel füstje. Irodalomtörténet*, 1959. I. sz. 136–138. o. – ²⁸ Csathó Kálmán: *Ilyeneknek láttam őket. Irodalomtörténet*, 1958. 2. sz. 277–279. o. és *Kassák Lajos: Egy ember élete. Irodalomtörténet*, 1958. 3–4. sz. 488–490. o.

NAGY SZ. PÉTER

BEVEZETÉS SZENTKUTHYHOZ

Az embereknek és a könyveknek furcsa sorsuk van. Különösen a könyveknek; nem rontja őket a múlt idő. Sőt kedvez nekik, hozzájuk nőhetünk, és újjászülehetnek ők is. Mint ahogy kétszer születtek meg Szentkuthy Miklós alapvető művei, a *Prae* és a *Szent Orpheus Breviáriuma* is. Inkarnációjuk revelációszerű, egyformán köszönhető a múlt idő adta tapasztalatnak és a kiadói bravúrnak.

A *Prae* először 1934-ben látott napvilágot: tagolatlan szörny, élvezhetetlen monstrozitás. Képzeljünk el egy több mint 600 oldalas betűtengert, mindenféle szakaszolás, bekezdés, fejezet-cím, eligazító, pihentető tipográfiai mankók nélkül. A fiatal tanár még könyörtelen, semmiféle engedményt nem tett olvasójának. Műve provokálóan olvashatatlan volt, maga is inkább csak lapozgatásra, böngészésre szánta. Nem is olvasták. Kritikusai sem. Voltak, akik ezt be is vallották, mint Babits, mások szörnyetegnek vagy csodának tartották, mint Hevesi András és Németh László. Halva született csecsemő volt, nem élt, s csak elborzasztó emlékeket hagyott. S ugyanígy a hasonlóan meghökkentő, fekete borítású Orpheus-füzetek, amelyek nagyrészt évenkénti meg-szakításokkal jelentek meg 1939 és 1942 között, az utolsó kötet pedig csak 1972-ben, illetve 1974-ben, lehetetlenné téve így az arányok, a kompozíció, a kibontakozó művészi szándék fel-ismerését és értékelését. A könyvek azonban, lám, megszülehetnek másodszorra is. Jelen eset-ben a Magvető Kiadó jóvoltából, amely a *Prae*-t egy zseniális gesztussal, az eredeti útmutató alapján, fejezetekre osztotta és eligazító utalásokkal látta el. Így szellősebbé, tagoltabbá, s végre olvashatóvá vált. Ugyancsak a kiadónak köszönhetően ma már együtt olvashatjuk az *Orpheus* nyolc füzetét is. És időközben, úgy látszik, hozzá is öregedtünk, értünk ehhez az úttörő vállalkozáshoz.

Nincs még írónk, aki műveiben annyiszor és annyit magyarázta volna önmagát, művészetét, céljait, mint éppen az oly érthetetlennek vélt Szentkuthy. Oeuvre-jének egyik legmeghökkenőbb vonása éppen ez a céltudatosság, a káosz mezébe öltözött fegyelem, a következetes készülődés, az életmű egynemű szerkezete. *Prae*, *Egyetlen metafora felé*, *Fejezet a szerelemről*: e fiatalkori művek már címükkel is részben a készülődés, a tudatos megalapozottság tényére utalnak. De nemcsak a regények, a későbbi *Szent Orpheus Breviáriuma* is tele van önkomentárokkal, vallo-másokkal, kitérőkkel, reflexiókkal, melyek újból és újból szánkba rágják, feltárlják és meggyón-ják, mit akar az író?! Mit akart Szentkuthy, milyen filozófiai nézeteket vallott? E kérdésre az alábbiakban nagyrészt saját szavai segítségével keresünk választ. Még akkor is, ha eközben telje-sen egyetértünk Hanák Tiborral: „Szentkuthy filozófiáját megragadni annyi, mint a mű burján-zó egészéből, a szándékos elrejtéséből, a kimondhatatlan életszerű zsúfoltságából a metodikai fogásokon és a bőséggel szórt aforizmákon át a gyengébbek kedvéért – az ész kedvéért –, vissza-keresni a mondhatót.”²

Jelentsük ki mindjárt az elején, hogy Szentkuthy célja évszázadok történelmi, katalógusok és burleszkek özőnében és özőnén túl, teljes regény- és lételméletet, átfogó világméretű és esztétikát nyújtani. Ahogy November Éva – kissé ugyan elfogultan –, a *Prae*-ről szólva, de az egész életmű-re és igazán írja: „Ha a harmincas évek Magyarországon létezett volna olyan avantgarde, olyan Nyugat, mely nyugat vagy akár kelet tudományos fejlődésével lépést tartott volna, ha többen is-merték volna az orosz strukturalisták, vagy a prágai iskola kiadványait, akkor Szentkuthy nem lett volna „távolról idehullott meteorkő, monstrum” (Németh László). Akkor akadt volna kriti-kus, aki a *Prae*-t nemcsak – macskakörömmel – regénynek nevezte volna, hanem elsősorban esz-tétikai, filozófiai tanulmánynak.”

Kik alakították Szentkuthy filozófiai, esztétikai nézeteit? Az olyan hatalmas műveltségű író esetében, mint Szentkuthy, még a kérdésfeltevés is nevetségesnek látszhat. Nyugodtan állíthat-juk, hogy Szentkuthy már idézett regényeinek megírásakor, tehát viszonylag fiatalon a filozófia-

történet teljességének emberi korlátokkal mérhető birtokában volt. Ha azonban úgy vetődik fel a kérdés, hogy mennyiben épített kora új és legújabb filozófiai nézeteire, akkor e szűkített kör elsősorban a különböző életfilozófiák, a korai egzisztencializmus és a nyelvfilozófia területére szűkül. Hanák Tibor ez irányban alapvető tanulmányában Nietzsche, Croce, Klages és Bergson neveit emeli ki, megemlítve Heidegger és Schopenhauer hatását is. Magam utalnék a fenomenológusok és különösen Husserl szerepére. A husserli fenomenológiában kifejtett program szinte teljesen megegyezik Szentkuthy szépirodalmi formációkba kristályosodott, de aforizmatikusan is kifejtett nézeteivel. Ezért az alábbiakban egy, a *Fenomenológiá*-ból vett idézet önként kínálkozó apropójából és segítségével igyekszünk Szentkuthy gondolatainak nyomába eredni, művészetének titkát megfejteni.

Husserl azt írja: „A fenomenológia rendszeres, a szemléleti adottságoktól az absztrakt magasságok felé haladó munkájában szinte önmagától, az argumentáló dialektika fogásai, meddő erőlködés és kompromisszumok nélkül megszűnik a filozófiai álláspontoknak a régiek által ránk hagyományozott mindenfajta ellentéte, így a racionalizmus (platonizmus) és empirizmus, a relativizmus és abszolutizmus, a szubjektivizmus és objektivizmus, az ontologizmus és a transzcendentalizmus, a pszichologizmus és az antipszichologizmus, a pozitivizmus és a metafizika, a teleologikus és a kauzális világfelfogás ellentéte.” Szentkuthy művészet, úgy véljük, többek közt ez ellentétek és ez ellentétek provokatív vállalásának jegyében áll. Vegyük hát sorra őket.

Racionalizmus és empirizmus Szentkuthy gazdag élete során sok irodalmi sértést viselt el és hordott büszkén, így a legintellektuálisabb író és a racionalitás „szörnye” címkéit is. Ezzel szemben tény, hogy e kétségtelenül és provokálónan racionalis írónak művészte az empiria jegyében áll. Csaknem mindent megfigyel és leír, szerelme a valóságnak. Könyvei az érzéki tapasztalás orgiái. Látszólagos bonyolultságát, fárasztó stílusát éppen a legtöbbször mellékmondatokban, hasonlatokban, metaforákban eluralkodó, elkalandozó részletmegfigyelések adják. Mivel tagadja az erkölcsi és oksági vagy ismeretelméleti összefüggéseket, ezért számára minden egyformán fontos. A világ csak jelenség, értelme önmagában van, ezért tehát a leírás önmaga célja. A jelenségek, akciók, epizódok, tárgyak, mozgalmak nem magyaráznak semmit, nem okok és nem okozatok, önmagukért vannak. És ha Szentkuthy játékos, akkor elsősorban ebben a cél nélküli valóság-habzsolásban, előítélet nélküli, egyenletesen befogadó és szóródó vitalizmusában az. Rögeszméje, szerelme az elenizés, a katalógus, az elemek és jelenségek halmaza, a racionalizálatlan és racionalizálhatatlan káosz: a kaleidoszkóp-léhaság. „Ez a kaleidoszkóp-léhaság az egyetlen, algebrapárjához méltó formája az »elemzésnek«: nem is elemzés, hanem »egészézés«, mely értelmetlen töredékek hazárd keveréséből törekszik egy egész felé, vagyis fordított irányban dolgozik, mint a régi regények lélekelemzői. Nem lelkeket boncol, hanem össze nem függő tárgyakat hajigál egybe addig, míg véletlenül egy lélek jön ki a mókából” (P. II. 558). Ugyanakkor túlzás lenne Szentkuthy gondolkodásában a káosz *túlsúlyáról* beszélni, őt inkább a káosz és az abból kibontakozó rend harmóniája, viszonya érdekli, ugyanúgy, mint a fiatal Lukács Györgyöt, vagy a századelő vitalista filozófiáját. Igaza van Hanák Tibornak, amikor megállapítja: „Szentkuthy készségesen halad Klagesszel a polarizálás irányában, a szellemet a lélektől átjárt élet ellenlábásának próbálja felfogni, de nem idegen tőle az ellentétes út sem, a szellem és az élet, a rend és a káosz azonosítása.” Szentkuthy szerelme-kínja a tárgyak, a részletek, az empirikus, racionalizálatlan valóság: „Itt állok, szörnyű ingyenséggemmel, alaptények, örök emberi faktumok katalógusa iránt – nem tudva, hogy ez a végcél-e, ahová érkezmem kell –, vagy csak a legpiszkosabb zug-megálló, ahonnan eszeveszetten menekülnöm kell egészségesebb tengerekre? Nem képmutatás-e az alaptény-katalogizálás? Kétségbeesés és dac, mivel éppen az örök egyéni novum izgat bennük, de az oly ultra-novum és ultra-egyéni, hogy annak kifejezéséhez még nincs stílusom, vagy ha van, az oly bolondnak látszanék, hogy nem merném megmutatni, s így inkább az östény-regisztrálás hitvány kábitószerehez fordulok” (B. 553). Ez az östény-regisztrálás azonban az egyetlen megoldás, az értelmes gondolattal szemben a tárgyak szerelme, a leírás zsúfoltsága.

Művészte a tárgyak, a részletek tudatosan vállalt, provokálóan előidézett eufóriája: „Azért is írok neked itt egy csomó apró részletet, hogy sejtssd meg a »realizmus«-babonán és »mitosz«-halucináción innen, egyszerű valóságörömet, a tárgyak kielégítő teljességét” (B. II. 59). Az ered-

mény, a cél: a leltár. Az író nem ítél, hanem leír, és tisztán elvont, esztétikai megfigyelései mintájára komponálja az azonos értékű részelemeket. Ezért könyveit olvasva sohasem kérdezhetjük, hogy *miért*, csak azt, hogy *hogyan*. Bár művei hemzsegnek az adatoktól, nem ismereteket terjeszt, hanem harmóniát. Fénye nem a reflektoré, hanem a napé, mindenre egyformán világít, mert minden egyformán fontos.

A racionalizmus és empirizmus ellentétét az empirizmus totalizálásával, a katalógus, a leltár, a kaleidoszkóp, a nüansz, az őstény regisztrálásával, az elemzés abszolutizálásával haladja és szünteti meg. Hiszen Szentkuthy a provokáló szélsőségek embere, racionalista empirikus, aki a részletek terrorja közben is vallja Husserl igazát: „az empirizmust csupán a legegységesebb és legkövetkezetesebb empirizmus küzdheti le, amelyek az empiristák korlátozott »tapasztalata« helyébe az originálisan adott szemlélet szükségképpen kitágított tapasztalatfogalmát iktatja”.

Relativizmus, abszolutizmus és szenzualizmus A következő Szentkuthy–Husserl-i antinómia a relativizmus és az abszolutizmus jegyében áll, és a relativizmus teljében oldódik fel. Szentkuthy relativizmusa egyszerre etikai és ismeretelméleti. A részletek, a nüanszok, az empirikus apróságok egymás mellett sorakoznak, a kaleidoszkóp elemeit csak a szerkezet rendezi és nem a hierarchia.

Mindezekből egyértelműen következik, hogy Szentkuthy szélsőségesen szubjektivistá; szubjektivistá természetesen empiricizmusában, de megfogalmazott írói programjában is: „Mellékes, hogy az igazság és spontán gondolatszikra »romantikus« és meddő ambíciók minden romantika után sem tudok másban hinni, mint szubjektivitásom abszolút lesésében” (E. 63). E szubjektivismusnak persze megvannak a szélsőségesen végigvitt alkotáslélektani következményei is: „A keletkező regény első fázisában tehát jóformán meg sem különböztethető saját anatómiámtól: tulajdonképpen csak egy hullámretusálás abban a vér-kútban, amely agyamat szelíden öntözi” (P. 27); és: „Mindez annyit jelent, hogy a regény vagy a gondolat, melyet külső esemény indított meg, ezen a fokon fojtóan szoros kapcsolatban van egyéniségem biológiai berendezésével” (P. 23). Mert az élettevékenységek egyneműek, nincs hierarchiájuk. Egyformán eszünk, szeretkezünk és sirunk, azonos értékű, rangú minden megnyilvánulásunk – tanítja Szentkuthy. Hiszi, reméli, mondja és mondatja, hogy nem válik, nem válhat külön tapasztalás és reflexió, cselekvés és tudás. Műveivel sugallja nekünk és magának, hogy a gondolkodás is tett, a megfigyelés, a leírás is cselekvés, hogy csak a reflektáló tudat van, nincs különvált külső és belső akció.

Az empirizmus és a szubjektivizmus szükségszerű következménye a Szentkuthy által vallott és művészetében programszerűen megvalósított szenzualizmus: „Mert csak szín- és hangbenyomásokból áll az egész szerelem, az egész élet. Ha leírva monoton, akkor az írást megette a fene rég: nem írat akarok számodra lenni, hanem csak megsemmisülő ugródeszka képzeleted magas ivelése alatt” (B. II. 55). Impresszionizmusát vidám-lélekkel vallhatja: „Az impresszionnak nincs egyetemes jelentősége, nincs semmiféle jelentősége: ha ezt tekintetbe vesszük, pláne megírjuk és polemikusan lapot szerkesztünk érdekében, akkor nyugodt lehet a lelkiismeretünk és élvezhetjük az impresszióinkat” (P. 282). És ahogy tudatosan vállalja a szenzualizmus szélsőséges impresszionizmusát, úgy vállalja következetesen asszociációinak szabadságát, fegyelmezetlenségét is: „Valamikor a »klasszikus« írók fenségétől borzongva szégyelltem ezt az ideges fegyelmezetlenségemet: csak más színű virágot kell az orrom elé állítani, s rögtön felfordulnak összes eddigi terveim. Most hagyom őket nyugodtan felfordulni: nem vagyok már olyan hiszékeny gyermek, hogy erről a felfordulásról azt higgyem, hogy maga a kiátkozandó romantikus káosz, naplószeszély és idegbaj” (B. II. 67). A szubjektivizmus a stílusban csapódik le és válik érzékelhetővé, a művészet reakció: „egy tény: a világra mi felelünk, reakcióink vannak. Ezt nevezném stílusnak: s ezen végtelen sokféle reakción belül minden érték vagy egyéb szempontú megkülönböztetést örültségnek látok” (B. 675). A konzekvens szubjektivizmusból objektív igazság lesz: „Még nem volt a világon abszolút objektivitás; erre hozzáfogtam az álom morfin-taktikájához. Nem ún. »költői igazságokat« keresem, nem is a »szépséget«, semmiféle szimbólumot, nem, nem. Abban a paradox helyzetben voltam, hogy tudtam, hogy csak az én éneimen belül találok meg az igazságot, de az igazság lesz, és független lesz tőlem” (P. II. 564).

A jellem eltűnése

Mondottuk, Szentkuthy művei hemzsegek az önreflexióktól. Kommentárjai szétfeszítik regényei szerkezetét, amelyek így kettébomlanak; egyrészt esztétikai, ismeretelméleti szentenciák füzerei, másrészt e szentenciák megvalósulásai, kísérleti példatarai, akár egy-egy fejezeten belül is, vagy elkülönítve, pontokba foglalva. Ő tehát magától értetődően, a legnagyobb tudatossággal vállalta irodalmunkban az esszéregény összes következményeit. S ha csupán csak ezt tette volna, már akkor is prózánk nagy megújítói között a helye. Művészete azonban nem csak e látványos újítástól gazdag. Ha új (bár máig is járatlan) utat nyitott prózánk történetében, az elsősorban a jellem eltűnésével magyarázható. Szentkuthynak először – s talán a magyar irodalomban egyedülállóan – nincsenek hősei, csak szereplői, regényeinek nincsen alanya, csak tárgya. Alanya maga a regény, amely íródik, tárgya a szereplő, amely a környezet eredménye, a leírás apropója. Regényeinek nem emberek a hősei, nem emberek történetét, életét mondja el, hanem az élet megélésének lehetséges módjait, fokozatait, viszonyait és konstellációit. Témája az élhetés intenzitásának és minőségének különböző variációi. A valósághoz való viszonyulás sémái, elvont lehetőségei mozognak a színen. Figurái nem léteznek, csak viselkednek, idomulnak környezetükhöz. A reagálás módozatait és a reagálásban megnyilvánuló valóságot írja és magyarázza. Az író tehát radikálisan szakít a pszichologizmussal, a jellemfestéssel, mert felfogása szerint nincs jellem, csak környezet. A viselkedés számtalan variációját nyújtja, de lelki okokkal sohasem magyarázza. A husserli pszichologizmus-anti-pszichologizmus ellentétpárjából tehát az utóbbit választja: „Szembehelyezkedünk a Psychével: értve alatta a léleknek oly értelmű respektálását, mely szerint az ember fogalma azonos volna az ún. lelki élet gazdagságának fogalmával” (P. 281). Nem az emberi psziché teremti a formákat, ellenkezőleg, formák és korok, a környezet nyilvánul meg bennük.

A pszichológia tagadásából páratlan életmű születik. Eltűnik a regényhős és megszületik most először a regény, amely nem valami helyett van, amely nem utánoz és nem tükröz, amely saját azonosságában létezik, s mint öntörvényűen létező új valóság fejezi ki az embert. Eltűnik hát az élő Beatrice, hogy megszülessék Leatrice, a „stilus-ember”. A világgép formát kap: „a regényhős, miután már az ontológia érdekében átalakult anyagi fájdalom-konstellációvá”, átalakul a róla szóló regény stilusává, szerkezetévé, nyelvtanává, „stilus-emberré” (P. 37).

Az olvasót persze mindez kevésbé érdekelheti és joggal zavarhatja a megszokott lélekrajz, a lélektani okok és okozatok hiánya. S joggal kérdezheti, ha eltűnt a markánsan, belülről jellemzett hős, akkor kiről szól a regény? De ha előítéletek és előzetes elvárások nélkül elmerül Szentkuthy kép- és gondolatfolyamában, és megfürdik eksztatikusan gazdag világának tengerhullámaiban, akkor egy új közérzettel lesz gazdagabb, egy közérzettel és szemlélettel, amely romantikusan motívált hősök mankója nélkül is sugallja az író egész világgépét és mondandóját. A *Prae*-vel kapcsolatban, de az egész életműre és saját fejtegetéseinkre is igazán írja Hanák Tibor: „A *Prae* nem eszmehirdető filozófia. Ha az elmondottak alapján annak látszik, rendszernek és tannak, tárgyalási módszerünk következménye, nem pedig a könyv szándéka. Filozófiai szempontjainkkal merevvé és szakaszossá tettük, pedig a mű egyik fő sajátossága és értéke, hogy életszerűen bonyolódó, komótosan előszó.”

Történelmi tabló

S ha magunk most a husserli mankókkal megyünk tovább, akkor a teleologikus és a kauzális világgépfelfogás ellentétéhez jutunk, és a *Szent Orpheus Breviáriuma* történelmi tablóhoz érkezünk. Legszívesebben képeskönyv-kollázsoknak nevezném őket, amelyek tárgyakat ugyan a történelmi múltból – a középkorból – veszik, azonban állóképek voltukban mégis tagadják a történetiséget. „A történelem, mely nem idealisztikus és nem materialista, nem vége felé halad, de nem is bolond atom-farsang, nem azonos a biológiai jelenségekkel, de nem is osztréntatív természetfölföltöttség, emberek dolga, ezer elemből, ezer testből, ahol egy pár ősi alapintézet érvényesül különböző kaleidoszkóp állásban” (B. 423). A téma mindig változatlan, a történelem nem fejlődés, de még csak nem is változás, pusztán az emberi lét kerete, színhelye: „Az élet csak a történelem alakjában élet” (B. II. 118.). „A témám mindig egy és mindig ez: egy teljes embriológia, az embrió testi-lelki élete a sperma-villanástól a születésig és a történelem, harcok, bullák, címerek, ideálok, királyok, pápák cifra ellenornamentikája” (E. 83).

A *Breviárium* füzérét emberi sorsok, szituációk hasonlósága, evidenciája rendezi, s nem a kro-

nológia. Tán csak a kulissza hiteles, vagy még az sem, mert a történelem ismert vagy megismerhető alakjai kilépnek belőle, a történelem csak egzotikus háttér, amely előtt örök-változatlan figurák örök-változatlan táncukat járják. Ahogy Pomogáts Béla rávilágít: „Az *Orpheus* azonban nemcsak a regényidőt rombolja le és semmisíti meg, hanem a történelmet is”. Szentkuthy számára a történelem csak eszköz, a történelmi alapok pusztán a hiányzó pszichológiát pótolják. A jellemrajz nehézségeit hidalják át, mint önironikusan megjegyzi: „Fantáziám nincs, tehát kompilálok – elsősorban a régi vicclapokból” (B. I. 535). Vagy ahogy Pomogáts Béla fogalmaz: „A történelem tehát az ember tevékenységének színtere, ám pusztán annyiban érdekes, amennyiben egy színtér érdekes lehet. A történelem Szentkuthynál nem vállalkozása és nem célja az embernek, hanem terepe és közege, mint ahogy a kontinensek, a tájak, az országok és városok is.” A történelem eszköz a filozófia, a racionalizmus, az abszolutizmus, az objektivizmus ellen is. A történelem az író világnézetének esztétikai következménye: „Bennem is dolgozik a nagy filozófiai kísérlet: a dolgokat csak egy pár egyszerű léttani vagy gondolati alapelvre vezetni vissza, szintéziseket és szimmetriákat cirkalmazni, monizmust és szimplifikáló alaptörvényeket; hogy ezt a rossz hajlamomat ellensúlyozzam, azért menekülök a történelmi álarcokhoz – a régi történelem színesége, zavarossága, szemérmetlen önellentmondásai, céltalansága és mulandósága különösen alkalmas, hogy a filozófiai leegyszerűsítéseket szétkuszálja, keresztezze, élénkítse” (B. II. 262).

Mert világgép és filozófia esztétikai következményekkel jár. Ha a polgári gondolat és világgép válságban vagy megújulóban van, akkor válságban vagy megújulóban van műformája, a regény is. E felismerés első felének elméleti következményeit nálunk leghatározottabban Lukács György vonta le, egészének gyakorlati következményei legpregnansabban, legmagasabb művészi fokon Szentkuthy műveiben figyelhetők meg. Szentkuthy magyar nyelven utóljára kísérli meg, hogy a hulló polgári univerzum teljességét adja. Művészete óriási küzdelem az egészért. Egyetlen harc egy sajátos értelemben felfogott realizmusért, a rész és az egész teljessége a részben és az egészben: „Két dolog izgat: legszubjektívebb életem legszubjektívebb epikai részletei, efemer apróságai, a maguk adatszerű, stilizálatlan egyéniségükben – és a világ nagy tényei allegorikus Standbild-szerű nagyságukban: halál, nyár, tenger, szerelem, istenek, virág. Stílus-zavarom egyik oka mármost az, hogy a mondat témája rendszerint valami analitikus apróság, finesse, kép – vagy gondolatbeli paradoxon – s ezen részletek részletének leírásába pumpálok bele, mellékmondatok, szöösszétételek, ritmusgyilkos jelző-litániák alakjában a mitikus nagy kulisszákat (tengert, nyarat, halált stb.)” (E. 38). Művészete harc az elérhetetlen valóságért: „Milyen lelkierő kell ahhoz, hogy az ember tudja, napról napra mind világosabban, hogy vagy a fantázia sivár kényszerképzetei mindig ugyanazokkal az örvényszerűen fullasztó pályákkal vagy a valóság titkai, mindig ugyanavval az elérhetetlenséggel” (B. 664). Harc a valószerű valóságért: „Egy előző kor betegsége a következő kor egészsége: ha régen szégyellnem kellett, mint nárcista idegességet, hogy nem tudtam különválasztani egy könyv intellektuális tartalmát attól a kerettől, ahol azt olvastam, úgy ma be kell látnom, hogy ez nem neurózis volt, hanem az egyetlen valószerű valóság, az illatos kert és a kevésbé illatos Schopenhauer-fejezetek egyetlen egységet alkotnak – szétválasztani őket örület” (B. 655).

S hogy e kaotikus teljesség pusztán dekadencia lenne, mint azt sokan vélték és vélik? Válaszként álljon itt befejezésül az író szép tanítása: „Általában a dekadenciával kapcsolatban az emberek mindig különös formatúltermelést, öncélú díszlethalmazt és őrzőngő rafinériát képzelnek el, mert megszokták, hogy a művészetet a maga ipari szőszerintiségében vegyék. . . Pedig a rend, a szisztéma, a logikus mag nem a dolgok gyökere, hanem vége, legutolsó, elkésett gyümölcse, vagy mellékterméke. . .” (P. 93).

A káoszról születik tehát a rend, a bonyolultból az egyszerű. Szentkuthy művei e káoszt és rendet egyszerre sugározzák. De a rend, a harmónia egy folyamat, az intellektus munkájának, és a művészi teremtésnek az eredménye. Szentkuthy nem műveiben teremti meg ezt a harmóniát, hanem bennünk, általunk. Az intellektus munkáját nem kerülhetjük meg, a gondolat, Szentkuthy írói tanítása bennünk ér véget, s csak olvasói erőfeszítésünk által válhat tapasztalattá.

Jegyzetek: ¹Időzetünk lefőhelyét az alábbiakban jelöljük: pl.: (P. I. 100) = Prae, 1980. I. k. 100. old. - (E. 10) = Egyetlen metafora felé, 1935. 10. fejezet (B. I. 100) = Szent Orpheus Breviáriuma, 1973. I. 100. old. - ²Hanak Tibor, Pomogáts Béla és November Éva gondolatait a *Magyar Műhely* 1974-45-46. Szentkuthy-különszámából idézzük.

DON CARLOS RÓZSAFÜZÉRE

Írta SZENTKUTHY MIKLÓS

II. Fülöp király minden képzelhető megtett annak érdekében, hogy fiából, akin különös testi és lelki betegségek jelei mutatkoztak: daliás lovag, igazi trónörökös, arany szép vőlegény, Madonna trubadúrja, diplomata és világpolitikus, udvari bálon Don Juan, lelkigyakorlatokon Loyolánál loyolább legyen, de – hiába. A fiú, Don Carlos testi és lelki zavarai erősödtek: parádés zsinatokon a főpapok alig tudtak dogma-köszörülésekre figyelni, mert Carlos, a trónörökösök „kisebb baldachinja” alatt igen-igen furcsán viselkedett.

Így hát Fülöp király, szerelmes fájdalommal, Carlost díszmenetben, „körmenetben” egy távoli kastélyba toloncolta, ahol tán több szoba volt, mint az Eszkoriálban, a kereszties lovagoktól tanult ezeregyéji pompával berendezve. Innen a Főinkvizitor (néha a római nuncius vagy szentremete barát) havonként, félévenként részletes jelentést küldött az apának, aki hol apokaliptikus tengeri armádiát épített Anglia ellen, hol Anglia királynőjét, katolikus Tudor Máriát akarta feleségül venni (tudjuk: vette is).

A Főinkvizitor XIX. A) jelzésű „hieró-diagnosis”-a így hangzik:

Carlosod, Felség, ha a Szűzanyához imádkozott (és ezt igen gyakran teszi), abból a célból, hogy az Istenanyát a legforróbb emberi közelségben érezze magához, hol királyi édesanyjára, hol egy hitbuzgó, keresztény arab szűzre, hol egy kék szemű (dantei „Trice! Trice! Beatrice!”) leánykára a toledói hitfőnél, hol a madridi udvar legegységesebb tudósára és költőnéjére (új Szent Hildegard von Bingen!), hol mesekastélyának fekete hajú, Goya-arcú kulcsárnőjére, – beteg Carlos bölcs „mamájára” gondolt. Carlos úgy vélte, hogy ha a szentképek és szentszobrok, feszületek és oltári, ékszerhólyagos bibliák tisztelete Szentegyházunk szerint engedélyezett, sőt ajánlatos (pia et commendata), akkor ezek az emberi arcok is – szentképeknek, szentszobroknak foghatók fel.

De? De? Egy bizonyos március 13-án, Szent Nikéforosz napján: Carlos úgy érezte, hogy ezeknek az asszonyi vagy nimfeumi arcoknak felidézése talán mégsem „szabályos”, sőt talán bűnös, sőt (óh irgalom Atyja, ne hagyj el!) – káromló, – ennélfogva: fekete apród-ruhájában, hófehér lován elment a pár mérföldnyire eső Eusebiuskápolnába, hogy ott egyrészt „bűnét” megbeszélje egyik karmelita lelki vezetőjével, másrészt imádkozzék legkedvesebb szárnyas oltára, triptichonja előtt: balra az Üdvözlő Angyal, jobbra a Donna Celestina, középen Alexandriai Szent Katalin eljegyzése Jézussal. . .

Mit talált Carlos az ő kápolnájában? Ahol a Rózsafüzér első örvendetes titkát, az Üdvözlő Mária első szavait, az Angelus első „tételét” akarta elimádkozni, vagyis az Annunciációt és az Úristen földi szenthajlék-keresését a Szűzanya szent méhében. – mit talált ott fekete Carlos, leszállva fehér Szent-Márton Pegazusáról? Őrjögő, képpromboló, képtépő eretnekeket, akik a képek tiszteletét sakál-üvöltéssel és keselyű-karmokkal tagadták: porrá zúzták, köpték, taposták Carlos (és bizonyára az Úristen) legszebb oltárát.

Részlet az író *Szent Orpheus Breviáriumának V., Véres Mária* című kötetéből.

Az Eusebius-kápolna sekrestyéjében (próféta: Jeruzsálem romjai felett?) Carlos lelki vezetője, – március 13-án, ne feledjük, – Szent Nikéforosz életét beszélte el Carlosnak.

Nikéforosz, Bizáncban, a 9. században: a szentképek tiszteletének legnagyobb harcosa volt. Már apja is az volt és ezért Szemét nevű (Kopronymos) Konstantin császár száműzte az egész családot, – talán Konstantinápolyból romos-rongyos, féltudóval lélegző Athénbe – ahol Nikéforosz mindent megtanult, amit ott még tanulni lehetett, Logikát és Dialektikát, Platónt és Arisztotelészt. A képtisztelő nagy Iréne császárnő visszahívta Nikéforoszt, világi ember léteére konstantinápolyi pátriárkává tette, pappá szentelték, püspökké felkenték, mivel minden-platónok és minden-arisztotelészek arra tanítottak, hogy nincs a keresztények Istenének és az Isten Anyjának megfelelőbb viselkedés (religious behaviour), mint a szentképek tisztelete. Mikor püspökké szentelték, nagyértekezésének kéziratát (a képek tiszteletéről) hóna alatt tartotta, majd egy ereklyés szekrénybe, balzsamok és csontok közé helyezte: ez! ez! ez! (a jelenet, az elv, a tény) könnyekre fakasztotta Carlos, hiszen ő is, ő is, annyit, annyit *írt* és önelemző Naplóit sokféle tornyosodó sokféle barokk szentszobor mögé dugta.

Carlos lelki vezetője azt sem titkolta, hogy Nikéforosz pátriárkasága előtt, mint világi nagy államférfi, nagyvilági életet élt, – igen, s később, mikor jelen volt a képtiszteletet „dogmatizáló” zsinaton és konzíliumokon, Iréne császárnő gyakran *nem* eleven szarkofágszobrok ornátusában jelent meg, hanem éppen ellenkezőleg, és így – Nikéforosznak nem a legkönnyebb kísértései voltak (Carlos! Carlos! a tiéd), – legyőzte őket (Carlos! Carlos! a té győzelmeid!).

És az okos lelki vezető azt is tudta, hogy a „királyfi Don” imádja a szent-színpadi szent-misztérium játékokat, épp ezért elmondta a királyfinak a később újra és újra száműzött Nikéforosz holttestének hazahozatalát Konstantinápolyba 846. március 13-án, – a velencei hajót, a Fekete-tenger viharait, az Égei-tenger napsugarait, a bizánci nép szent részeg boldogságát, zenéit, szövétnékeit, ahogy a költő Keresztes János mondaná: „Miurunk karneválját”.

A lelki vezető megnyugtatta Carlos: nem volt vétkes, mikor földi formájú, ember-ábrájú, szentéletű asszonyok képével dúcolta fel mégszínesebbé mégszínesebbre legtisztább Ave Maria Rózsafüzér, Angelus-imáit a Madonnához, menjen Carlos haza Isten békéjével, – azzal megáldotta, „találkozás lesz az Égben, most még csak adieu a Földön”.

Odahaza, jóformán minden délelőtt, Carlos meglátogatta egy földön-földöntúli életű apáca, talán maga Avila vastag várának Teréziája, avagy csak Carlos képzelte annak, – de úgy vélem, Felső (írja a Főinkvizítor II. Fülöpnek), hogy ez idem et eadem, egyértelmű, szentértelmű dolog, ismervén Carlosunk leglázásabb áhítatát. Carlos, hazaérvén (az éjszaka kosztümjében, a hajnal lován), minden fájdalomtát elsírta a Rózsa Regénye, a mysticissima flora apácának, igaz vagy képzelt „Avilá”-jának, a képrombolókat, a kárhozat mozsártörőjében hamuvá gyalázott, Annunciációs ol-tárképét. Mire? Az apáca mosolyogva (Trice! Trice! Beatrice! – Dante dalában) átvezette Carlos a hálósobájába, ahol (óriási tükrök, vagy japán spanyolfalak méretei után futva): Beato Angelico, festők festője, *Annunciáció*-képének (1437 után?...) csodálatosan hűséges másolata volt látható.

„Ennél szebb nem volt és nem lesz a világon!” – rebegette, suttogta Carlos az ő „Avilá”-jának mirhavirág fülébe. Mért a legszebb? Itt minden egyszerűség lényeg, cifrártlan, titok és világozság, Ég és Föld (Isten és Mária) legitimusabb, halk és suttogó és mégis mindenről mindentudó találkozása, Végtelenség és alázat, Ostya-fe-

hér falak, gótika sóhaja, reneszánsz lehelete, Szent Tamás minden hittudományi Summájának pillangó színeváltozása, Pax Domini, legdogmatikusabb látomás, priz-mába-lépés előtt a Szentlélek sugara.

Carlos még be sem fejezhette imádságát Beato Angelico szentképe előtt, – az ő „Avilá”-ja, Szentlélek-szárny kolostori fejkével, még épp hogy elsuhant (Ábel oltár-füstje az Égbe), – mikor zokogva (valljuk be: káromkodva is...) betörték Carlos hálószobájába Carlos legkedvesebb, hol misztériumokat, hol vad vígjátékokat játszó színészei és rongyokban, vérző sebekkel, mártír-meztelen elpanaszolták, hogy a képrömbölő eretnekek színházukat, kosztümjeiket, farce és Dei Deo kulisszáikat szét-zúzták, felgyújtották (még most is égnék! füstjétől Hádes-hamvas kormosak! – mutogatták...), – mire?

Don Carlos, Beato Angelico theologiai hóvirág-képének hatása alatt, *azonnal* azt mondta nekik: „Ne sírjatok! Örüljetek minden földi díszől megszabadult ártatlan Ádám-pucérságtoknak, mert ez lesz forrása, ihletője annak az aucto sacramentálnak, melyben ábrázolni fogjátok Beato Angelico legszentebb képét, az Angyali Üdvözletet, az intimitás és egyszerűség elíziumi házasságában.”

Ezt a szentjátékot (folytatja dokumentum-levelét a Főinkvizitor II. Fülöp királynak) magam is láttam, – hithivebb lettem tőle, mint eddig voltam. De? – most én gyönök Felségednek –, de? Én a *hiúság* bűnébe estem és vetélkedni versenyezni kívántam jó Carlosod „Avila”-szororával és Beato Angelico Angyali Üdvözlet-képével és Carlosod színészeinek mise-szép, mise-szent pantomimjével, – ennél fogva?

Aznap délután: *Tiziano* Angyali Üdvözletének (1564...1566...) másolatát vittem el a Trónörökösnek, – öt évvel ezelőtt, velencei politiko-küldetésem alkalmából csináltattam; ez: *ellentéte* volt Boldog Fráter Angelicus képének, – ez: dráma, vihar, apokalipszis, démonok, angyalok, kozmoszok örült kozmogóniája, színek lávázó tobzódása, a Világszínház Mozgósítása.

Hatása Carlosodra? – kérdi levele befejezéseképpen a Főinkvizitor, – hatása ez: másnap (a rongyos színészek voltak az első *felvonás*, amiről most írok, evangélista Szent Márknál és Tacitusnál is rövidebben: Carlosod „színházi életében” a *második felvonás*), – másnap (ez a véletlen szinte csodával határos): meglátogatta Fenséges Károly-fiadat Calderón, a drámaíró (szelleme, szelleme, persze hogy szelleme, eljövendő lelke maszkjában, vagyis *teste* húsában... ismered Királyom, Carlos látomásos habitűdjeit...), aki „tegnap” még „A legnagyobb varázslat a szerelem” című darabját írta és utána – papnak ment, papi ruhában köszöntötte Carlost, – akinek kastélya a Komposztélai Szent Jakabhoz vezető zarándokút mellett emelkedett, és Calderón épp Komposztéla felé tartott.

Carlos két vállánál fogva rázta, rángatta Calderón mindkét vállát, – nem volt ez hisztéria, – ellenkezőleg: vallásos extázis (értesültem...), szeretet és Isten színházai iránti rajongás, – Carlos mondá Calderónnak, – szakítsa meg útját pár órára, pár mérföldkőre és vigye magával Felséged, Rex Felipe, udvari színházának minden színészét és minden Égre-éhes szent díszletét: *ezekkel* játsszassa el Komposztéla tiszteletére az Angyali Üdvözlet – Tiziano-értelmezésű – drámáját, – zuhogjanak rózsá-ág köteleken még angyalok, puttók, minden Katholikus Metafizika édes kölykei is és közben zúgjon, zengjen, kórusból és zenekarból: Üdvözlégy Mária, malaszttal teljes!

Hűség önmagunkhoz, hűség a valósághoz

A szemléletmód mai útvesztőiből, a magatartás zsákutcájából keresünk kivezető utat. Éveink forgása lenyűgöz bennünket, a tények áradása elsodor önmagunktól, gyökereinktől, egyéni és közös múltunktól. Percnyi töredékekből tengődünk, egyre távolabb a teljesség igényétől, világszemléletünk alapjaitól és egységétől – a múlt igaz látásától és értékeitől, amelyek jelenléte nélkül elhal és kiüresedik a jelen, melyet teljes értékűen kell átélnünk –, a jövőnk érdekében is.

Magatartásunk belső törvényeinek természetére vet fényt Sötér István: „Az egyszerűség a legidőtállóbb, az őszinteség bája sohase veszít hatásából, az életből megtakarított tanulságok minden korra érvényesek – s a halk hang igen messzire elhallatszik” (*Gyűrűk*, 22. p.). A másokkal s a szemlélt – történeti és irodalmi – tárgyakkal való azonosulás képessége és annak bizonyossága szól hozzánk, hogy hidakat kell teremtenünk ember és ember, múlt és jelen szintéziséhez. A történelem és irodalom tényei és alkotásai – és a saját, egyéni életünk is – csak *élő voltukban* lehetnek szemléletünk tárgyai, s magatartásunk táptalaja. „Valójában nem engedhető meg, hogy túl nagy különbséget tegyünk az élő, illetve a múltbeli irodalom érzékelése között” (*Gyűrűk*, 6. p.).

Magatartásunk kritikai elemének értékeléséhez számtalan eszközt kell igénybe vennünk. „Az irodalom egyik legfőbb feladata, hogy kritikai szemléletre neveljen bennünket.” Az irodalom tükröcsoda: „Az ember csak egy életet élhet át. – de életünket, tudatunkat az irodalom megtöbbszörözi” – írja a *Tisztuló tükrök* című kötetében Sötér István (7. p.).

Az ember életének és művének térbeli és időbeli kitágítására tett kísérletet Madách is *Az ember tragédiájá*-ban. „Madách a természet és a történelem jelenségeinek drámai, tragikus »példatáraval« az akarati szabadság elvét, a küzdés, a haladásért vívott harc törvényét kívánja költőileg, érzelmileg – mondhatni: lirailag – hirdetni, alátámasztani.” Sötér István *Nemzet és haladás* című kötetének Madách-tanulmánya az irodalom felől vezet el bennünket a *történelemben látás és élés* magatartáseleméhez. Ugyanezt teszi történelemről írva Nemeskürty István is, jelentős gondolatokat sugallva: „A marxista történettudomány helyes álláspontja tehát – ismét Banfival valljuk ezt (Antonio Banfi: A történelmi materializmus jelentősége) –, hogy a história ismerete »etikai irányít is ad cselekvésünknek«, és voltaképpen arra, az egykor csak vallástanórákon feltett kérdésre ad választ: »Mi dolgunk e világon?«” (*Önfia vágta sebet*, 7. o.).

A jelenbe átnyúló múlt. Ennek a mondatnak *etikai* tartalmát az idézettekben túl további tanúságtételek is megerősítik. A történelemben kutatva a *ma* életének gyökereit, szerteágazó csodáit fedezzük fel. A történelem kutatójának élménye sohasem az avultságé, hanem a ma is érvényes igazságé, a mához vezető úté, a „modernségé”. Rónay György *Kutatás közben* című könyvének Kassák-tanulmányát olvasva írja Sötér István: „... a középkori gesta éppoly modern olvasmány Rónaynak, mint az Egy ember élete” (*Gyűrűk*, 622. p.).

Az igazi irodalom ugyanis, a maga eszmei, történeti, esztétikai tartalmában, mindig élő és mai, az igazi történelem mindig önmagunkhoz vezet el. A múltat a mában, a mát a múltban kell látunk és élnünk. A *Tisztuló tükrök* egyik fejezetének címe is ezt a szemléletet sugallja: „A múlt, mely átnyúlik a jelenbe”. A múlt, amely lehet egy-, kétszáz, egy-, vagy többszázézer év. Az emberi értelem „jogfolytonossága” a „történelemelőttiből” üde jelenségként árad át jelenünkbe. S hozzátéhetjük, hogy az irodalomtörténet és a történettudomány is témáknak és életműveknek a közvetlen horizonton túlmenő egymásba fűzése, amelyek az időt egy pontba sűrítik össze: az adott pillanatba, a jelen társadalom és az egyén életébe.

Azonosulás. Embernek, művének és múltjának fölidézése és megjelenítése csak akkor érvényes, ha az beleélés és azonosulás is egyúttal. „Megteremtés a művészetben és fölismerés-fölfogás a kritikában: egy és ugyanaz” – szögezi le a *Gyűrűk*-ben Sötér István (7. p.). Chesterton azt vallja, hogy kritikát csak arról lehet alkotni, akit vagy amit szeret az ember. A szeretet pedig: azono-

sulás. Amikor tehát magatartásunkat az azonosulni tudás elemében – a szeretetben – is továbbfejlesztjük, megnyitjuk az egészséges és gazdagító vérkeringést múlt és jelen értékei között. „Engem, történelemtől írván, az érdekkel: a múlt, amikor még számtalan lehetőséget nyitva tartó, eleven jelen volt” – írja Nemeskürty István (*Önfia vágta sebét*, 13. p.).

„Az irodalmat azért érdemes megértenünk, hogy az embert megérthessük. Az embert pedig csak a kor, – s a kort is csak az ember figyelembevételével érthetjük meg. Az irodalomtudomány-nak a korok megértése, megfejése a legfontosabb feladata, de ezt is csak úgy teljesítheti, ha megérti és megfejt az ábrázolásnak és a kritikának azt a módszerét, mellyel az alkotó, vagy a gondolkodó ember a maga korát, a kor valóságát felfogja” (Sötér I.: *Ember és műve*, 8. p.).

A tudomány tanúságtétele. Az igazság útja a tudás, a tapasztalás, a valósággal való azonosulás és hűség útja. „A történettudomány egyik alapvető feladata, hogy a közvéleményt a múlt tényeiről tájékoztassa. E tényekből építheti fel az egyes ember és a közvélemény az események láncolatát ismertető tudós segítségével a maga történeti tudatát” (*Önfia vágta sebét*, 3. p.). A múlt életet jelent, megítélése és a valóságnak megfelelő értékelése óriási felelősség. Erre a felelősségre figyelmeztet Sötér István: „... A kritikus is kontár marad, ha nem őriz magában valamit az irodalomtörténezből, sőt, a teoretikusból” (*Gyűrűk*, 5. p.). Az értékek fölismerésének és közkinccsé tételének alapja a becsületesen, elméletileg folyamatosan alátámasztott és megvizsgált tudás, amely számol azzal a ténnyel, hogy az út nemcsak a múlt felé vezet, mintegy a jelen „magaslatából”, hanem onnan is felénk! „A hagyományos formák néha épp azért élednek fel, mert az újak értéke kétségessé válik” (*Gyűrűk*, 83. p.).

A megőrzés hivatása. „Lélek elleni bűn bármely szellemi érték megsemmisítése, homályba, feledésbe borítása. Jóvá ezt csak az értők tehetik, ha a gyanútlan, és nem is eleve rossz szándékú nem értők szemét felnyitják. Az avatottak néma cinkossága pedig súlyosabb vétek az avatatlanok gyanútlanosságánál” (*Gyűrűk*, 8. p.). Múltunkkal, annak értékeivel el kell számolnunk. Bűneinket megbocsátják, de „az értők néma cinkossága” „lélek elleni bűn”, mert élet – s nem akármilyen élet – és halál – nem akármilyen halál – kérdése minden értékkel való sáfarkodás a világon!

Az értékek szűkebb területére irányítva mondandónkat: „A költészet mezején élet és halál nem felváltja egymást, hanem szüntelen és együttesen jelen van, kéz a kézben, egymásból kibontakozva és egymásba fulladva” (*Gyűrűk*, 13. p.). A jelen a múltaktól kapja a lángot, s a múlt csak a jelen felelősségének és értékigényének kihűlésével és felbomlásával lesz holttá. Ha az idő úrrá lesz az örökkévalóságon, az „emberi jelenség” megszűnik a földön. . .

S ha megkérdézzük a nemzet múltjában vizsgálódó történészt, mit felel? „Jaj annak a nemzetnek, amelynek a hállára emlékezete nincs” – idézi az 1849-es debreceni országgyűlés szónokát Nemeskürty István (*Kik érted haltak, szent világszabadság*, 7. p.). A nemzetihalál romantikus ideája egy távoli vészharangot kongatott meg, míg a „nyelvében élő a nemzet” Széchenyi hirdette eszméje ma is élő figyelmeztetés: a nyelv iránti felelősség – hűség, vagy árulás kérdése. Nemeskürty szerint a nyelvi rendszer határozza meg szemléletmódunkat és világképünket, s így magatartásunkat és tudásunk, tudásra törekvésünk etikai, tárgyi alapjait is. A nyelv a „forró drót” önmagunkon belül, emberi történelmünkön belül – s önkifejtésünk, társadalmi fejlődésünk folyamatában is.

Valóság-hűség. „Nem az a fontos, hogy múltunkról csupa jót álmodjunk, hanem az, hogy egyáltalán írjunk, beszéljünk róla, akármilyen jó, vagy rossz volt is az: Ekkor és ezáltal lesz ez a múlt tartósan a miénk. Ha pedig a múlt valóban a miénk, ha mindannyiunk napi közgondolkodásában, döntéseinkben jelenlévő valóság: akkor a jövő is a miénk lehet” (Nemeskürty I.: *Önfia vágta sebét*, 14. p.). „A tárgyasulásra (és a magasrendű tárgyilagosságra) való képtelenség: ime, egy legnagyobbat veszélye a huszadik század irodalmának” – tehetjük hozzá Sötér Istvánnal (*Tisztuló tükrök*, 10. p.), aki megfogalmazza a valóság-hűség poétikai törvényét: „A költészet egyik legfőbb feladata: a néven nevezés, a fölismert dolgok megnevezése, kimondása” (*Nemzet és haladás*, 694. p.). Elgondolkozhatunk: „Állj elő vele, akár alkalmas, akár alkalmatlan. . . Ints, kérj, feddj. . .” – Szent Pál-i útmutatása visszhangzik itt önkéntelenül bennünk. Igaz ember, igaz tudós, igaz gondolkodó nem ismer megalkuvást ebben a halhatatlan emberi felelősségben. S ami igazat magunkévá teszünk, megszabadít minket a jövő vak szorongásaitól.

Élet és hűség. „A leghétköznapibb élet jelenségei a tetszetős ráfogást éppúgy megcáfolják, mint akár a tudomány világának tapasztalatai. . .” – olvassuk Mályusz Elemérnél (*Magyar történettudomány*, 6. p.). Az élet és a tudomány összefogása a mi mindennapi felelősségtudatunkkal és emberi – tehát világnyi – mértékünkkel, mindennek beépítése és kibontakozása magatartásunkba: feladat és cél is egyben.

Sötér István és Nemeskürty István életművének csak kiragadott példái ezek, de figyelmeztetnek bennünket egy felelősebb magatartás és teljesebb szemléletmód kialakításának követelő szükségességére. A történelem: mozgás. Ismerni kell okait, összetevőit, áramlásait, s magunkénak kell vallanunk a maga teljességében.

DÉKÁNY ENDRE

IRODALOM

A csúcsra érkezés lírája

Takáts Gyula: *Helyettük szóljal* –
Szépirodalmi Könyvkiadó 1982

Az irodalom, a művészetek, általában véve a szellemi élet nagy csodája, hogy az emberi életkor nem szab határt a remekműveknek. A teljesítményt nem gátolja vagy csökkenti a fizikum állapota, az izmok hanyatló rugalmassága; a szellem megújulásra kész, röptető ereje bármikor kivételes alkotásokra serkentheti az embert.

Takáts Gyuláról azt hittük, hogy az elmúlt években írott versei az eddigi életmű méltó betetőzését jelentik, most kiadott könyve azonban rációfól ezekre a hiedelmekre. A *Helyettük szóljal* versanyagának szerteágazó gondolatisága, érthetősége, láttató ereje s érzelmi többszólamúsága a csúcsra érkező költő művészi és bölcséleti világképéről ad számot.

Takáts Gyula első versesköteteiben világosan kitapintható a lírikus valóságérzéke: a világ jelenségeinek, értékrendjének és az emberi kapcsolatoknak hajszálpontos megörökítőjévé válik. De bizonyos jelekből érződik, hogy a költő nem marad a külső világ színes ábrázolója; a lélek nyugtalansága, belső harca és örök megismerési vágya legalább annyira teret kér verseiben, mint a környezet, a táj érzékekre ható élményei. A mesteri pontossággal rögzített külső megfigyeléseknél fontosabbak voltak számára a táj fölötti és melletti rétegek: a gondolatok művészi rendszere és arányossága, az ember és a világ viszonylatának fölmérése és eligazítása. Ötvenéves korá előtt már-már sikerült birtokba vennie a költői tér kettős világát; „két szárnyal és két lábbal” kapaszkodott meg abban a talajban, amelyet az ihlet és a megvalósítás tere- numának nevezhetünk. A korábbi törekvések az évtizedek kohóiban eggyé olvadtak a költővel, s

legújabb kötetében elérhető közelségből villantják föl minden alkotóművész ősi vágyálmát, a teljességet.

A *Jelek között* ciklus versanyaga az ember és a világ kapcsolatának, föltárára szánt összefüggéseinek átélését s megfejtését szorgalmazza, és nem egy követhetetlen „magánbölcséletbe” süpped, amely annyira jellemző a napjainkban megjelenő hazai versekre. Takáts Gyula lírájának átfogó ereje „leglényegünknek sejtjeit”, teljes valónk átoldását segíti elő „mélyebb tájba” és az olvasóban keltett erős rezonanciával az emberi lét legfőbb kérdéseiről: a szépségről, a magányról, a csendről s a tárgyak és fogalmak kapcsolatáról vall megrázó költőiséggel.

*Ami volt, már rég tudom, marad,
csak láthatatlan mappa rendezi.
Csendet sugárzó nagy lapok alatt
élnék leglényegünknek sejtjei.*

*Magunk, ha alig is, de sejtve,
így épülünk közöttük állva.
Nem is tárgyai, de teljes valónk
oldódik át egy mélyebb tájba,*

*mert jelek között jár, aki él.
Tudása titkon ehhez nőve
nyílik, mint virág és megérzi
jelenben még, de már jövőbe*

*ahogy a legnagyobb csillag alatt
egy érzékeny tudásnak lesz a része . . .*

(Tudása titkon ehhez nőve)

De idézhetnénk a „szépen túli messze” világát, a „magányt betöltő tárgyak” jelenlétét, a „magasabb erő fényében kísértő szavakat” és a gondolatok „sejtrendszerét” is; ezekben a versekben, mint egy áramkörben, ott rezeg a költő jelen korszakának sok-sok maradandó konklúziója és üzenete.

E markáns líra szinte észrevétlenül adja át helyét a magánéleti fájdalmat, a hitves elvesztését s a magányt újra meg újra átélő és megőrkítő költői emlékezésnek. Az *Őt érzéken túl* ciklus több verse érezhetően a lét és nemlét fölfoghatatlan kontaszájának, a „csillag-sugárzású belső tér” és a „messzeség” rejtélyének kutatójává válik. Az átélt fájdalom súlya alatt a költő az igaz emberség árnyalt modelljét is fölrajzolja.

*Nézel a betűn át felém.
Rád visszanézek én
s oly biztosan tapad
– ernyőmbé fogva sugaradat –*

*arcod, mintha csak itt
bontaná ki vonalait.
Két áram sugár-körén
mintha kihullott volna a tér. . .*

(Két áram sugár-körén)

A két remekbe szabott ciklus hatvanöt lapja után önkéntelenül is arra gondolunk, hogy az úgynevezett „töltő-versek” következnek, amelyek magukon viselik majd a költő patinás kézjegyét, formai sajátosságait, de tartalomban már csak az eddigi színvonalas versek változatait nyújthatják az olvasónak. Takáts Gyula csúcsra érkezett lírai invenciója azonban elsöpör minden szokványos előérzetet és föltételezést. Az *Egy triptichon árnyékából* és a *Cserepek, Árkádiából?* ciklusok újabb önálló tételeket komponálnak a leütött alaphang köré: a múlt és a jelen szerves egysége, a Balaton és Hellasz egyezéseken túlmutató belső azonossága, az ember és a táj „öszének” szívenütő élmény- és színgazdagsága eleve kizárják az ismétlődést vagy a monotonitást. Tömör lírai fölvilanások és belülről kivetített, hiteles képsorok fogják egységbe a mondanivalót: az első otthon, az „emberré szülő há-

zat”, a jegenyék és a ciprusok, az édesvíz és a tenger egymást idéző világát; ezt a szikrázó és szépségre ösztönző tájat. A Becehegy ormáról, mintha egy gazdag élet összegezése kelne útra a pazar színekkel bevont verssorok szárnyain.

*Beethoven, bor, versek és ősz
megrendítő magánya érlel
s úgy zörgök már, akár a kóro
a stígléccel téli szélben.*

(Csak a sarkcsillag)

Szinte egymást követik a megrendítő költői pillanatképek, mint a hajnal és az alkony színei az állandóan változó tövidék szélesvásznú látványában.

*Szép a kék füst gyönyörű fátyla
s az őszi okker-ragyogásba
mintha egy tündér haja szállna
e Botticelli rajzú mandulásba.*

(Elvont és mindig más valót)

*Teltn ragyog és minden oly meleg,
mint Paganini hegedűversenye.
Játszik szikráival mező, a tó.
Érett vággyal lobog, mintha itene.*

(5 × 4)

A kötet záró ciklusa, a *Tükör* a költővel azonosuló alkotókról és íróbarátokról szóló konfessziót tartalmazza. A fényben égő vidék itt is több, mint pusztá milió – „lelkével” izzítja át az ember és a külvilág kapcsolatát.

A megismerés reménye csillan meg ezekben a versekben; a „béke fölénk táguló fényessége” s a tájból elősugárzó, hamisítatlan humánus.

SEZEGHALMI ELEMÉR

KÉPZŐMŰVÉSZET

Picasso

Amikor 1973-ban Picasso halálhíret vették, főiskolások és fiatal értelmiségiek csoportjai Európa-szerte gyászszalagot varrtak kabátjuk hajtókájára. Sokan értelmetlennek tartották ezt; ellenvetésük lényege az, hogy amit Picasso az európai kultúrának jelent, úgyis halhatatlan immár, s a gyász inkább tapintatra tarthatna számot, mint efféle demonstrációra.

A jelenség magyarázata korántsem ilyen egyszer-

rű. Picasso halála sokak szemében a végzet jelképes megnyilvánulásaként hatott: elment a század egyik igazi tanúságtéve; méghozzá egy azok közül, akik a világot a kultúra magas fokán akarták és tudták megélni, s akiknek neve és teremtő ereje talán méltóbban képviselheti az 1900-as évek civilizációját, mint a különféle hatalmak igézetében élő politikusok, hadvezérek, diktátorok. Másfelől: mindig imponálóan hatott az európai szellemi környezetre az oly sokszor emlegetett picassói vitalitás: az a lankadatlan alkotói és emberi tetterő, amely legendás erővel hajtotta még az aggyastán korú művészt is. Mindez az uralkodó és konzolidált közepszer: az energiváltás és a medvetánc ne-

hézlességű allelkesültség jól megférő végletei és kifinomult átmenetei tükrében jórészt provokatíván hatott. Most, születése századik évfordulója után már érzékelhető: Picasso halála pontot tett a „Picasso-mitosz” végére: befejezett példázatként áll előttünk az alkotói szabadság és a gáttalan vitalitás mítosza, magányos, kiváltságos és megismételhetetlenül egyedi útjaként a boldogulásnak.

Picasso sokféle arca, pályája fordulatai és következetlenségei szinte felkínálták a lehetőséget az egyoldalú „valogatásra” az életművön belül. Elméleti prekoncepciókhoz idomítva nemegyszer próbálták kisajátítani egyik-másik arcát, mint az egyedül igazít, és háttérbe szorítani a többi, mint kevésbé jellemzőt. E módszer végpontjai: az egyikben bizonyos történelmi és társadalmi sorsfordulók tükrözésének kiemelése (középpontban a *Guernicá*-val és a Vallauris *Béke-kápolnája* számára készült művekkel) és alátámasztása a művész néhány politikai színezetű nyilatkozatával; a másikon a műveket a magánélet felhőtlen vagy válságos időszakainak lélekelemző átírásaként privatizálni törekvő álláspont helyezhető el. De az ilyen típusú „kiszorítósdí” nem vezet közelebb a Picasso-rejtély megfjtéséhez; éppen úgy nem, mint a ténylegesen meglévő ellentmondásokat logikai huszárvágással megszüntetni szándékozó elmélet, melyben Picasso életműve a „nagy szintézis” példájaként jelenik meg: „dialektikus”, sőt „népi” művészetként, mint *Mario de Micheli* mondja. Mi sem áll távolabb Picassótól, mint végleges lezárását összefoglalását adni valamilyen emberi vagy formai problémának, hiszen éppen ezek állandó változása-megújulása élette teremtő kedvét. Pályáján természetes módon követtek váltogattak egymást a különféle izmusok, stílusok és műfajok „korszakai”: a kék, a rózsaszín, a kubista, a neoklasszicista, a szürrealista és a gesztus-jellegű. Kizárólagossá és véglegessé nem vált egyik sem; ameddig független formateremtő akarata akadálytalanul törhetett felszínre valamelyik „nyelvén”, addig Picasso kitért mellette, hogy aztán ugyanilyen kedvvel és lendülettel fogjon akár homlokegyenest ellenkezőhöz. Művészete mégsem vált eklektikussá: az egyes mű nála mindig egységes, mondhatni sajátosan és önmagához mérhetően – „stílustiszta”; nem halmozta szervesen a különféle izmusok jegyeit. „Meg vagyok lepve, hogyan alkalmazzák a »fejlődés« szót, és hogyan élnek vissza vele” – mondja Picasso.

Én nem fejlődöm, én vagyok. A művészetben nem volt és nincs jövő. A művészet, amely nincs a jelenben, soha nem is fog létezni.”

Vajon abszolutizálható-e Picasso hatása a XX. század modern festészetére? Vajon valóban olyan etalon-e a picassói művészet a haladó törekvések megítéléséhez, amilyenek Apollinaire már 1913-ban látta? „A művészetek nagy forradalma,

mely csaknem egyedül általa teljesedett be, nem egyéb, mint az, hogy a világ az ő új megnyilvánulása” (*A kubista festők*). Persze Apollinaire túloz, s noha ez a túlzás az avantgarde manifesztumok korának stílusából is következik, egy bizonyos Picasso művészet és életét önnön belső törvényei szerint építette, s így alkotásai valóban nem egyszerűen a „világ képére” formálódtak. Picasso „megteremti az indulati, érzelmi motívumok formai egyenértékét, szellemi képmását” – véli *Körner Éva*. A jelentős művészek módján valósággal „rányomja bélyegét” a világra, ám az nem mindig hajlik megadóan lábaihoz, hanem a maga sajátos és kérlelhetetlen logikájával illeszti be összefüggérendszerébe immár a Picasso-jelenséget. Picasso tehát nemcsak a korszerű művészet és formabontás jelképe, hanem sztár is: meghökkentő bravúrokra és meglepetésekre képes elme, akinek tékozló termékenysége nem mindig az esztétikai érték és minőség elve szerint rendeződik el, hanem egyben formális és mennyiségi szempontok szerint is. Kétségtelen, hogy a művészetben „az a korszak, amely engedi, hogy egyetlen személy sajátosságai uralkodjanak rajta, a gyengeség jeleit viseli magán” (H. Read). A kérdés inkább így vetődik fel: vajon századunk festészetének története felfogható-e ilyen korszakként? Az időszak sokarcúsága és dinamikája, „mozgó talaja” – ahol az új s még újabb irányzatok és mozgalmak példátlanul felgyorsult iramban követték egymást – kevésbé nyújthatott lehetőséget az efféle abszolút befolyás érvényesülésére. Mégis szellemes a Picasso-mitoszt tápláló, közmondásos megfogalmazás, hogy „születésével a föld belépett picassói korszakába”.

Ez a mítosz igen korán kezdődik; már Pablo Ruiz Picasso gyermekkorában: a csodagyerek-jelgendővel. A virtuóz rajz- és formaérzékű kislány ezt az öröklött, vele született képességét szabadon fejleszthette, így válhatott későbbi művészetének egyik meghatározó elemévé. Csodagyerek volt, hiszen mintegy átugrotta a szokásos felnőtté érés bizonyos szakaszát; gyermek létére felnőttnek számított, ha csak egy vonatkozásban is: a rajzolásban. Ez a tulajdonképpen akadémikus tökéletes rajztudás „neoklasszicista” korszakaiban ismét felfelbukkan; ugyanúgy, mint a jelenség visszája: a felnőtt művész gyermeki, vidám és gátlástalan játékosága. Lényének összetettsége, motívumainak vissza-visszatérő „metamorfikussága” (A. Barr) szürrealizmusának szimbólumaira is jellemző. Sokan kísérelték meg e jelképek „megfjtését”, rendszerük magyarázatát, hogy ily módon jussanak Picasso művészetének kulcsához. Valójában kockázatos vállalkozás e szimbólumok „felfedése”, hiszen éppen „titokzatos sérthetlenségükben a leghatásosabbak” (H. Read), s okos hétköznapiságunknak kiszolgáltatta éltető elemüktől fosztjuk

még őket: a többértelműségtől. Változó érzékenységre van tehát szükségük és talán még „védelemre” is, hiszen „a teljesen és véglegesen megértett mű sohasem élt” (Körner Éva).

A Picasso-centenárium alkalmából a Szépművészeti Múzeum bemutatót rendezett a művésznak a múzeum tulajdonában lévő grafikaiból. Ezúttal valóban inkább bemutatóról lehet beszélni, mint kiállításról, hiszen a múzeum rideg, kopár és hideg fényel takarékosan megvilágított terme, a beheimótt szarkofágokra emlékeztető tárlókkal kevés lehetőséget kínál – az adottságokhoz alkalmazkodó – rendezésnek, a látványnak.

A megtekinthető alkotások nagyjából két fő csoportra oszthatók. Az egyikbe az a tizenöt egészen kiváló hidegtű- és rézkarc-lap tartozik, melyek (egy kivételével) még 1911-ben kerültek a Szépművészeti Múzeum gyűjteményébe. (Az egyik tárlóban a vásárlás körülményeinek értékes dokumentumai, a Clovis Sagot és Kahnweiler műkereskedők, valamint a Grafikai Osztály közötti üzletkötés iratai is helyet kaptak.) Később ezek a korai, ám rendkívül jelentős munkák sorozattá álltak össze; jó néhány kiállításon együtt is szerepelték *Vándorkomédiások* címmel. A cirkusz, a komédiások, a harlekinek világának megjelenése jellemző motívum Picasso bontakozó pályáján.

Lazán kapcsolódik a sorozat többi darabjához két bibliai témájú hidegtű-lap, a *Salome* és a *Tánc*. Ezek inkább egymással állnak tematikus összefüggésben, hiszen Heródes király alakja mindkét rajzon egyértelműen felismerhető. Picasso nem egyszerűen a bibliai történet illusztrálására vállalkozott: szemmel láthatóan leginkább a zsarnoki hatalom kérdése izgatta. A Buddha-szerű, magabiztos-önélgült uralkodó és az őt körülvevő figurák viszonyában egyszerre jelenik meg a hatalomhoz való ambivalens viszony mindkét oldala: a félelem és megadó kiszolgáltatottság, valamint az erővel kacérkodó, rajta ironizáló fölény. Heródes alakja a két lapon egyidejűleg ijesztő, visszatartó és neveléses is. 1918-ban Hatvány Ferenc gyűjteményéből került a múzeumba Picasso kis tus-akvarell-képe, a gyakran reprodukált *Anyja gyermekével*. Ez az alkotás a bemutatott művek első csoportjának lezárása, hiszen 1968-ig az említett lapokat nem követték a gyűjteményben további jelentős Picasso-munkák, és az újabb szerzemények kivétel nélkül a háború utáni termésből valók.

E második fő csoportra a változatos technika, a sajátos kivitel és a magas színvonal jellemző. Litográfiák (közöttük a *Repülő galamb*, a *Szalag a hajban*), linóleumtszettek (*Kalaposnő mellképe*;

Pohár a lámpa alatt), akvatinta-lapok (*Festő a strandon*) és egyéb eljárással készült munkák alkotják ezt a – hatvanas évek közepére datált művekkel záruló – gyűjteményt. A *Vándorkomédiások* tematikai és stílusbeli egységével szemben e grafikák jellemzően mutatják az idős művész sokoldalú, ám a korai hidegtű-lapok elmélyültségét és összefogottságát nélkülöző tevékenységét.

Az évforduló másik eseményeként magyar művészek kollektív kiállításán tisztelegtek Picasso szelleme előtt (Fővárosi Tanács Óbuda Galériája: *Tisztelet Picassónak*). Korábbi és ez alkalomból született művekkel kísérelték megidézni Picassót, illetve a Picasso-életmű művészeti tényekké, művészettörténeté vált konzekvenciáit. Alapvetően két megközelítés képzelhető el: egyrészt az, amelynek témája–modellje maga Picasso az „ember és művészete”; másrészt az, mely ennél összetettebben, saját formateremtő akaratába, alkotómódszerébe épült művészeti tanulságként állítja elénk a picassói szellemet. A kiállításon túlnyomó többségben voltak az előbbi szemléletű művek. *Orosz János* – egyébként a teljes anyagnak csaknem felét kitevő – sorozata ide kívánczik; modellje Picasso, különböző érzelmi és szellemi vibrálásai tükrében. Ilyen értelemben a sorozat legalább annyira önarc-kép-jellegű, mint amennyire portrészertű. Legsikerültebb darabjainak azok tűnnek, melyekben eltekintett a picassói szimbólumok – olykor meglehetősen didaktikus – parafrázisaitól és figyelmet modellje arcának, tekintetének vizsgálatára összpontosította. *Borsos Miklós* 1955-ben készült érme (Picasso babérkoszorúsan, „imperatori pózban”) egyik legszellemebb darabja a kiállításnak.

A másik, nehezebb, kevésbé közvetlen utat képviselte *Geszler Mária*, akinek *Kubista vázlatok és Rózsaszín korszak* című porcelán plasztikai egyben a kerámia formai tradícióival is szakítanak. *Molnár Sándor* műve (*Hommage à Picasso*) szintén ideillik: a kereteiből fizikailag és jelképesen is kitörő, kereteit szétfeszítő, erőteljes színekből épített kompozíció Molnár sajátos formavilágával idézi meg azt, ami számára a Picasso-mitoszból tanulság.

Talán összbenyomásában hatásosabb és sokatmondóbb lehetett volna a *Tisztelet Picassónak*-kiállítás, ha többen is az utóbb említett, áttételes módon közelítenek a témához, ha a külsődleges szempontok helyett többen vállalkoznak az elmélyültebb számvetésre a Picasso-jelenséggel.

ANDRÁSI GÁBOR

TEOLÓGIA

A kereszt tudománya

Hálások lehetünk Széll Margitnak, hogy lefordította, a Szent István Társulatnak pedig azért, hogy kiadta a konvertita és vértanú karmelita apáca, Edith Stein Keresztes Szent János tanítását mai nyelven összefoglaló, befejezetlen művét, *A kereszt tudományát*.

A misztika egyháztanítójának e műve azokat a homályokat hivatott eloszlatni, amelyek még mindig ott boronganak a mai gondolkodásban a misztikus életről. A „modern” felfogás életidegen magatartásformának véli, amellyel kapcsolatban az értelmi tudásra és ésszerű gondolkodásra épülő szellemiségnek nincs semmi keresnivalója.

Ezért örülhetünk annak, hogy épp *Edith Stein* szentelte alig tízéves karmelita szolgálatát a 400 évvel ezelőtt élt Keresztes Szent János szellemiségének. Értelmi beállítottsága, amellyel az igazságot kutatja, végigvezette a modern gondolkodás színté minden árnyalatán. Häckelt tanulmányozva bejárta a materializmus útjait. Scheler értékfilozófiájának és Heidegger egzisztencializmusának szellemi légkörében – kikkel személyes ismeretségben volt –, Husserl fenomenologizmusában bölcselekedve jutott el „az igazsághoz”, ahogy ő mondta, amikor Nagy Szent Terez munkáját véletlenül kézbe vette és egy éjszaka „felfalta”. Hozzászólt a modern gondolatjárásokhoz, és átbúvárkodhatta a szellem olyan mélységeit, amelyek korábbi századokban nem voltak ismertek. Mint előszavában írja: Keresztes Szent János életének és írásainak „értelmezési kísérleteiben érvényre jut mindaz, amit e mű szerzője fáradozásai során a lelki élet törvényeiből felismerni vélt. Ez a megállapítás különösen a *lélekről*, a *hítről* és a *szemléletről* szóló magyarázatokra vonatkozik. . . . Ami itt az *énről*, a *szabadságról*, a *személyről* szól, azok a gondolatok nem Keresztes János írásaiból származnak. . . . A kifejtés módja azonban távol áll az ő irányvonalától és gondolkodásmódjától. A személyfilozófiai feldolgozás. . . . csak az újkori gondolkodás eredménye.” Örülünk kell, hogy az igazságkeresés útjait bejáró Stein a modern gondolkodás módszereivel ugyanoda jut, ahová Keresztes Szent János. Mint a kötet első *Bevezetésében* olvassuk: „Keresztes Szent János műveinek és működésének 'steini' értelmezése megerősíti a megújult karmelita tanítást, függetlenül attól, hogy vannak benne hagyományostól eltérő magyarázatok. Ez a tanítás valóban tükrözi a karmelita eszmét a maga tökéletes tisztaságában. . . .” (L. Gelber P. Romaeus Leuven).

Joggal nevezhetjük e művét prófétai küldetés-

nek. Szent Pál mondja: „Aki prófétát, emberek építésére, buzdítására és vigasztalására beszél” (1Kor 14,3). A korunkban felfakadó imaáradat, amit az egyházon belül és kívül kis és nagy közösségekben tapasztalhatunk, jelzi nekünk, hogy a lelkek mélyén nem apadtak el az imádság forrásai. Sőt új forrásvidékek tárulnak föl az eszmélkedők előtt. A mai ember – az ifjúság példájából látjuk – irtózik a szóbeli imától, vagy legalábbis az imaf formuláktól, és belső, egyéni átélésen keresztül akarja a végtelent megközelíteni. Így akar rátalálni a béke és az öröm Szentlelkére, „ki maga könnyörög helyettünk szavakba nem foglalható sóhajtasokkal” (Róm 8,26).

És itt a hivatása Edith Stein könyvének. A modern gondolkodást összekapcsolja az imádság ősi folyamatával, és a mai ember szemével olvassa ki azokat a tapasztalatokat, amiket az öszövétségi prófétáktól eredő karmelita lelkület évezredekken át összegyűjtött és Keresztes Szent János által rendszerbe foglalt az imádkozó ember belső fejlődéséről. Jó lenne, ha imádkozó tömegeink megismerkednének ezzel a rendszerrel és figyelembe vennék az imaélet belső törvényeit.

Ezért kell megszívlelnünk Keresztes Szent Jánosnak Edith Stein közvetítette tanítását. Sokan ugyanis azt hiszik, hogy az ember a „megtérés”, a „lélek keresszégre” vagy a hasonló lelki elszánások után egyszerre csak elkezdheti benső imaéletét, élvezheti a belső Isten-tapasztalásokat, az átélt szeretet belső hevét, sőt jogot tarthat a látomások, hallomások, kinyilatkoztatások, az eláradó örömk ajándékaira. Holott mindez csak egy folyamat kezdete, ahol megállni nem szabad, tovább kell lépni, mert „aki nem halad előre, az visszakerül” – idézi Garrigou-Lagrange a régi karmelita szabályt. Az imaélet nem állapot, hanem folyamat, méghozzá olyan, mint az élet, amelyben kezdet, fejlődés és kiteljesülés váltja egymást.

A keresztút első – de valóban csak első – állomása, a kezdet; amint Stein Szent Jánostól idézi: „Kezdetben – Isten – a lelkieket inkább külső, nyilvánvaló. . . módon, elképzelések, képek és érzékelhető dolgok útján tanítja. . . . hol természetes, hol természetfölötti módon. Előbb a saját értelme használatával vezeti, majd lassan felemeli a fönséges isteni szellemhez. Az isteni nevelési tervbe beilleszkednek a képzelőerő látomásai is” (62. o.). Ezért tévednek azok, akik a fiataljaink imádkozásában jelentkező élményeket, örömeiket, megtapasztalásokat csupán a képzelet szüleményének tartják. Holott ezek valódi élmények és valódi örömk. Edith Stein meg is magyarázza: „Isten úgy bánik a kezdőkkel, mint gyöngéd anya kis gyermekével: karján hordja, tejjel táplálja. Az ilyen lelkek még bőséges örömben és vigaszban részesülnek az

imádság, a szemlélődés és az önmegtágadás gyakorlataiban. Ez az öröm indítja őket arra, hogy rászánják magukat a lelki életre” (48. o.). És valóban tapasztaljuk az üdvös változásokat, de – folytatja Stein – a megtértek „még nem veszik észre, hogy milyen tökéletlenek és mennyi hibát követnek el erénygyakorlataikban. Szent János élő példakön mutatja be, hogy a kezdőknél mind a hét főbűn megtalálható, de lelki síkra emelten. Ilyen például a *lelki kevélység*, amikor az ember kegyelmeit és erényeit saját magának tulajdonítja, másokat pedig lenéz. Inkább ő oktat ki másokat, mintsem hogy elfogadjon tőlük valamit. Vagy a *lelki kapzsiság*: az ilyen nem tud betelni a könyvekkel, keresztekkel, rózsafüzérekkel stb. Csak úgy szabadulunk meg ezektől a hibáktól, ha elszokunk a vigasztalások tejtől és szilárdabb eledellel táplálkozunk” (48. o.). Alig hiszünk a szemünknek, amikor ilyeneket olvasunk: „a látomásokról, kinyilatkoztatásokról, megszólitásokról és lelki érzékelésekről...: az (ilyen) érzéki tapasztalások rendszerint veszéllyel járnak. Az érzékek ugyanis azt »vélik«, hogy ítéletet mondhatnak szellemi dolgokról, noha annyira járatlanok ebben, mint az igavonó ökör a tudományban. Az érzékek terén könnyen közreműködhet a sátán is, mert hatással van a testre. De még ha Istentől is származnak ezek az érzéki jelenségek, annál kevésbé segítik a lelket, minél külsőbbek – (és ez egy nagyon fontos és nagyon érdekes megállapítása!) – , kevésbé ösztönöznek az ima lelkületére és azt a látszatot keltik, mintha nagyobb jelentőségük lenne és jobban vezetnének Istenhez, mint a hit. A sátán szívesen felhasználja ezeket, hogy ártsen a lelkeknek. Mindezekből az okokból nyilvánvaló, hogy legjobb az ilyen képeket elutasítani” (60. o.).

Azért kell ezeknél az első lépéseknél többet időzni, mert a belső ima útja nem a kevesek kiváltsága, hanem a keresztény élet kegyelemszolgáltatásában benne foglaltatik. Csak mert sokan nem ismerik a kezdetek utáni szakaszok jellegzetességeit, a sötét éjszakákat, mint Keresztes Szent János mondja, a keresztutak szellemiségét, mint Stein nevezi az éjszakákat, azért abbahagyják a belső imát. Holott hozzátartozik a megtért lelek fejlődéséhez, hogy a kezdeti élmények után saját maga is függetlenítse magát tőlük (ez a cselekvő éjszaka), és alázattal tűrje, hogy Isten is megfossa őt ezektől (ez a passzív éjszaka). Itt az látszik gátolni az előrehaladást,

ami jónak tűnik (élmények, látomások, természetfölötti jelenségek, pl. nyelvek beszélése, gyógyítás, lélekbe látás stb.). És minderről azt gondolja Edith Stein, Keresztes Szent Jánost értelmezve, hogy inkább kerülni kell őket, mint ambicionálni. Mindketten ezt állítják, mert ugyancsak egy ősi tapasztalatokat őrző karmelita szabály tanácsolja: Kerüld a rosszat, de a jót is, amit Isten nem szánt neked. Ez pedig az Úr Jézusnak az utolsó vacsorán tartott beszédén alapszik, amikor a szőlőműves menyeyi Atyáról szólva mondja: „Minden szőlővesszőt, mely nem hoz gyümölcsöt bennem, lemetesz rólam; a *gyümölcsözőt* pedig megtisztítja, hogy még többet teremjen” (Jn 15.2). Tehát nemcsak a gyarlóságok száraz ágait metszi le, hanem az élő ágakról az élő leveleket és az élő rügyeket is visszametszi a több termés, az élet érdekében. Ezt hiszi el nehezen a belső imába kezdő ember, nehezen felfogható számára, hogy az istenes gondolatok, érzések és cselekedetek, amelyek tehát az isteni élet ágait, rügyeit, leveleit tartalmazzák, áldozatai lehetnek az Isten tisztító késének. Minden – Edith Stein értelmezésében – Krisztus keresztváltásában gyökerezik, s ennek kiüresítő voltát meg kell éreznie annak a léleknek, aki „a mindent” akarja birtokolni, vagyis az Isten teljességét.

Mindezt meg kell értenünk, amikor nekifogunk *A kereszt tudománya*-nak olvasásához, illetőleg a belső imához. Ahogy Nagy Szent Teréz is írja Szent Jánossal együtt: sokan vannak, akik elkezdik az imaéletet, de sokan nem ismerik, nem értik ennek az útját, és megrekednek az első szakaszban. Ezért van annyi gnóm-keresztény a szóbeli imák világában. És féltő, hogy a látszólag elmélyülő imamozgalmak sem szabadítanak meg az emberi szellem törpeségeitől. Pedig érdemes vállalni a tisztulás éjszakáit; ezek folyamán már feltárul a tiszta hit élménye, amely nem más, mint „előzetes” az Isten-látás mindent átható örömeiből.

A kereszt tudománya nem könnyű olvasmány, de érdemes átrágni magunkat rajta – akár többször is –, hogy megsejtsük, milyen mélységek rejlenek az evangélium alaptörvényében, a nyolc boldogságban; milyen káprázatosan gazdag az istentisztelet világa a barátságtól a jegyességig. És hogy mindez nemcsak tanítás valamiről, hanem az élet.

Barbara Gollner

SZÍNHÁZ

Csernus Mariann

Károlyi-bibliája

Ez a Biblia a *színész-emberé*. Amit hallunk, Csernus olvasata, s amit látunk, az is csak az övé. Mégis mindnyájunké, attól az emberségtől, ami minden percében jelen van a Katona József Színházban. Olyan részletek kapnak új színt, egyéni hangsúlyt előadásában, amelyek mellett eddig elsiklottunk. Talán vitatható a két Írás aránya, az Újszövetség rövidebb lélegzete, ám a teljesség nem kérhető számon az *alkotó* színésztől, aki csak személyes módon közeledhet minden íráshoz, így az Íráshoz is. S éppen ez a személyes, emberi hang az erénye biblia-monológjának. Vallomás ez fel-felizzó, sűrű. Arról, hogy mit jelent Károlyi bibliája nemcsak neki, hanem egy nemzetnek. Nemzedékeknek, négy évszázadon át.

Azt a kort is felvillantja ezzel, a tragikusan sűrűvé lett időt, amikor a Biblia kinyomatott. Nem véletlen, hogy a Két Szövetség minden eleven nyelv próbaköve: mit tud kifejezni, mekkora erővel, milyen keményen árnyalt szavakkal az Ó- és Újszövetség három nyelvéből. Mert a Biblia összetett olvasmány: vallomás a teremtett világról. értekezés az emberi és isteni dolgokról, máskor történés: novella, elbeszélés, ami át-átcsap drámai helyzetekbe, fel-felszikrázó dialógusokba, és nagyon sokszor verse, látomásba. Ezért lett a mi nyelvünk tükrös is.

A kor és a nyelv sűrűségét egyszerre érzékelteti Csernus Mariann, amikor Károlyi előszavából kiragadja a legfontosabbat: „Azért kétség nélkül ha vagyon is ebben valami bűnök az tanítóknak, hogy enni ideig egészen az Biblia nem volt magyar nyelven, de az fejedelmeknek nagyobb bűnük vagyon. Kik nemhogy az Bibliának magyar nyelvre való fordítására gondot viseltek volna, melyben vagyon az örök életnek beszéde, az kenyér és víz, melynek utána meg nem éhezünk és szomjúhozunk: de csak arra sem viseltek ez ideig gondot, hogy az magyar nemzetiségnek szép és nagy dolgainak vagy cselekedeteinek históriáját megirattak volna és azt az ő utánok valóknak örök emlékezetre hagyták volna, holott nincsen ez világon oly nemzetiség, mely arra gondot ne viselne.”

Mindaz, ami ezután következik, Károlyiék s a magyar nyelv diadala, egyben egy színész teremtő öröme. Szenvedélye s szenvedése is, és sokszor – humora. Az alig két órába átemelt töredékek egészennek tűnnek műsorában, mert a részletek egymásra épülnek. Csernus mindig azt ragadja meg,

amiben emberi helyzetet, emberi közlést talál – és lényegeset. Amikor ember szól az emberhez, és emberi, ha Isten beszél hozzánk. Nála ezért a Teremtés is egyre fokozódó öröm, amelynek csúcsa az ember teremtése, akit a Teremtő saját képmására alkot. Már a kezdő pillanata is, ahogy a rusztikus kőfalat érinti, még mielőtt szólna Mózes első könyve. Aztán minden mondat felerősödik attól, *ahogyan* mondja. A gesztusaitól. Ennek a sajátos emberi jelzésrendszernek, a hangsúlyozásnak első csúcspontja az, amikor Ábrahám Sodoma érdekében úgy alkuszik az Úrral, mint egy kereskedő, vagy inkább – kalmár. Ettől lesz ez a „jelenet” eleven, s a humor még jobban fokozza Sodoma későbbi, tragikus pusztulását. Az áldozatot – értetlen lányai gyalázatát –, amit Lót hozna. És legvégül Lót halálát is.

Ugyanez a *leírt* szövegben *lappangó*, szemérmes humor válik hangsúlyossá Sára szavaiban, amikor meghallja: egy esztendő múlva fia születik. Neki, a vénségnek. Megint más, naív, gyermeki hangon szól Izsák kérdése a tűzről, áldozatról, amelyről maga sem tudja: ő lesz – lenne – Ábrahám áldozata. Ézsau és Jákob története Csernus elmondásában tragikussá válik, s ugyanilyen tragikus mélységű Jákob halála az Ember halálától. És még menyinyi tragédia sűrűsödik össze: Uriásé, s Dávid bűnben fogamzó gyermekeé, ami az Úr kemény büntetése; és a bűn-büntetés fájdalmas zárása az 51. zsoltár szavaival. Könyörgéssel a megbocsátásért.

Ez a könyörgés az első rész vége is. Erre felel a teljes második rész: az Énekek éneke felszabadult, emberi öröme, a Bölcsesség könyve fejzeteié, s mindez felfuttatva a nagy ígérethez: Izajás jövendölésére, a Megváltó születésére. Jézus őseiről Máté szerint szól; Mátét közvetíti, aki közvetített. Korának, korunknak, elkövetkezőknek. Heródes máig érvényes álnokságát, gondolatok *sűrű* sokaságát, evangélistáink legkeményebb szavát. E gondolatok után továbblép: a Jelenések könyvéhez, az Apokalipszishoz. Az estét indító Teremtéshez ez kötődik olyan szilárdsággal, amely Csernus Mariann bibliaolvasatának kettős pillére, szerkezet-oszlopa. Az összetett és bonyolult gondolatok, az „ettől eddig” ide torkollik, ehhez a szorongató végső időig, s ezt oldja fel Pál apostol levelével, a korintusiakhoz írott szavaival, ami a *szerelem* apoteózisa. A szeretetről szóló sorokig mint az egyetlen járható közös útig, melyen a világ *emberi* maradhat – ismét összegezés, másféle, Csernusnál – és a világ a *teremtett* emberé.

Ami a két pillér közt megszólal, az a Biblia szinte minden színe: gondolati, tartalmi, emberi, nyelvi; így természetes az is, hogy a végső tiszteletadás Károlyi Gáspáré, aki társaival néhány előd után a reformáció egyik legnagyobb tettét hajtotta végre:

magyar nyelven engedte olvasni hitünk és kultúránk legféltettebb kincsét. A Két Könyvet együtt. Elvászathatatlanul. Ez is közlése Csernus Marianak, aki a terjedelmi *teljesség* vállalása nélkül a tartalmi *teljességet* tudta felmutatni azokkal, akik segítettek neki: Bodnár Sándorral, Vágó Nellivel és Csányi Árpáddal.

TARBAY EDE

Jeles napok

Az Állami Bábszínház 10–14 éves gyermekeknek mutatta be új műsorát. A „jeles napok” a magyar szóhasználat szerint a különleges, kalendáriumban is megjelölt, de legalábbis a nép körében még élő hagyományt követő napok, amelyekhez különleges események, szokások, hiedelmek tartoznak. Egy részük a keresztény vallási ünnepekhez kapcsolódik, de fennmaradtak ősi pogány és középkori hiedelmek is, természetesen népi szokásokká átalakulva.

Az Állami Bábszínházban Balogh Géza alkalmazta színpadra és rendezte Vargha Balázshak a jeles napokról írott összeállítását: *Népi játékok bábukkal* – ahogyan a színlap hirdeti. A művészek ezúttal nem maradtak a parván mögött, hanem kijöttek a színpadra, s a műsor nagyobb részében maguk is játszva, vagy kezükön forgatva, táncolatva keltették életre a bábokat.

Forgatható korongon a tavasz–nyár–ősz–tél figuráit villantja fel egyikük. Az alakok kergetik, de sohasem érik utol egymást. Ebből az alapállásból indul a játék, egymás után illusztrálva a négy évszak jeles napjait.

A produkció betlehemes játékkal kezdődik. A pásztorok fölkeresik a kis Jézust, a betlehemi barlanghoz indulnak, miközben csillagok közt anyagok ereszkednek a barlang fölé. A látvány régi, aranycsillogású betlehemes szentképre emlékeztet. A télhez tartozik a farsang, a disznótor, a fonóban a guzsalyozás nótákkal és mókákkal, s végül a téltemetés a kiszé-bábu elégetésével. Mindezekről a közönség egy-egy jól megkomponált jelenetet láthatott, bábmozgatásokkal és színészek harsány, jókedvű, a kicsinyeket állandó lelkesedésben tartó játékaival.

A tavaszt a húsvéti pirostojás, a locsolási szokások és a kakasviadalok, a nyarat a szentiváni tűzugrás, a sárkány legyőzése, a Peter-Pál-napi aratási szokások, az arató koszorú készítése és átadása szimbolizálták. Végül „összel” a tréfás leánykérés, a menyasszonyszöktetéssel járó évődések és vigalmak fejezték be az előadást.

A gyermekszereg nagyon élvezte a színészek és a

bábok közös játékát. Az Ambrus Imre tervei szerint magyar népi viseletbe öltöztetett bábok, valamint a színészek játéka, a bábok mozgására alkalmas, ötletes színpad és Sebő Ferenc stílusos zenéje megérdemelték a nézők elismerését.

Kérdésünk mindössze annyi, vajon a Bábszínház gyermeknézői közül – akár fővárosi, vidéki városból vagy faluról felhozott gyerekekről legyen is szó – hányan értik például a kiszé-bábu elégetését, a téltemetést vagy a szentiváni tűzugrást? A népszokások – sajnos – kiveszőben vannak, s ha itt-ott még fellelhetők, azokról a városi gyermekeknek – s a Bábszínház közönsége belőlük verbuválódik – jóformán fogalmuk sincs. A szép és jó előadást egy „mesélő” (narrátor) közreműködése érthetőbbé tehetné volna.

CENNER MIHÁLY

TUDOMÁNY

„Lássátok, halljátok egymást!”

Tíz évvel a kötet megjelenése előtt, 1970. január elején Bécsben kezdődött, és négy évig tartott az a nagyszabású felmérés, amelyből *Szépfalusi István* könyve született. 904 meglátogatott családból 709 állt rendelkezésére, s folytatott a szerzővel beszélgetést, töltött ki kérdőívet, vallva életéről, magyarságtudatáról, hitéről, kapcsolatairól az ó- és újházával. Ausztriában jelenleg mintegy 70 ezer magyar él, akik a legkülönfélébb okokból és időközökben hagyták el Magyarországot és a magyarok lakta területeket. A felmérés során megkérdezték kétharmada protestáns – nagy részük evangélikus – egyharmada pedig római katolikus. Ez az arány éppen fordítottja az Ausztriában élő magyarok vallási megoszlásának. Ez a tény is szükségessé tette, hogy 1974 őszén a szerző négy római katolikus és egy református lelkészt felkérjen, és engedélyükkel egy vasárnapi istentiszteleten „ellenőrző kérdéseket” intézzen híveikhez. Maga a vállalkozás egyetlen ember – az író – kezdeményezése, a megvalósításhoz azonban – az érdekeltségi pontokra hivatkozva – anyagi segítséget adott az 1962 áprilisában megalakult Osztrák Evangélikus Egyház Magyar Lelkigondozó Szolgálat. A felmérés után öt évig tartott részben a felmérés eredményeinek rendszerezése, részben pedig az ausztriai magyarokkal kapcsolatos adatok összegyűjtése. A könyvben egymás mellett kaptak helyet a felmérés tapasztalatai és az ehhez kapcsolódó adatok, egyes esetekben erősítve egymást, máskor viszont felelve, vagy éppen ellentmondva egymásnak. Az eredmény pedig: egy irodalmi és tudományos igényeket is kielégítő szociográfia. Idézi Illyés Gyula szavait, aki 1970 őszén azt mondta: „Fontosnak tartanám a környező államokban élő magyarság szociográfiai felvételét is”.

Az Ausztriában élő 70 ezer magyar szociográfiai felvételéhez éppen Szépfalusi István könyve nyújt

egyedülálló, dokumentációs szempontból pótolhatatlan segítséget. De nemcsak a hazai és külföldi szakemberek forgathatják jó haszonnal, hanem mindazok, akiknek szívügye a környező államokban vagy bárhol a világon diaszpórában élő magyarság életútja, lehetősége, kapcsolatai. Ezen a ponton is szerencsés módon találkozott a szerző és a mű. Szépfalusi István számára a magyarság „kizárólag egyéni döntést, vállalat jelenthetett”. Származása, vonzó és taszító tapasztalatokkal teli magyarországi és ausztriai életútja formálták, alakították ezt a döntést. Ökumenikus érdeklődése és gondolkodása hozzájárult ahhoz, hogy megértse és tiszteletben tartsa mások másfajta nézeteit is. Teszi ezt anélkül, hogy kozmetikázná, dugdosná a saját véleményét. Jobb dolog, ha ketten felelnek egymással, vitáznak, mintha az egyik mindig csak enged, a másiknak meg mindig igaz van – még akkor is, ha nincs... A kötet egyik magyarországi méltatója helyesen jegyezte meg: „A differenciálatlan egységnél többet érhet az azonos érdekek szervezte csoportosulások sokszínű gazdagsága”, és „bizonyára nehezebb irányítani, felügyelni e sokaságot, de a személyiség mozgásterét talán könnyebb megtalálni”. Az ausztriai magyar egyesületekre célozva születtek a fenti mondatok, megértve a sokféleségben is ott rejlő lehetőségeket. Jankovich Ferenc ugyanezt így fogalmazta egy versében: „Ezerfelé is húz a sok ág, gally s hajtás, egy gyökérből szív mind ez a tölgyfa-tartás.”

Szépfalusi István könyve ezerfelé húzó ágakról, s egyúttal a többségnél ma még létező „gyökértudatról” is árulkodik. A közös gyökér elsősorban az „anya- vagy apa-nyelv” ismeretét, ápolását, a magyar kultúrát, a magyarságtudat erősítését segíti, ugyanakkor beilleszkedést is jelent az új hazába. A teljes beolvadás és a teljes elkülönülés helyett *aurea mediocritásként* ott van a helyes út is (Lássátok, halljátok egymást! – Mai magyarok Ausztriában. *Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1980*).

BÖRÖCZ ENIKŐ

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kérjük kedves munkatársainkat, hogy lapunknak szánt kéziratokat két példányban (egy másolattal) és a szabványnak megfelelő gépeléssel (egy oldalon 25 sorral, egy sorban 60 leütéssel, kettős sorközzel, megfelelő margóval) küldjék be, mert ezzel egyszerűen könnyítik a nyomdai korrekúra munkáját, másrészt megkímélik a szerkesztőséget a kéziratmásolás többlet-költségeitől. – Kéziratokat és illusztrációkat, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen nem beszéltünk meg, nem őrünk meg és nem küldünk vissza. – Szerkesztőségi fogadó-
órák: hétfő, kedd, csütörtök 9-16 óráig.

RÉSUMÉ

Dans ce numéro plusieurs articles analysent les problèmes du „hongrois” en tant qu’unité linguistique, ethnique et culturelle, ainsi que les rapports culturels de la mère-patrie et des Hongrois vivant en dehors des frontières de Hongrie, – dans les pays voisins, voire dans l’Europe occidentale et dans les pays d’outre-mer. L’étude qui ouvre ce numéro, *Qu’est-ce le hongrois?*, a été écrite par Béla GUNDA, ethnographe, lauréat du prix Herder. Après la récapitulation historique, sociologique et de sciences morales de la question, il écrit ceci: „Nous devons toujours être conscients de ce que c’est que le hongrois. Cette notion concerne non seulement le passé et le présent, mais aussi l’avenir. Ce que sera le hongrois dans l’avenir, cela dépend de notre génération qui vit et travaille aujourd’hui, c’est-à-dire de nous-mêmes. La question est de savoir tout d’abord, avec quel comportement éthique peut l’individu et la communauté résoudre dans le présent les devoirs leur incombant dans un pays socialiste... Il est faux de considérer le socialisme comme un paravent derrière lequel on voit apparaître l’absence de principes et de critiques, le caméléonisme et la complicité qui le déguise, bref: un comportement contraire à l’éthique du socialisme; – car en ce cas la notion de *qu’est-ce le hongrois?* se dénature dans l’avenir de plus en plus et il faudra remonter dans l’histoire pour pouvoir répondre à cette question.”

András SZENNAY, l’abbé chef de l’ordre bénédictin de Pannonhalma se penche sur les problèmes du rapport des prêtres et des laïques, en suggérant que l’Eglise doit, plus que jamais, s’appuyer sur le service des laïques.

Ce numéro publie également l’étude de Péter Sz. NAGY, intitulée: *Initiation à Szentkuthy* qui mesure l’étendue de l’activité littéraire du célèbre écrivain hongrois contemporain et les corrélations de littérature mondiale de son oeuvre. L’étude est suivie d’un morceau choisi du roman de Miklós SZENTKUTHY: *Bréviaire de Saint Orphée* dont trois volumes sont déjà parus. *Le rosaire de Don Carlos* est une partie prise du Ve volume du Bréviaire intitulée: *Marie la Sanglante*.

Parmi les articles de politique de l’Eglise, il faut noter l’étude de József BÁNK, archevêque, sur la formation des *encycliques pontificales* et de leur importance. – Ferenc SZABÓ SJ, le rédacteur en chef de l’émission hongroise du Radio Vatican, instruit les lecteurs hongrois de l’écho dans l’Eglise et dans le monde de l’encyclique *Laborem exercens* parue récemment. Il modifie et complète la critique sur l’encyclique de Jenő GERGELY, historien marxiste, qui dans un article de la revue matérialiste *Világosság* a déclaré que *Laborem exercens* signifie un pas en arrière par rapport aux lettres de sujet semblable de Paul VI. Ferenc Szabó démontre les défauts de l’argumentation de Jenő Gergely. – L’étude de József BOROVI, *Les droits primordiaux de l’Eglise dans la République Populaire Hongroise*, examine la situation juridique de l’Eglise catholique hongroise en montrant quelques taches blanches des rapports Eglise-Etat; – cette étude prend de l’actualité à la fête de la constitution, le 20 août, jour de Saint Etienne.

(Mária TOMPA)

INHALT

In unserer August-Nummer befassen sich mehrere Beiträge mit der Problematik des Ungartums als sprachliche, ethnische und kulturelle Einheit, sowie mit den kulturellen Kontakten der ausserhalb der Landesgrenzen – in den benachbarten Ländern, bzw. in Westeuropa und Übersee – lebenden Ungarn mit dem Mutterland. Der einführende Essay wurde von dem mit dem Herderpreis ausgezeichneten Folkloristen Béla GUNDA geschrieben: *Was ist der Ungar?* ist der Titel seines Beitrags. Nach einem geschichtlichen, soziologischen und geisteswissenschaftlichen Über-

blick der Frage schreibt er wie folgt: „Wir müssen immer dessen bewusst sein, dass die Frage: was ist der Ungar? sich nicht nur auf die Vergangenheit und auf die Gegenwart, sondern sich auch auf die Zukunft bezieht. Was der Ungar in der Zukunft sein wird, das hängt von den heute Lebenden und Arbeitenden, also von uns selbst ab. Vor allem davon mit welchem ethischen Verhalten der einzelne Mensch und die Gemeinschaft in ihrer sozialistischen Heimat ihre Aufgaben erfüllen. . . Der Sozialismus kann nicht als ein Paravent betrachtet werden, hinter welchem Prinzipienlosigkeit, Kritiklosigkeit und diese übertüchende Kumpanei und der Ethik des Sozialismus widersprechendes Verhalten sich verbergen – weil in diesem Falle der Begriff *was ist der Ungar?* in der Zukunft sich immer mehr verzerrt und wir dann in der Geschichte einen Schritt nach rückwärts tun müssen um auf diese Frage eine Antwort zu bekommen.“

András SZENNAY, Erzabt von Pannonhalma schreibt über das Verhältnis zwischen Priestern und Laien, hinweisend darauf, dass die Kirche sich viel mehr wie bisher auf den Dienst der Laien stützen muss. „Wenn die Christen, Priester und Laien – schreibt András Szennay – jenes eigenartige und ihr Identitätsbewusstsein bestimmende Geschwisterbewusstsein und Geschwistererlebnis nicht entsprechend vertiefen können, dann wird in unserer Kirche die Beklemmung und das Unbehagen früher oder später von einer dauernden Krisensituation abgelöst. . . Die nötige Anschauungsänderung und Praxis wird natürlich nicht von sich selbst entstehen. Die konkreten Bedingungen müssen wir schaffen. Uns kommt diese Aufgabe zu, den heute Lebenden, die der Zukunft entgegenschreiten. Nicht einigen isolierte, gutwillige, utopistische Träume verfolgende Priester oder Laien werden es schaffen, sondern – die, die gegebenen Rahmen und Möglichkeiten ausfüllenden, nach bestimmtem Pastoralprogramm arbeitenden Lokalkirchen – also die Bischöfe, Priester und Laien-Gläubige zusammen.“

In unserer Nummer veröffentlichen wir ein Essay von Péter Sz. NAGY betitelt *Einführung zu Szentkuthy* in der das Werk des namhaften ungarischen Autors und die weltliterarischen Zusammenhänge desselben erwogen werden. Anschliessend ein Auszug aus dem noch nicht publizierten Werk von Miklós SZENTKUTHY betitelt *Der Rosenkranz des Don Carlos* aus dem V.-ten Band des *Brevier des Heiligen Orpheus (Die Blutige Maria)*.

Von den kirchenpolitischen Schriften hebt sich ein Artikel vom Erzbischof József BÁNK über die Gestaltung und Bedeutung der *päpstlichen Rundschreiben* hervor. – Ferenc SZABÓ SJ, Leiter der Vatikanischen Rundfunksendung in ungarischer Sprache, berichtet über das kirchliche und weltliche Echo des vor kurzem erschienenem päpstlichen Rundschreibens *Laborem exercens*. Er präzisiert und ergänzt die Kritik des marxistischen Historikers Jenő GERGELY, der von dem Rundschreiben in der Budapester materialistischen Zeitschrift *Világosság* schreibend behauptete, dass *Laborem exercens* ein Zurückschreiten im Vergleich zu den ähnlichen Äusserungen des Papstes Paul VI. bedeutet; Szabó weist auf die Mängel der Argumentation von Gergely hin.

(Károly DOROMBY)

CONTENTS

In our present issue several articles tell about the problems of Hungarians as a language, ethnic and cultural unit and about the cultural relations between the Hungarians living beyond the frontiers of the country, i.e. in the neighbouring countries, in Western Europe and overseas, and the motherland. Our leading study bearing the title *What Is the Hungarian?* has been written by Béla GUNDA, the Herder-prize winner ethnographer. After examining the question from historical, sociological and moral scientific points of view he writes the following: „We must always be aware of the fact, that the notion of what the Hungarian is refers not only to the past and the present but to the future as well. What the Hungarian will be in future depends on those living and working today, i.e. on us. First of all it depends on with what sort of ethnic attitude the individual and the community solve the tasks allotted to them in their socialist country in the present. . . Socialism cannot be regarded a draught-screen behind which lack of principles, uncriticalness, time-serving, the companionship screening all these and an attitude alien to the socialist ethics can gain a footing – because then the notion of *what the Hungarian is* will be more and more distorted in future and we must step back in the history in order to get an answer to this question.“

In the present issue of our periodical we publish a study by Péter Sz. NAGY, which bears the title *Introduction to Szentkuthy* and estimates the famous Hungarian writer's activity and its connections with the world literature. This study is followed by a peice titled *Don Carlos's Beads* from the fifth volume of *St. Orpheus's Breviary* (titled *The Bloody Mary*), which is a so far unpublished work of SZENTKUTHY.

Among the articles of ecclesiastical policy there is an outstanding study written by the archbishop József BÁNK about the emergence and importance of the *encyclical letters*. – Ferenc SZABÓ SJ, the head of the Hungarian-language transmission of the Radio of the Vatican, informs us about the religious and secular reactions to the recently published encyclical letter, the *Laborem exercens*. He completes a Marxist historian, Jenő GERGELY's criticism about the encyclical letter, who wrote in the Budapest materialist periodical, the *Világosság* that the *Laborem exercens* is a retrocession compared to Paul VI's other manifestations of the same topic. Szabó points out the shortcomings of Gergely's arguments.

(Katalin BERÉNYI)

SOMMARIO

Nel numero di agosto più articoli trattano il problema dell'unità linguistica, etnica e culturale ungherese, nonché del rapporto culturale con la madrepatria degli ungheresi viventi al di fuori dei confini, sia nei Paesi limitrofi che nell'Europa occidentale od oltre Oceano. Il saggio introduttivo è di Béla GUNDA, etnografo premio Herder, col titolo *Chi sono gli Ungheresi?* Dopo aver esaminato la questione dal lato storico, sociologico e idealistico, scrive quanto segue: „Dobbiamo esser sempre consci del fatto che la domanda non si riferisce soltanto al passato e al presente, ma anche al futuro. Come saranno gli ungheresi in futuro dipende da noi che viviamo e lavoriamo adesso, e in primo luogo da come e con quale comportamento etico i singoli individui e la comunità sapranno risolvere i loro compiti nel presente, nell'ambiente socialista... Il socialismo non si può considerare un paravento dietro al quale possono nascondersi la mancanza di principi e di critica, i voltafaccia, la complicità che li dissimula e i comportamenti contrari all'etica socialista, perché in questo caso il concetto di *ungherese* in avvenire si storpierà sempre più e dovremmo tornare indietro nella storia per trovar risposta alla questione.”

András SZENNAY, arcivescovo di Pannonhalma, scrive del rapporto tra i preti e i laici, promuovendo un maggior appoggio della Chiesa sul servizio dei laici. «Se i cristiani – scrive – preti e laici, non approfondiscono la particolare coscienza di fratellanza che definisce la loro coscienza di identità, subentrerà prima o poi nella nostra Chiesa allo stato di malessere e di ansietà una situazione di crisi stabile... Ma il cambiamento di vedute e la pratica necessari non si formeranno automaticamente, bensì dobbiamo creare noi le premesse concrete, siamo noi, che viviamo oggi, che dobbiamo farlo per coloro che vanno verso il domani. E non singolo religiosi o laici ben intenzionati e pieni di sogni utopistici, ma la Chiesa, in comune: vescovi, preti, credenti e laici, tutti assieme, secondo un ben definito programma pastorale, entro i dati limiti e le date possibilità.»

Tra gli scritti di politica ecclesiastica emerge lo studio dell'arcivescovo József BÁNK sull'origine e l'importanza delle *encicliche papali*. Ferenc SZABÓ SJ, dirigente delle trasmissioni in ungherese della Radio Vaticana, ci informa dell'eco avuto, nel mondo ecclesiastico e in quello laico dall'enciclica *Laborem exercens*, comparsa di recente. Egli chiarisce, rispettivamente completa, la critica sull'enciclica di uno storico marxista, Jenő GERGELY, che nella rivista *Világosság*, di indirizzo materialista, sosteneva che la suddetta enciclica era un passo indietro rispetto a dichiarazioni sullo stesso tema di Paolo VI: Szabó dimostra i difetti dei ragionamenti di Gergely.

Nel saggio *I diritti fondamentali della Chiesa nella Repubblica Popolare Ungherese*, di attualità il 20 agosto, giorno in cui si festeggia Santo Stefano, primo re d'Ungheria, e anche il nuovo Statuto, József BORÓVI analizza la situazione della Chiesa cattolica in Ungheria dal punto di vista del diritto pubblico, indicando le macchie bianche nei rapporti tra Chiesa e Stato.

(Brita FRANCHI)

Haza és nagyvilág

Tisztelettel, szeretettel köszöntjük

70. születésnapján Ottlik Géza

író, a magyar széppróza nagymesterét, a Vigilia barátját, régi munkatársát.

Ottlik Géza munkásságának, írói-emberi magatartásának s a magyar irodalom jelenében betöltött szerepének méltatására visszatérünk.

RÓMÁBA UTAZÓ MAGYAROK SZÁMÁRA

sok hasznos és szükséges tudnivalót tartalmaz az immár harmadszor megjelenő *Római magyar tájékoztató* című, az idén 24 oldalra bővült füzet. Ingyen kapható a római Szent Péter bazilika előcsarnokában levő soknyelvű információs szolgálatnál (a bazilika főkapuján belépve jobbra) mindennap de. fél 10–12 és du. fél 4–5 óráig.

Megtudjuk belőle, hogy a nyári időszámítás idején minden kedden reggel 9 órakor énekes magyar szentmise van szentbeszéddel a Szent Péter bazilika új magyar kápolnájában, Szent Péter sírja közelében, minden pénteken du. 3 órakor csoportos katakombalátogatás magyar nyelvű vezetéssel és szentmisével. Megtudjuk azt is, hol és hogyan szerezhető (ingyenes) belépőjegy pápai audienciákra és szertartásokra, hol lehet vásárolni képeslapokat, albumokat, kegytárgyakat (érmek, feszületek, rózsafüzérek stb.), hogyan lehet részt venni az Assisi-i zarándoklaton (magyar nyelvű vezetés és szentmise Szent Ferenc sírjánál), hol lehet magyar nyelven felvilágosítást kapni. A *Római Magyar Tájékoztató* egyéb hasznos tudnivalókat is közöl, többek közt a római közlekedéssel kapcsolatban is.

BENKŐ ISTVÁN, A DACHAU FOGOLY

(1982. márciusi számunk)

Kezembe került a Vigilia márciusi száma, benne a Dachauban készült fölvetéll.

Az ismeretlen személy dr. Hirsch (sajnos a keresztnévre nem emlékszem), úgy rémlik nekem, hogy földbirtokos volt. Az én nevem helyesen: Frankl József (nem Frankel), egész életemben gyógyszerész voltam, már az édesapám is az volt. Szegeden születtem 1902-ben.

A fénykép egyik példánya megvan nekem, azóta is örömmel, hogy 1945. augusztus végén Dachauból hazajutottam.

Benkő Istvánt csak a tábor fölszabadulása után ismerem meg, mert előtte külön helyen voltunk. Engem egy másik táborból szállítottak Dachauba 1945. április 28-án este, akkor még az őrtoronnyban volt néhány német (1945. január végéig Kauferinben voltam). Másnap fölszabadult a tábor.

Frankl József
Szeged

HIBAIGAZÍTÁS. A lapunk júliusi számának 500. oldalán közölt Mécs László-fotó nyomdatechnikai okokból elmosódott, torz képpé formálódott. Az előzetes szerkesztőségi levonaton még hibátlanul kaptuk kézhez.

BARÁT MEGY A FÁK KÖZÖTT (1982. júliusi számunk)

Mécs Lászlóval 1942-ben találkoztam Szerb Antal jóvoltából, aki négy évig a Vas utcai kereskedelmiben magyar irodalomtörténetre tanított. Izgalmasak voltak az órái. Mécs Lászlóval több héten át foglalkozott, sokra tartotta költészetét. Háromszor voltunk nála a Villányi úti rendházban, illetve iskolában. Mécs nagyon vidám természetű volt, sokat mókázott, de sokat panaszkodott is a kiadókra, hogy kihasználják!

Több versét elemeztük a költő és Szerb Antal közreműködésével. Érettségi tétel (1942-ben) is Mécs László volt. Egyórás előadást tartottam, ami az elnököt nagyon meglepte. Megígértette velem, hogy megírom – a *Reménység* című vallásos lap közölte is a cikkem.

Illés Endre *Ostya nélkül* című kötetében legnagyobb meglepetésemre azt olvastam, hogy Mécs felbontotta életmű-szerződését 1939-ben a Révainál, mert nem tudott a kiadóval együttműködni. Illés így jellemzi őt: „neokatolikus költőcezar”. Szerintem sem neokatolikus nem volt, sem költőcezar. *Katolikus volt és költő.* Egyszerűen így! Tudomásom szerint, mivel Mécs László felvidéki, kiadója az Athenaeum volt. Ott jelentek meg a könyvei, köztük a legnagyobb, az *Összes versek 1920–1940* is, 1941 könyvnapján. Legkedvesebb könyveim közé tartozik. Igaz, az *Élőket mérek* című kötete, a Katolikus Írók Könyvei sorozatban 1938-ban, a Révainál jelent meg.

Lőrincz Ferenc
Budapest

Köszönöm az igen széles látókörrrel szerkesztett, igen tartalmas folyóiratuknak minden egyes számát.

Bárdos Lajos

SZÁMUNK ÍRÓI

BORÓVI JÓZSEF a Hittudományi Akadémián a kánonjogi tanszék vezető professzora. 1978. májusi számunkban „A Cseh-lengyel és a magyar egyházszerzés” című írása jelent meg.

HAJDU D. DÉNES üzemgazdász; néprajzkutatással, gyűjtéssel foglalkozik.

SZENNAY ANDRÁS pannonhalmi főpápa, a Hittudományi Akadémia fundamentális teológiai tanszékének professzora. Az utóbbi években lapunkba írt tanulmányai: „A holnap egyháza felé” (1980. március), „Szent Gellért lelkiisége és teológiája” (1980. december), „Az egyház újraéled a közösségekben” (1981. június), „A Roncali-misztérium” (1982. január).

UGRIN ARANKA irodalomtörténész, a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztője. A cikkünkben említett Áprily-köteten kívül sajtó alá rendezte Petelei István *Tiszta ház* című könyvét, munkatársa volt *A magyar sajtó története* első kötetének.

Itt hívjuk fel olvasóink és az érdeklődők figyelmét arra, hogy lapunk régebbi számai a Vigilia Kiadóhivatalában megvásárolhatók.

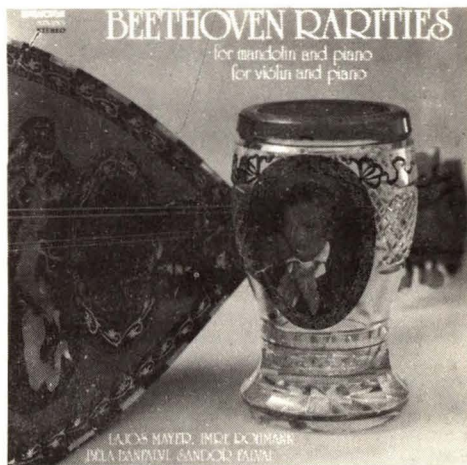
HUNGAROTON HANGLEMEZAJÁNLAT

BARTÓK

A Kékszakállú herceg vára
Opera 1 felvonásban, magyar nyelven
Kékszakállú – Jevgenyij Nyeszterenko (basszus)
Judit – Jelena Obráztsova (mezzoszoprán)
A Magyar Állami Operaház Ének- és Zenekara
Vezényel: Ferencsik János

SLPD 12254 Digitális felvétel Ára: 80,- Ft

LUDWIG VAN BEETHOVEN

Ritkán játszott kamaraművei
I sz-dúr adagio, C-dúr szonatina, c-moll szonatina,
Andante con Variazioni
Mayer Lajos – mandolin, Rohmann Imre – zongora;
Hat variált téma Op. 105, Hat német tánc
Bánfalvi Béla – hegedű, Falvai Sándor – zongora

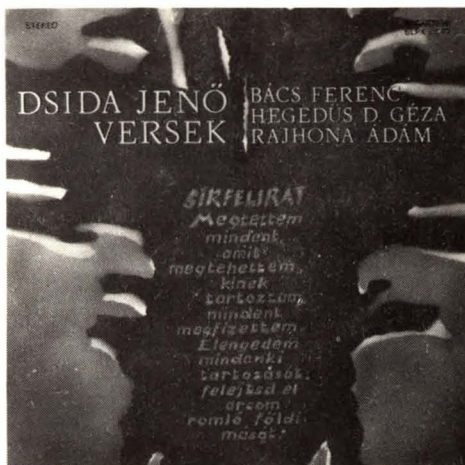
SLPX 12303 Ára: 70,- Ft

CSAJKOVSZKIJ

Rómeó és Júlia – nyitányfantázia,
Melankolikus szerenád, Olasz capriccio
Kovács Dénes – hegedű
Magyar Állami Hangversenyzenekar
Vezényel: Németh Gyula

SLPX 12384 Ára: 70,- Ft

SÍRFELIRAT

Dsida Jenő versei
Jékely Zoltán szerkesztésében
Elmondja:
Bács Ferenc, Hegedűs D. Géza, Rajhona Ádám

SLPX 13909 Ára: 70,- Ft